XIII

Muster für Häkel-Arbeiten.

componirt v. Fr. Fischbach.

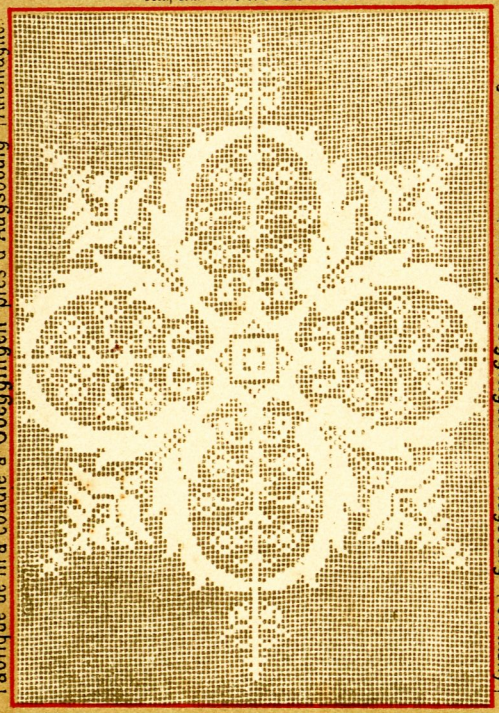

Fabrique de fil à coudre à Goeggingen près d'Augsbourg (Allemagne)

Sewing Cotton Manufactory Goeggingen near Augsburg (Germany)

Nachdruck verboten

Druck v. B. Dondorf

Zwirnerei & Nähfadenfabrik Göggingen bei Augsburg.

XI

Muster für Stickerei

A arrangirt v. Fr. Fischbach. B

Fabrique de fil à coudre à Goeggingen près d'Augsbourg (Allemagne)

Sewing Cotton Manufactory Goeggingen near Augsburg (Germany)

Nachdruck verboten

Druck v. B. Dondorf

Zwirnerei & Nähfadenfabrik Göggingen bei Augsburg

Muster für Häkel-Arbeiten.

componirt v. Fr. Fischbach.

Fabrique de fil à coudre à Goeggingen près d'Augsbourg (Allemagne)

Nachdruck verboten

Druck v. B. Dondorf

Zwirnerei & Nähfadenfabrik Göggingen bei Augsburg

GRÓF SZECHENYI ISTVÁN

PEDAGOGIAI NÉZETEI.

Ezen év egyik nagyunk, a halhatatlan Széchenyi iránti kegyeletünk éve. Csoportosulni fogunk érczszobra körül; illő, hogy szavait is a szokottnál nagyobb nyomatékkal újítsuk fel emlékezetünkben.

Önöket első sorban az fogja érdekelni, vajon a nagy államférfi gondolkodott-e a nemzeti köznevelés ügyéről is? s minők voltak e tekintetben nézetei?

Előre is föltehetjük, hogy igenis gondolkodott; s hogy nézetei itt is emelkedettek és eredetiek lehettek.

Nem is volt soha törvényhozó, nem igazi államférfi, kinek gondoskodását az, a mi minden jóllétnek, minden tökéletesbülésnek első alapja, kikerülhette volna. Hát még, a ki, mint Széchenyi, oly mélyen érezte nemzete sülyedését, s nemcsak, mint mások, egy két reformkérdést vetett fel, melynek szerencsés megoldásához kösse nevének minden dicsőségét; hanem, a ki népe megváltója, újjáteremtője akart lenni, s ki merte mondani a nagy szót: Magyarország nem volt, Magyarország még lesz! . . .

A dicső elhunytnak naplói, mik nemzeti közkincscsé váltak, egynél több lapot tartalmaznak, mely a köznevelés, különösen magyar népünk akkori neveltetésének hiányai s óhajtandó átalakítása feletti elmélkedésekkel van teli írva.

Lássunk belőlök csak egynehányat.

1819-ben, Messinában, ezeket irja.

«Ha egy nemzetet önvédelemre képessé, becsvágyóvá, dicsővé akarunk tenni, első, hogy legalább nagyobb részének kellő neveltetéséről gondoskodjunk. E nélkül bármely vad hódítónak martaléka

leend, mint a kinek ellenében nem tud hazafiságából, becsületérzéséből, s szokás által természetévé váló férfias bátorságából új és új erőt meríteni.»

«A ki újabb időkben látta (a napoleoni háborúkra tesz czélzást) egy győzelemittas hadseregnek azt a rohamát, mely valóban ellenállhatatlannak mutatkozott; az be fogja látni, mily nagy fontossággal bír bármely országban is az ifjúságnak oly szellemben neveltetése, mely nemzeti lételét, szabadságát megkedveltesse vele, s a polgári kötelességek érzékét mélyen meggyökereztesse lelkében.»

«De ez a neme a köznevelésnek» (teszi hozzá akkor, mert hisz azóta más időket élünk!) «ez idő szerint egy országban sincs, még név szerint sem, meghonosulva. Alig hinné az ember! Avvagy, mikor zászlóink alá siettünk», (ne feledjük, a huszárkapitány beszél) «el voltunk-e tökélve győzni, vagy halni? szilárd elhatározásunk volt-e rabszolgaságunkat egy perczig sem élni túl? . . . Mint gyermekek vonultunk ki, minden meggondolás nélkül, a haza védelmére, anélkül, hogy ennek igazi szeretetétől, s szent jogainak sérthetetlenségétől, öntudatosan, át meg át lettünk volna hatva.» — —

«A testet és lelket egyaránt edzeni kellene, már ifjukorban, mindazon szolgálatokra, melyeket a haza megkívánhat tőlünk. Ily irányu edzés nélkül az egész nevelés az országra, a közállamra nézve elveszettnek mondható, s legfölebb az egyénnek, mint olyannak, válhatik javára.»

«Én az ifjakat úgy nevelném, hogy gyermekkoruk óta megszokják, minden lelki erejöket, egyéni szenvedélyeiket a közhaza javának és dicsőségének alája rendelni. De hogy lehetne az egy olyan országban, a hol, ha csak némi velünk született érzékkel bírunk a szatira iránt, kénytelenek vagyunk majd mindent, a mit a kormány tesz vagy tervez, nevetségesnek találni! . . . Bizony, némely országban jobb az ifjuságot semmire sem oktatni, s még a külföldtől is elzárni, nehogy ott tanúljon valamit.»

«Nem hittem egykor, de most látom, hogy a töröknek Európában még igen tisztességes vetélytársai vannak a tudatlanságban, és lustaságban! . . . De minő furcsa lesz majd ébredésök, ha egy-

szer csak azon veszik észre magokat, hogy majd minden szomszédjuk sokkal okosabb, tanultabb, szeretetreméltóbb», stb.

«Miként lehetne hazámfiai vak önhittségét, mely minden javulásnak oly nagy akadályát képezi, végre megorvosolni? Semmi mással, csak a jövő nemzedék czélszerűbb neveltetésével.»

«Egy helyes köznevelési rendszer az, a mire egy hátramaradott országnak mindenekelőtt szüksége van. De nem ismerek olyan iskolát, a minőt én ohajtanék, s képzelek magamnak.» — —

«Sokszor igen helyes tervünk van arra nézve, miként fogjuk gyermekünket fölnevelni; de, fájdalom, lelki tehetségei gyengék, vagy rossz szive van. Ez bizony szomoru. De még szomorítóbb, ha a mi növendékünk, kitünővé és boldoggá lesz ugyan, de háladatlan az ő nevelője iránt. Ámde ez, tudva bár, kit tartóztasson vissza attól, hogy szép tervét ne kövesse? hogy ifjú embertársát oly biztos jobblétre reá ne segítse? Hát csak magunkra szabad-e gondolnunk? S azt követeljük-e, hogy növendékünk majd naponként és óránként mintegy visszaszolgálja reá fordított munkánkat és fáradságunkat? — Én teljesen megelégedném azzal, hogy növendékem közkedvességü derék ember lett s lelki és testi tulajdonait önjavára kifejtheti. Mert nem nagyobb jót teszek-e az emberiségnek, ha egyhaczonvehető munkás taggal megajándékozom, mint p. o. ha valamely éhező családot, alamizsnáim által, nehány évvel tovább tengődtetek?»

«Teheti valaki, hogy a vallásos elragadtatás egy perczében, vagy tán lelki furdalásoktól gyötörtetve, egyszerre fele vagyonát oda adja a szegényeknek; de az, a ki éveken át tűri, szenvedi, honfitársai kedveért azt az unalmat, melyet egy tanítónak (a huszártiszt mondja) okvetlen éreznie kell, — az már aztán beszélhet polgári érdemről!» —

Terünk nem engedi, hogy e részleteknél hosszasabban időzzünk. Nem tér ki a finevelés egyik legfontosabb, legkényesebb problemája elől sem. Ez a velünk született földi ösztön s égi vonzalom a másik nem iránt. Épen nem csatlakozik a titkolódzók s a szenteskedők szemforgató táborához: lelket és testet valódi, tartós gyö-

nyörökre akar fogékonnyá, képessé tenni. Szerinte is, a becsület s az erény leghatalmasabb iskolája az igazi, tiszta szerelem.

— — — — — — — — — — — —

«Egyeseket», — így zárja be, Reggióban, az elmélkedését, — «lehet jól nevelni; de *a ki hazája s honfitársai iránt akar magának érdemet szerezni, annak a nyilvános közoktatást, a nemzeti iskolát, kell alapúl venni. S ezt aakrom én — ha Isten is reá segít!*»

*

A mily sokat ad Széchenyi a férfias erő, és jellem kifejtésére, úgy a nők befolyását, főleg zsenge korban, mind a fiúk mind a leányok lelki fejlődésére, elméletben legalább, kellőnél kevesebbre látszik becsülni. Elméletben, mondjuk, mert gyakorlatban, valamint önmagán tapasztalta, úgy nem késett azt nyilván, s vajmi megható módon, elismerni.

Ő maga minden érdemét, koszorúit, halhatatlanságát ama dicső nőnek tulajdonította, kinek nevét, a Crescence nevét, a Laurák, a Beatricék halhatatlan nevével kell egy sorba állítanunk. Záradékúl újra le akarjuk e czikk végén nyomatni, ama verset, melylyel, mint rosz verselő, de jó fiú, édes anyja, a híres keszthelyi Festetics György derék nővére iránti mély háláját örökíté meg.

«A nők», — így elmélkedik, e themához érve, — «önmaguktól vajmi keveset tehetnek, s ha férjhez nem mehetnek, egész lényökben valami üresség marad, míg a férfi már magában véve is valami. Ez minden erejét és igyekezetét hazájának szentelheti, de a nőt minden a férjéhez köti, s csakis ezzel egyesülve, szolgálhat az államnak. A nő rendeltetése az, hogy anya legyen. Amely nőnek nincs gyermeke, az épen oly tökéletlenségben szenved, mint az a férfi, a ki nem szolgál a közügynek.»

Széchenyi és észjárása nagyon is előtérbe lépteti az államférfit, s Napoleon ama mondására emlékeztet, a melylyel egyszer, úgy mondják, az eszére kissé nagyon is hiú Staëlné asszonyságot mintegy «lefőzni» akarta kérdésére, kit tart a legderekabb nőnek, azt felelvén, a kinek legtöbb gyermeke van. E részben a nagy császár is csak plagiator volt; elmondták azt már előtte mások, bölcselet és gyakorlat emberei.

De hát tőlünk függ-e mindig, hogy férjhez menjünk? kérdik joggal a leányok. — S tőlűnk függ-e mindig, hogy az államot szolgáljuk? kérdhetik a tétlenségre kárhoztatott férfiak is. Meg kell végre elégednünk, mindenkinek a maga szűk körében, ha ott és annyi jót teszünk, vagy rosszat megakadályozunk, a hol és a menynyit, az adott körülmények közt épen lehet.

Széchenyinek is nyomban eszébe jut ez. A férjhez nem ment nőknek szerinte, *„nem lehet szebb hivatása, mint magokat a mások gyermekei nevelésének szentelhetni.“* —

Egy későbbi kornak, Eötvösnek és elvbarátainak volt fentartva, ez elvetett eszmecsirát, a nönevelés és a női nevelés áldását, termékeny talajba ültetni át, gyümölcsözővé tenni.

Nekünk fog egyik feladatúl esni: elejét venni a netaláni elfajulásnak, káros következményeknek.

Sziverősítésül álljon itt tehát Széchenyi István gyermeki kegyeletének ez emléke, anyjához írt (s először Toldy F. Új Muzeumában napvilágot látott) verse. *

Ha míndazt, mit Szívem érez, Tollammal leírhatnám,
Mindazt, mit csak Néked köszön, méltán elől adhatnám,
Boldog volnék,
Nem busolnék.
De hogy irja le a számát ezer aggódásidnak?
Hogy Köszönje Tanátsidnak, hogyan Fáradásidnak
Ezer Nemét,
És Érdemét? —
Ime Tűz, és Fegyver között Imádsággal tartottál,
Beteg Ágyaimban gyorsan Te magad ápolygattál,
Te oktattál.
Tanátsoltál,
Te plántáltad Szívemben a jót, mellyben vagyok s leszek,
S a mi tsekélyt Isten- Uram, s Hazámért utóbb teszek,
A Te Munkád.
S azért Reád
Szályon Háladásom mellett az Istennek áldása,
Attul Lelked gondgyainak Jutalmát hogy láthassa.

Zichy Antal.

* Megtartva az eredeti ortografiát.

SZÉCHENYI ISTVÁN GR. VALLOMÁSAIBÓL.*

1. Hogyan fogta fel Széchenyi a saját hivatását?

«Óh mily sokszor látám még mint gyenge fiú szegény atyámat búba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekünek kell hatni rá, mint családi vagy házéleti bajok keserűségeinek. Mert Epiktetos elveivel megbarátkozott keresztény férfiu, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosolylyal tűrt. Akkor nem birtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehettek azok! később tudám meg, s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta.

A magyarnak napról napra mélyebbre sülyedése és azon remény nélküli nézet, miszerint nemsokára és elkerülhetetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserü epedéseit. Felfogá-e, hogy *ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elibe teszszük*, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mindinkább lankadó testnek elég erőt s életet halálos álmaiból kibontakozhatnia.

S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám mint „magyar" reménytelen szálla sírjába: azóta meg nem szünőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze, mikép kiismerném, van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala. S mindenben tapasztalám, hogy e *keleti rajnak*, de épen virága (mert salakja e nemzetnek, mint a legnemesbnek is van,) már-már kétségbe esik s búban és mély melankhóliában eped mindig valami után, mi előtte is ismeretlen.

* Szemelvényeinket a *Kelet Népe* (második kiadás, 1841. Pozsony.) bevezető fejezetei után (1—19. lap) közöljük.

Míg más nemzetek a jelenben látszanak élni s jellemzetük megelégedés és jókedv, mintha már elérték volna a nagy természetbeni állásukat, osztályrészüknek már birtokában volnának: *a magyar* — kinek egész létét oly sötét titok fedi — *vagy nem remél többé semmit s a multban hiszi örökre eltemetve hír- s nevét, vagy a nagy idők folyamától vár lelki sebeire írt s néha, de csak átfutó csillámként a messze jövendőben sejti nemzeti fényét s látja megnyílni egét.*

Figyelelmezz a németnek társasági szellemére, figyelmezz zenéjének jellemére, (a zenének, melyből oly valódilag tükröződik ki a külön nemzetek legbelsőbb érzelme) s fogod-e tagadhatni, hogy a német a jelenben él, a jelennek szedi virágát, soha sem epedvén a jövendőnek koczkajátéki körül. Halljad zenéjét s akaratod ellen vigalomra gerjedsz; az utolsó húr elhangzása után azonban vége a varázsnak s lelkedben nem marad semmi nyom. Laktam sokat németek között természetüket magamra alkalmazni iparkodván s köztük a napnak, az egyébként kellemesen töltött napnak bezártával elvágva érzém a jövendőt, míg a jövő huszonnégy óra, a szinte kéjek közt leélt huszonnégy óra végével minden jövedőbeli vágy nélkül megint ott állék, a hol tegnap.

Mit érzek viszont magyarok között; magyarok között, kiknek lelkét nem bélyegzé még meg az elkorcsosulás szégyene? mit érzek messze a világ zajától magamba vonúlva? *Bánatot és reményt! Zenditsd meg a nemzeti dal gyász húrjait s a múlt kor mélyeibe süllyedve édes kinok közt Berzsenyivel elsírom bús elégiámat s ki nem vesz semmi azon hiedelembül, hogy a magyar nemzet „volt". Fel-felhasad ismét előttem az ég és édeni kéjjel röppen lelkemen keresztül ily szózat: „Epedésid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövendő lehet korod!"*

Óh, mennyei öröm! S ime sötétre borúl szemeim előtt az idők folyama megint, s őrült gyanánt kínok és kéjek közt hánykódva fogyasztom magamat; éltemnek nagy része bánat s a reménynek sugárjai vajmi gyéren öntenek pályámra fényt. Így fogám fel (ahoz képest mit keblemben érzek s mit mondani oly igen szeretnék, felette száraz ecsettel röviden előadva) a magyar-

nak más nemzetekéhez oly kevéssé hasonló lényegét. S tagadhatjuk-e, hogy kínaink hosszúk és kéjeink felette rövidek valának; mert úgyszólván az egész nem ál-irányokban tévedezve, hiú fénytől elcsábítva már-már keringett azon örvényben, mely minden sajátságot, minden nemzeti jellemet örökre magába sodor s «melyből az oda egyszer elsűlyedt nemzetiség, szabadság, becsület soha többé fel nem merül».

Ez azonban, hála az égnek, mind „*volt*". Egyesek keserves panaszai, mint éles lélek harang e köz-haláli álmon keresztül végre sok hű kebelben találtak visszhangra s mind inkább sejtjük, mind inkább hiszszük, hogy nemzetünk még «lesz». — Jóllehet még most is sokszor zárva előttünk az ég és elhágy bennünket a remény: mégis napról-napra gyérebbek lesznek a hihetőségnek azon kinos számai, hogy «voltunk» s kifejlődésünknek minden jelei s kivált azon erő, melyet nemzeti testünk minden rosz nedvet s idegen anyagot magából kivetni törekvő küzdésében kifejt, nyilván s egyenesen arra mutatnak, miszerint ha nemzetünk, fájdalom tán nem «lesz» is, de minden esetre és szoros számolásilag «lehet» — — — —

«Mióta élek, kimondhatatlan vágy létezik bennem Magyarország kifejtésére. A magyar nemzet feldicsőitése él minden csepp véremben. Azon remény azonban, mikép nemcsak költői képzelgés, de száraz felfogás szerint lehetőségét, sőt hihetőségét is látám nemzeti újjászületésünknek, csak később, jóllehet hosszú évek előtt derült bennem föl. Hideg, csalhatatlan számok — mert a nemzeti élet jelenségeinek is vannak csalhatatlan számai — azt mutatják, hogy a magyar népnek csak most derül hajnala, s oly nyara, oly fénye fog bekövetkezni, a milyent huszonnégy órai ész, tudniillik az ész többsége, csak távolról sem sejt, a rozsdáiban elsűlyedt magyar nem is képzelhet, a magyar szférából kiesett német-magyar pedig gúnykaczajjal illet. Minden jelenetek jövendő fényt mutatnak nemzetünknek, minek jövendölésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. . .

S így lőn, hogy vagy tizenhat évvel ezelőtt (1825-ben) kimondhatatlan s több napi belső küzdések után, és csak akkor, mikor látám, hogy senki azon tán egy kissé magasabb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását mint én, vagy ha igen, nem mer s újraöntés helyett mindig csak nyomorúlt foltozás van napirenden: *bizonyos órában megesküdtem magamnak, hogy — miután világosan mutatkozának lelkem előtt nemcsak a feltámadásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejthetőségének is legbiztosabb jelei — mindent el fogok követni, habár magam maradok is, habár vesznem kell is, mit e kettős czélnak elérésére cselekedni lelkem sugal.* És akkor léptem, fejedelmemhez leghűbb tizenhét évi katonáskodás után, hátramaradó életemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövismezejére.

Azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen czélnak szentelni véglehelésemig földi pályámat. A nemzeti testben egy parányi, alacsony helyen álló kapitány, nem csekélyebbet tűztem ki magamnak, valóban nem; jóllehet senki nem tekinte mélyebben a szándéklott kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én.

Ítéljen itteni állításaimról a jövendő, melylyel érzem, hogy földi pályám s ittlétem némileg egybeszőve van. Addig is azonban annyit mondhatok, és ezt eldönthetetlen bizonysággal mutathatom be, *hogy semmit sem tettem rögtönzésként vagy pillanati fölhevülés következtében; de minden lépteim, minden tetteim egy előre kiszámított, meszszeható tervnek szüleményei. Vérem meggondolatlanúl s kitűzött elveimmel ellenkezőleg soha el nem ragadott; mert nem szenvedelemből léptem a nyilvános élet mezejére, de kötelesség utáni elszántságból:* minthogy véremnek felette kevesét tudtam becsülni több évvel ezelőtt s általán véve a magyar nemzetet inkább a jövedőben szeretem, mint a jelenben, azaz: általán véve inkább a kifejlett magyart szeretem és becsülöm, a milyen ő Isten segítségével lenni fog, mint becsülöm és szeretem a magyart, a milyen nagy része még ma.»

2. Hogyan fogta fel Széchenyi a magyar nemzet hivatását?

«Akármily érdemei lehetének elődeinknek hazánk körül (mit tagadni vagy kérdésbe venni nem akarunk): azon szerencse — hogy ne mondjam «dicsőség» — mégis nekünk újabbaknak jutott, hazánk állását magasabb szempontból fogni fel. Mihez képest mi, jóllehet anyagi kifejtéseket is elkerülhetetlenül szükségeseknek tartunk és azokban már becsületesen fáradozánk, *nemzeti jólétünket nem állítjuk anyagi sarkalatokra.* Nem, mert nemzeti jólétünknek, t. i. oly jólétnek, melyre a lelkes magyar képes, egyedül újjászületésünk, azaz alkotmányunknak tökéletes kiképezése s mindenek előtt: *nemzetiségünk megmentése és jövendő biztosítása szolgálhatnak alapúl.* Vagyis más szavakkal: ámbár mi felette magasra állítjuk mindazt, a mi az embernek legsürgetőbb szükségeit pótolja és ekép legelhatározottabb pártolói vagyunk az anyagi kifejtésnek, s azt is felette jól tudjuk, mily szerencsés hatása van sokszor az anyagi kifejlésnek a szellemi kifejlés előmozdítására: mi *mégis nemzeti jellemünkhöz, állásunkhoz és egyéb körülményeinkhez képest csak úgy remélünk ránk és utódainkra nézve üdvöt, ha szellemi alapokon nyugszik jelenünk és jövendőnk, ha szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk és nem viszont.* . . . . Minden népnek valamint meg van géniusza, úgy megvan saját eleme is, melyből ha kiesik, vagy melyből ha kiveszed, ketté törik azon költői zománcz, mely nélkül «rideg pálya a hosszú élet», és mely varázsnak megsemmisítésével szárnya szegetik a bátor felemelkedésnek és az emberi kebelben rejtező isteni szikra álomkórságba sűlyed.

Mi nekünk magyaroknak elemünk nem kereskedési elsőbbség, vagy dics- és hírvágy, sem vallásosságból eredő elmélkedési szenv vagy a szépművészetek köre, vagy a magasabb és fellengző tudományokbani buvárkodás s efélék, jóllehet végirányunkban ez is mind ki van tűzve, de azért nem elemünk, melynek említésénél vérünket forrni, szivünket dobogni, idegeinket mintegy villany által érintve lenni éreznők: ilyesvalami csak akkor megyen bennünk végbe s csak akkor emelkedünk földi erőnkön túl, és érezzük keblünket isteni tűztől hevűlni, mikor alkotmányos szabadságunk-

ról, nemzetiségünk fertőztetlenségéről van szó, mikor ezeket fenyegeti veszély, mikor ezeknek megmentése körül eped keblünk.

Alkotmányos szabadság, felemelkedett nemzetiség, ez azon kútfő, melyből mindennek folyni kell.

.... Igen, drága földiek, jövendőnknek alapja nem egyéb, mint: *nemzetiségünk biztosítása, nemesebb kifejtése....*

A magyar népnek (a mint én fogom fel s ha nem táplálna gyermek koromtól fogva e remény s ezen remény nem emelkedett volna férfiú koromban éltem legelhatározóbb pontján eldöntetlen szent hitté, a nyilvános élet mezejére fel soha sem lépek,) *nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni* — Európában egyedül heterogen sarjadék létére — *ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem jutott sajátságit, — sajátságit egy törzsökfajnak, mely* (jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit s fel-felbőszülésiben, mint isten ostora mindenütt vérrel járt) *bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csakhogy mint amazoknál, úgy ennél is külön sajátsági árnyéklatokban: a korlátlan tűznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztúlni, felemelkedni.*

Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtlen mineműségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, — kérdem, lehet-e ennél minden kesertől tisztább érzés s ha csak mint hangya ily megdicsőítéshez egy paránynyal is járúlhatni, van-e ennél emberek közt, kiktől lelki örömök el nem zárvák, édesebb osztályrész?

Óh ti, hazánk reményei, kiket századok kóros szelleme, anyatéjjel beszítt elfogultságtok s álnevelés minden emberi méltóságból egészen ki nem vetkeztetett még; nem reszeket-e bennetek a szív, nem emelkedik-e a mindennapi unalmak nyomorúlt körén lelketek magasan túl; nem derül-e örök sötétség után eddig soha

nem ismert s mindig csak mint álfény kínosan kecsegtető világsugár bennetek végkép mint biztos remény fel; nem olvadoz-e haláli fagytúl összezsugorodott, már-már minden bizalomnak elzárt kebletek, mint tavaszi langytúl illetve eddig soha nem érzett melegre; nem érzitek-e nyilván minden ereitekben azon varázsnak megszüntét, mely elődeink büneitül ránk szállva, mint valami ismeretlen nyavala szakadatlan dúlt nyomorúlt hazánkon s mint átok századokig legszebb reményeinken feküdt; nem hangzik-e bennetek nyilván isteni szózat, hogy hivatástok nem sybarita állatiság, nem halotti tornak meg nem szünő rest ünneplése? De ti vagytok meghíva egy sarjadék népet megmenteni, ti egy fejletlen törzsökfajt képviselni. Merjetek nagyok lenni, ti, kik valami jobbra vagytok meghíva, születve, kik egy szebb jövendőnek lehettek urai. Lépjetek végkép valódi hazátokba, «melyen kivül nincs számotokra hely.» Ne engedjétek magatokat kitagadtatni a halhatatlan ember legnemesebb igazibul. Ismerjétek meg a lélek örömeit; nincs az ellentétben az anyag kéjeivel, sőt valamint munkás ember nagyobb kéjjel izleli száraz kenyerét, mint a dologtalan fűszerezett lakomáit, úgy örül a lelkében tiszta, ha tombolással nem is jelenti ki belső kéjeit, a természet legkisebb adományának is inkább, mint az a kinek lelkén, az anyagi világ minden kincseinek birtokában, állati szenvedelem uralkodik, bármint rúgná is maga alatt pezsgő negédtől fel a port s bármint volna is mosolyi ránczba szedve ajka mindig.

Lejtsük ki tehát az anyagnak is minden kéjeit tartózkodás nélkül, sőt részesüljünk s részesítsünk másokat is azokban lehető legnagyobb változatban, hiszen ez által egyedül a nagy természet törvényeit teljesítjük: csakhogy — s itt az elválasztó határ — a maradandónak, a léleknek kifejtett gazdagságai szolgáljanak boldogságunk alapjául s ne az anyagnak oly hamar elhervadó kincsei!

NŐNEVELÉS.

«A hajadon keze üdvöt, a hitves keze
segítséget, az anya keze áldást ad.»
(Kisfaludy Atala.)

E folyóirat címe „*nemzeti nőnevelés*“, s ennél szebb címet a t. szerkesztőség valóban nem választhatott volna. — Engedje meg a t. olvasó, hogy ezen állításomat röviden megmagyarázzam.

E folyóirat címe két — illetőleg három szóból áll. Mily magasztos eszméket foglal magában már ez egy szó: „*nevelés*“! Érthetek alatta oly cselekvést, mely által az egyes ember úgy testileg, mint szellemileg valódi emberré lesz; de még azon cselekvést is jelentheti, mely által az egyes nemzetek, valamint az egész emberi nem erkölcsi, szellemi és anyagi jóléte fejlődésnek, gyarapodásnak indúlhat.

És mégis mily szomorú tapasztalaink vannak e szó értelmének magyarázása körül. Sokan, ha csak említeni hallják is e szót, már kellemetlen borzongást éreznek.

Hányszor vehettük észre, hogy a községi képviselők egyikemásika az oly ülésben, melyen az ifjúság nevelése vagy az iskolaügy forog szóban, már jó előre idegessé válik s annyira nem bírja magát türtőztetni, hogy kelletlenségében nem ritkán bosszúsan hagyja ott a gyülést. Ezen urak valószínűleg czélszerűtlen, természetellenes, sok vesződséggel — talán vesszőzéssel is! — járt nevelésben részesültek, s ezen gyermekkori emlékeik elég erősek arra, hogy a *nevelés* szó említésére még férfi korukban is szent borzadalom szállja meg őket.

És — tudván ezt — mit tett a mi bölcs szerkesztőségünk? — Valamint az orvos, hogy betege számára a legkeserűbb orvosságot is élvezhetővé tegye, ízjavítóúl édességeket használ, ép úgy gon-

doskodott a t. szerkesztőség is arról, hogy az olvasót e szó egyszerre kellemetlenül ne érintse és e czélból eléjekapcsolta még e másik szót is: „*nő*“.

Van-e olvasó, kire e szó kellemesen ne hatna? Hisz ez azon szó, mely magában foglalja mindazt, a mi által boldogságunkat megalapithatjuk, természetszerű rendeltetésünket elérhetjük. «Ki tudna ellent állani, ha szívből esd a hölgy s legyen bár keble mint a jég, vagy mint a bérczi tölgy», mondja a költő. «Kereszt az élet, jó feleség a gyémánt, mely rajta tündöklik.» «A nők — mondja egy másik költő — fonnak égi virágokat a földi élet szövetébe.»

Azonban ne engedjük magunkat félre vezettetni. A t. olvasók között vannak olyanok is, kik a nőkben nem látnak csupa angyalokat s egyetértenek Madách epés, sötét soraival: «Minő csodás keveréke a rosz és nemesnek a nő, méregből és mézből összeszűrve». Akadhatnak tehát, a kikre még a czím ezen második szava sem bír vonzó erővel.

A mi bölcs szerkesztőségünk nem esett zavarba erre sem, s hogy segített magán? Egy harmadik szóval toldotta meg az előbbi kettőt s eléjök illesztette ezt: „*nemzeti*“. A ki nemzete jólétéért nem lelkesül, a kinek a nemzet felvirágzása nem fekszik szívén, az nem ember, annak nincs joga a hazában élni. Nem is hiszem, hogy találkoznék magyar ember, a ki Petőfivel ne tartana, midőn ezt mondja: «De semmi kincsért s hirért e világon el nem hagynám én szülőföldemet, mert szeretem, hőn szeretem, imádom gyalázatában is nemzetemet.»

Nevelés, nő, nemzet. Mindhárom szó majdnem egy közös gyökérre vezethető vissza. Mind a három rokonhajtása e szónak „*nő*“, ennek pedig értelme: nőni, fejlődni, gyarapodni, egészségnek örvendeni, boldogúl élni. Mindhárom hangzatos, kellemesen csengő szó. Ezért tartom én e czím választását sikerültnek, szerencsésnek.

Jól tudom, hogy a t. szerkesztőség ellent fog mondani mindannak, a mit én a folyóirat czímének megválasztására nézve mondottam; ő azzal áll elő, hogy egészen más okok indították e czím választására, hogy e folyóirat kiadásával azon czélt tűzte maga elé,

hogy a tanítónőknek és tanítóknak megmutassa, mily nevelésben részesíttessenek a nemzet leányai, hogy miben áll tulajdonképen a valódi nemzeti szellem, a nemzeti jellem, a nemzeti erény, és mily eszközöket kellene s lehetne használni, hogy a mi leányaink a nemzet szellemében neveltessenek fel stb. És a t. szerkesztőségnek igaza is van; de azt hiszem, hogy azért sem ő nem utasít vissza, sem szíves olvasóim nem vonják meg tőlem támogatásukat, ha az igazságból a magam részére is kérek egy parányi részt.

De, hogy pörpatvar ne legyen a vége, abba hagyom a feleselést és rátérek arra, a mit czikkemben voltaképen elmondani szándékozom.

A t. szerkesztőség *nőnevelés* összetett szóban az első szót tárgyúl, kiegészítőül használja, és ezzel azt látszik kifejezni, hogy mi módon kell a nőt nevelni.

Én ezen összetett szóban az elsőt *alanyúl* vagy okhatározóúl használom, én t. i. a lehető legrövidebben azt akarom kifejezni, hogy a nőnem, az egész emberi nemet, tehát nemcsak a gyermeket, hanem a férfiút is neveli, én a *női nevelés*, a *nők általi nevelésre* akarom a t. olvasók figyelmét irányozni, hogy t. i. a *hajadon*, a *hitves*, az *anya*, a *nagyanya*, a *napa*, a *nővér*, a *dajka*, a *nevelőnő*, a *szobaleány*, a *szakácsnő* stb., miként hathat előmozdítólag vagy gátlólag a család- s közvetve a nemzet jólétére.

Tekintsünk be először oly iskolába, melyben a fiúk és leányok közös oktatást nyernek. A gyorsabb és élénkebb felfogás, a lélek gyorsabb fejlődése, a képzelet élénksége, a kedély magasabb áthatottsága, a vallásos eszmények és a szép iránti erősebb fogékonyság, mindez a női természetet tűnteti ki s már igen korán, a gyenge gyermekkorban szokott mutatkozni. E miatt igen sok tanférfiú különösen kiemeli azon jótékony befolyást, melyet vegyes népiskolákban a leányok a fiúkra gyakorolnak és nemcsak nemzetgazdasági, hanem pedagógiai szempontokból is a vegyes iskolák mellett szólanak. Különösen kedvezőleg nyilatkoznak a vegyes iskolák mellett *Mr. Harri* és *Mr. Horace*, Amerika két leghiresebb pedagógusa. Mindkettő nyomatékosan állítja, hogy a vegyes iskolákban a fiúk buzgalma növekszik, erkölcsük nemesbedik és az

iskolai fegyelemtartás, enyhébb alkalmazása mellett is, könnyebbé válik.

Azonban hagyjuk most el a népiskolát.

«Az évsor gyorsan elrepül
Leánykarból fut az ifju büszkén,
Vadúl zúg át az életen, —
S bebolygva mindent mások földén
Honába tér mint idegen.
És bájolón ifjú dísében,
Mint angyal, mely égből leszáll,
Szemérmében pirúlva mélyen,
Előtte a leányka áll»

mondja Schiller (Berczik A. fordítása szerint). Hogy mily nemesítő hatalommal bír egy *menyasszony* szive választottjára, azt minden nemzet történetéből vett példák eléggé bizonyítják.

Dukai Takács Judith mintegy megköveteli barátjától, a ki 1809-ben a nemesi felkelő sereggel táborba indúlt, hogy hazája iránti kötelességét híven teljesítse s ekép buzdítja őt bátorságra, kitartásra és áldozatkészségre :

«Menj ! s térj meg közibénk dicső laurusokkal
Czifrázd véres kardod ilyen koszorúkkal,
Melyekért harczoltál,
S majd én, hív barátnéd elzengem nevedet,
Örömmel hirdetem bajnoki tettedet,
Melylyel megbájoltál !»

Rudenz, schweiczi nemes, hazáját el akarta hagyni, és agg nagybátyja, az előkelő Attinghausen figyelmeztetése daczára is csaknem hazaárúlóvá lett már, midőn kedvese, *Bertha* kérésére megváltoztatta szándékát s az árúlón felülkerekedett a hű hazafi. Midőn kedvesének szivét és kezét kéri, a nemes leány így szól hozzá: «Beszélhet-e szeretetről és hűségről ön, a ki már-már hűtlenné vált önön kötelességeihez ?»

Igen helyesen jegyzi meg Aimé Martin: «Ezen zsenge leányka, ki még önmagát sem ismeri, a ki megszokta, hogy minden habozás nélkül mindig csak engedelmeskedjék, ki a világról még mit sem tud, ezen ismeretek és tapasztalatok nélkűli hajadon egy pillanat varázsára hirtelen átalakúl s engedelmeskedés helyett egyszerre parancsot oszt, uralkodik. Gyermeki akarata vagy a hazának

hőst, vagy a családnak orgyilkost teremt, a szerint a mint lelke nagy, vagy szenvedélye vak.»

És vajjon szükséges-e még a *hitves*, a *házi asszony* és az *anya* befolyásáról beszélnem? Az újságok, a történelem, a tapasztalat könyve, eléggé tanúskodnak a mellett, hogy az asszonyok igen gyakran határozott befolyást gyakorolnak az egyes országokban uralkodó szokásokra, erkölcsökre és törvényekre.

A férj öröme és fájdalma jó részben *feleségének* gondolatától, érzelmeitől és akaratától függ. *Volumnia* boszút lihegő és uralomra vágyó férjét*) hazája ellen irányzott boszútervéről való lemondásra bírta, figyelmeztetvén őt, hogy mint római polgár kötelességeiről meg ne feledkezzék.

Midőn Kemény Simon hőn szeretett Ida nejével azon tervét közölte, hogy hona javáért kész életét feláldozni, neje hosszas tétovázás után végre beleegyezett, mondván: „*Fiamnak élek, hogy hasonló lehessen dicső atyjához!*“

A nő, mint *háziasszony* az egész család nevelője. Ha ő a szeretet, rend és mértékletességtől át van hatva, úgy házában is a rend, szeretet és mértékletesség szelleme fog uralkodni. «A jó asszony olyan a háznál mint a napsugár, semmit sem hoz, és mégis minden gyarapodik alatta», mondja báró Eötvös József. Ha pedig az asszony becsvágyó, élvezethajhászó, míveletlen, hanyag, akkor a ház a czivakodás, szerencsétlenség és nyomor színhelye lesz. A férj ez esetben kerüli saját tűzhelyét, felkeresi szórakozásúl a korcsmát és a többi házbeliek ámítás, hazugság és tolvajlás által kisértik meg helyzetük tűrhetővé tételét.

De legfontosabb mégis a nőknek, mint *anyáknak* nevelő befolyása. Az anya a gyermekek első nevelője és tanítója s meg is marad annak mindvégig. Erényeit és vétkeit gyermeke már

*) A t. szerző Volumniát Coriolanus nejének állítja, nem háborgatjuk választása szabadságában, melyet a Coriolanus-mondák határozatlansága és ingadozása meg is enged, noha a gőgös patricius visszatérítését Róma falai alól inkább az anyának, mint a hitestársnak tulajdonítják. Livius ugyan Coriolanus nejének mondja Volumniát, de a hiressé vált beszédet az anyával, Veturiával mondatja; Plutarchosnál viszont Volumnia az, a ki Coriolanust visszatéríti, de ez az iró Volumniát Coriolanus anyjának tartja s nejét Virgiliának nevezi. Szerk.

születésénél fogva örökli, érzelmeit és hajlamait az anyatejjel együtt szíja magába. Az anya gondolkodása módját, nyelvét, szokásait és erkölcsét a gyermek a nevelés első éveiben elsajátítja magának; szóval az anya példája szerint idomúl.

Azonban e fölött sokat beszélni, annyi volna, mint a Dunába vizet önteni. Minden nép és nemzet prófétái, költői a legrégibb időktől a jelenkorig, Confucius, bölcs Salamon, Eötvös és Schiller, Rosseau és Széchenyi, Fenelon és Pestalozzi az anyák nagy feladatát elragadtatással dicsőítették. Minden nagy férfi életrajza hirdeti, hogy az emberiség nevelése főleg az anyák kezében van.

Ezen fontos igazság bár általánosan ismeretes, még sem örvend annyira, a mennyire kivánatos volna, általánosan elismerésnek. Itt nem akarjuk megemlíteni, hogy a leányok neveltetésénél még a jobb módú családok sem méltatják figyelemre a leány jövő általános hivatását, de azt hangsúlyoznunk kell, hogy igen számos anya, főleg a földmívelő, kézműves és napszámos osztálynál igen gyakran rabszolga módjára a házon kívül a legnehezebb munkákat kénytelen végezni s e mellett természetes hivatásának, gyermekei nevelésének nem tehet eleget.

Hazánk 3 millió gyermeke közül két harmadrész bizonyára ártatlanúl áldozatúl esik ezen társadalmi nyomornak. Minden ország törvényhozóinak kötelességök volna, különösen a mai korban arról gondoskodni, hogy a leendő anyák, a leány gyermekek neveltetésére több gond fordíttassék. S hogy e nevelésnek minden részletében a női rendeltetés szolgáljon mérték- és irányadóúl.

A szegény családok nyomora, a szegényebb anyák durvasága és tudatlansága társadalmi bajainknak nem legjelentéktelenebb forrása.

Képzelj magadnak t. olvasóm oly falut vagy gyári várost, melynek földmívelő és munkás lakosainál minden családban jó és értelmes anya végzi a házi teendőket. Mit látnál itt? A kunyhót és a lakást a legnagyobb tisztaságban találnád, a gyermekek egészséges táplálékozásban, ápolásban és czélszerű nevelésben részesülnének. Az anya megtanítaná gyermekeit a honi nyelvre. Ezen nyelven beszélnének, gondolkodnának és imádkoznának. Elbe-

szélne nekik egyetmást az egyház vértanúról, a nemzet hőseiről, a hon dicső fiairól, s ily példákon fejtené ki, s erősítené meg a gyermek vallási, erkölcsi és eszthetikai érzelmeit. S az ily gyermekek azután örömest járnának iskolába s az ily nő férje azon lenne, hogy minél hosszabb időt tölthessen családja körében; szóval a ház paradicsommá alakúlna át, melyben a rendeltetését felfogni bíró s híven teljesítő házi asszony mellett a férj mint napszámos is meg lenne elégedve sorsával és gyermekeit a haza hasznos polgáraivá nevelhetné.

Ámde emez ideális kép helyett milyet tár elénk a valóság? A természettől a szívbe vésett szent anyaszeretet, a nyomor, műveletlenség, tudatlanság és szerencsétlenség folytán előbb-utóbb alásülyed s alig marad meg belőle egyéb az ösztönszerű vonzalomnál. Hogy a sűlyedés, erkölcsi tompultság ezen fokán nevelésről, helyesen felfogott értelemben, szó sem lehet, magától érthető.

A gyermekek testileg ép úgy mint szellemileg és erkölcsileg ideje korán tönkre jutnak. Lehetséges-e aztán ily körülmények közt egészséges és művelt, jóra való, életre termett ivadék serdülését várnunk, reménylenünk?

Óh tanítók és tanítónők! a szegény felserdülő leányok nevelésére fordítsatok különös figyelmet. A nemzet jövője és jóléte nem annyira egyesek műveltségétől, mint inkább a tömeg hajlamaitól, szokásaitól, gondolkodásától és erkölcsétől függ.

„Fiam! emeld magasra a zászlót, de azt ne lengesse soha kirabolt magyarok fohásza. Írd arra e három szót: Istenért, hazáért és szabadságért, és győzz vagy halj meg!“ Ezt mondta csaknem 200 évvel ezelőtt Zrínyi Ilona fiának Rákóczynak. Így kellene minden anyának rangkülömbség nélkül fiát és leányát egyaránt minden jóért és nemesért lelkesíteni.

Vessünk még egy futó pillanatot a családi életbe. Itt látjuk a *nagy anyát* és a *napát* is; mindkettőnek szellemi és szívbeli tulajdonságai nem csekély fontossággal bírnak a családi jólétre és a serdülő nemzedék nevelésére.

A *napa* szerencsét vagy szerencsétlenséget, örömet vagy fájdalmat, békét vagy viszályt hozhat a családba.

Csiky Gergelynek, a «Fővárosi Lapok»-ban nem rég megjelent és „*Az első és második*“ című elbeszélésében igen szépen feltünteti, hogy mire képes a napa a családban, és a ki ezen elbeszélést olvasta, igazat is ad a szerzőnek abban, hogy a nőnek, mint napának lelki világa, érzelmei és értelmi tehetsége nagy befolyással bírnak a házi élet szerencsés, boldog voltára. Ha a nagyanya nemes és áldozatkész szívvel, továbbá elég tapasztalattal és tapintattal bír, úgy az ifjú anyának oktatást és útmutatást fog adni arra nézve, hogy csecsemőjét miként ápolja, hogy az egészséges maradjon, szóval unokáinak ápolására és nevelésére szeretettel és a legnagyobb gonddal fog ügyelni. A nagyanya egy második anya a családban s nevelő, éltető, áldást osztó hatása két nemzedékre terjed ki.

Hogy a gyermekszeretet, jóakarat, ragaszkodás, családias érzelem a *leánynyal* inkább veleszületett, mint a fiúval, és hogy ezen veleszületett tulajdonságuknál fogva a nő természetes hivatása mindenek fölött a gyermekek ápolásában és nevelésében áll, azt már a növendék kis leány magaviselete is elárúlja. Látjuk, hogy mennyire szeret kisebb testvéreivel foglalkozni, mily örömmel ápolja azokat, hogy beszélget velök, és sok esetben mily ügyesen helyettesíti az anyát!

Egy hírneves irónőtől, ki hat gyermek anyja volt, egy barátnője azt kérdezte: hogyan van az, hogy neki anyai kötelességeinek hű teljesítése mellett még mindig marad annyi ideje, hogy irodalommal is foglalkozhatik? Az irónő eképen felelt: «Gyermekeim mindenesetre gondoskodásom és érzelmeim legfontosabb tárgyát képezik, azonban ifjabb gyermekeimet könnyebben nevelhetem, mert hű és megbízható segédet nyertem *legidősebb leányomban*. Midőn ez még kicsiny volt, nevelésére a legnagyobb gondot fordítottam. Munkássághoz, rendszeretethez, szolgálatkészséghez és tisztasághoz szoktattam és az ő példája után indúlnak most ifjabb testvérei.»

Kisfaludy Károly születése napján vesztette el édes anyját és ki volt az, a ki a kis gyermek ápolására és nevelésére a legnagyobb gonddal ügyelt? Nem más, mint Teréz, legidősebb *nőtestvére*, a kiről

Toldy Ferencz, Kisfaludy életirója mondja: «hogy szeretetével mind a kemény atyáét, mind anyjáét pótolta egész életében».

De a nők nevelő hatásáról szóló értekezésünknek hija lenne, ha a t. olvasó figyelmét nem fordítanók egyuttal a *női cselédekre is*. A *szobaleány*, a *dajka*, a *szakácsné*, a *szolgáló* azok, a kik körében nagyon gyakran a kisgyermekek legtöbb idejüket töltik, és ezekre van bízva leginkább a kisgyermekek ápolása. Ezek példájától, hitétől, műveltségétől, kivánataitól és hajlamaitól sokkal több függ, mintsem hinnők.

Pestalozzi atyja *nő cselédjének* jószívűségét, erkölcsösségét és hűségét felismervén, halála előtt magához hivatá e hű cselédet, mondván: «Istenre kérlek, ne hagyd el feleségemet! Ha meghalok, el van ő veszve és gyermekeim durva idegen kézbe kerűlnek. Ő nem lesz képes nélküled gyermekeimet felnevelni.» És Pestalozzi maga még öreg napjaiban is megemlékszik ama szeretetteljes ápolásról, melyben, őt Bábi a hű cseléd részesité.

Mennyi kellemetlenséget, gondot, sőt családi bajt okozhat a cseléd restsége, erkölcstelensége és alattomossága, a mely hibák miatt épen napjainkban egyre több-több panasz merül fel! Ezen szomorú jelenségnek is meg van a maga oka.

A szegényebb sorsú leányok azelőtt a szülőházban mindennemű házi teendőkben ügyességre, jártasságra tettek szert; most a laza családi élet következtében felnőnek anélkül, hogy a házi dolghoz csak keveset is értenének. Hiányzik náluk az ügyesség, a rend és takarékosság, szeretetteljes gond és lelkiismeretesség, a mik nélkűl helyes háztartás nem is képzelhető. De a mit Jancsi meg nem tanúlt, azt János sem tanúlja meg. — Ha valamely leánynak érzéke minden dolgok iránt, mik a háztartáshoz szükségesek, ideje korán ki nem fejlődött s meg nem erősödött, később csak nagyon nehezen, vagy egyáltalában nem pótolhatja az elmulasztottakat. Czélszerű lenne ily cselédek számára kellő iskolákat berendezni, vagy előadásokat tartani, mert durva, ügyetlen cselédek nemcsak a házi asszony életét keserítik el, nemcsak a gyermekek jó erkölcsét rontják meg, hanem egyéb házbelieknek is terhére vannak.

Ha a mondottakon felül még azt is tekintetbe veszszük, hogy

a házi asszonyok legnagyobb része minden népnél egy és ugyanazon személyben hitves, anya, dajka, szakácsnő és szolgálóként szerepel; ha meggondoljuk, hogy ezen foglalkozások mindegyike nagy befolyást gyakorolhat a család jólétére, felvirágzására vagy annak tönkrejutására, ha végül fontolóra veszszük, hogy az állam, a nemzet családokból áll, és hogy ezek erényeitől, erkölcsétől és műveltségétől függ az egész nemzet erkölcsi léte és felvirágzása: úgy bárki meg fogja engedni, hogy a nők hivatásának legfontosabb része épen a nevelésben áll.

Az erdőben nemcsak illatos rózsabokrok, hanem borbolyacserjék is nőnek. A kertekben nemcsak tulipán, hanem saláta is terem. Nem minden leánynak sorsa, jövője egy és ugyanaz, de legalább legtöbbnek feladata a családban működni, nevelni.

Előttünk tehát talánynak látszik az, hogy ennyi századokon keresztül nem akarták a gyermekek nevelését és oktatását nőkre bízni. Már pedig a nők természetüknél fogva mintegy hivatva vannak az ápolásra és nevelésre — természetesen mindenek előtt a családban. A jó tanítónő leányosztályát, tanítványait gyermekeinek tekinti és jó szíve, a gyermekek iránti szeretete gyakran többet ér és nagyobb eredményt mutathat fel, mint minden egyéb, mit a tanítótól tanúlhattak volna.

«A tanítónők szelleme, – jegyzi meg egy new-yorki tanfelügyelő — kevésbé van elfoglalva anyagi érdekekkel, ennélfogva könnyebben fel bírják fogatni növendékeikkel az erkölcsi érdekeket. Több képességök, mondhatni ösztönük van behatni a gyermeki lélek rejtelmeibe. Szeretetök jobb fegyelmező rideg szigorunknál, rokonszenvsugalta intésök hatásosabb mint okoskodásunk vagy fenyegetésünk. A kit nő nevel, gyöngédebb erkölcsi érzelemmel bír, jobban megválogatja szavait, ízlése kiválóbb, természete szelídebb s kevésbbé hajlandó durva vétségekre, pórias szokásokra.»

Azonban a nő nemcsak a *családban* és *iskolában*, hanem a *társadalomban* is nevel.

A hol a művelt nők képezik a társaság gyüjtő pontjait, ott illedelem és finom szokások uralkodnak; ott művészet, tudomány, s az élet kérdései fölött a legszebb s legtanuságosabb eszmecserék

folynak, ott a nézetek, a jellemek ellentétei kellemes összhangzásba olvadnak; az ilyen társaságok valóságos enyhetadó szigetek, melyeket az élet ezer zaklatottsággal járó áradata foly körül. És vajjon beszéljek e azon áldásttermő hatásról, melyet a nők a jótékony egyesületek utján árasztanak maguk körül; elmondjam-e, miként ápolják a betegeket, nevelik az árvákat, támogatják az elszegényedetteket, s ezáltal mint hatnak nemesítőleg az egész társadalom nevelésére?

A nő mint *anya*, mint *testvér*, mint *háziasszony* és mint *szolgáló* cseléd neveli a gyermeket, a férjet és a családot s így a társadalmat, a nemzetet is. Ezért követeli korunk szelleme, ezért sürgetik nemzeti érdekeink oly nyomatékosan, hogy a nők nevelésére az eddiginél nagyobb, — s a női hivatás fontosságának megfelelő, gond fordíttassék.

A nőneveléstől függ bizonyos tekintetben a férfiak nevelése. A mily módon neveljük a nőket, úgy nevelnek azok bennünket. Ha rabszolgáknak tartjuk őket, ők is rabszolgákat fognak nevelni belőlünk. Ha pedig az emberi nem nevelőjét látjuk és tiszteljük bennük, úgy mindenesetre bátor és tetterős ivadékot fognak nevelni a hazának.

A *nőnevelésnél* tehát nem szabad szem elől tévesztenünk az általános, a távolabbi *czélt* sem, t. i. *a nők általi nevelést, a női hivatást*, melyet talán még senki sem fejezett ki jobban, szebben és rövidebben, mint Kisfaludy Atala a következő sorokban:

«Légy az ifjú szívnek fénye,
Légy a férfi létreménye,
Légy a bölcső ringatója,
Légy az aggkor gyámolója;
Szenvedők vigasztalása,
Légy a szegénynek áldása,
Vezércsillaga az észnek!
Tisztelet a női kéznek!»

Lederer A.

AZ ELSŐ HAZAI TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZET

FELÁLLÍTÁSÁNAK RÖVID TÖRTÉNETE.

A hol a népoktatásügy fontos voltá tbelátják, ott azon egyének kiképzését sem tartják már közömbös dolognak, kikre a nép gyermekeinek tanítása bízatik. A tanítóképzés története mindenütt a népnevelésügy nagy jelentőségének elismerésével kezdődik.

A múlt századot megelőzött korszakokban szorosabb értelemben vett, a maiaknak megfelelő népiskolák nem léteztek; mivel ama sötét korszakokban a törvényhozók sem a néppel, sem annak nevelésügyével komolyabb jóakarattal soha sem foglalkoztak. Európa népeinek egy része azonban a múlt században már a tényezők sorába emelkedett; ezen körülmény teremtette meg a nép számára való iskolát és ez vetette fölszínre s tette fontossá a néptanítóképzés ügyét is.

Mihelyt Európának múlt századbeli államférfiai meggyőződtek arról, hogy a népet számításaikból kihagyniok többé nem lehetséges, azonnal tisztán látták azt is, hogy a népet nevelni, iskolázni kell, hacsak azt nem akarják, hogy az államokat épen azon tényező semmisítse meg s forgassa fel, a mely kellő míveltség mellett azoknak leghatalmasabb bástyájává lehet. Így történt az, hogy a múlt században Európának majdnem minden egyes államában hathatós mozgalom indíttatott meg a népoktatásügy érdekében.

Mária Terézia dicső emlékezetű királyunk államférfiai is hódolva a kor követelményeinek, nemcsak enyhítettek a népnek, a jobbágyságnak, keserves sorsán, hanem követve *Nagy Frigyes* példáját, a népnevelésügyet is a fontosb állami teendők közé sorolták. Az iskolaügynek szervezését a felségi jogok és kötelességek

közé vették fel s mindent elkövettek, hogy a népnevelés eszközei által az összbirodalom fönállását biztosítsák. Azonban a népoktatás terén czélba vett újítások elé nagy nehézségek, akadályok gördültek. A legnagyobb akadályt maga azon intézmény képezte, melyet az osztrák kormányok kezdettől fogva a legnagyobb pártfogásban részesítettek.

Már III-ik Károly király idejében kénytelen volt az udvari kanczellária a hatalmas és rendkivüli szabadalmakkal ellátott jezsuiták ellen azon panaszt emelni, hogy az állam ellenőrzését intézeteikben megátalkodottan visszautasítják. Nem is tudtak Mária Terézia kormányférfiai a közoktatási reform ügyében mindaddig komolyabban előre haladni, míg a pápa e mindenható rendet 1773-ban meg nem szüntette.

Mihelyt megszünt a jezsuiták hatalma, azonnal megkezdték az osztrák kormány vezérférfiai a tanügy erélyes szervezését. Már 1774. deczember 6-án megjelent az „*Allgemeine Schulordnung*“, s ugyanazon hónapnak 28-ik napján kibocsátották a nemzeti iskolabizottság megalkotását elrendelő udvari parancsolatot az egyes helytartóságokhoz. 1775. május 29-dik napján már ki voltak nevezve nemcsak a magyarországi „*nemzeti iskolai bizottság*“ tagjai, hanem a magyarországi nemzeti iskolák „*generalis inspektora*“ (főfelügyelője) is.

A hazánk tanügyének javításáról „*atyáskodólag*“ gondoskodó osztrák kormány természetesen a magyar törvényhozás mellőzésével kezdte meg s léptette életbe reformjait. Udvari rendeletek által utasították és kényszerítették a magyarországi helytartótanácsot, hogy a német származású Felbiger János Ignácz által készített, a maga nemében kitűnő, de nemzetünk megsemmisítését czélzó iskolai szervezetet minél gyorsabban léptessék életbe. „*Nemzeti iskoláknak*“ nevezték el azon intézeteket, a melyekben a magyar nép gyermekeit németekké akarták nevelni. A birodalom egysége, jóléte, fennállásának biztosítása az akkori osztrák államférfiak felfogása szerint attól függött, hogy a nemzetiségek megszüntethetők e vagy sem, hogy egy nyelven beszélnek-e a birodalom népei vagy sem, hogy németté lehet-e változtatni a magyart, a

tótot, a horvátot, az oláht, a szerbet, a csehet, a ruthént vagy sem. És szentül hitték, hogy a népoktatásügynek oly módon való reformálásával, a minőt Felbiger ajánlott, a kitűzött czélt el is érhetik.

Mária Terézia államférfiai teljesen felfogták a népiskola jelentőségét s föl is akarták azt használni. Nem is az ő buzgóságukon múlt, hogy a czél nem sikerült. A kormány szándékaira s az általa még a Ratio Educationis kibocsátása előtt kezdeményezett tanügyi mozgalmainkra jellemző világosságot vet az első tanítóképző intézet rövid története.

Az 1775-ben megalakított «magyarországi nemzeti iskolák bizottságának», melynek elnökévé *Balassa Ferencz* gróf neveztetett ki, rendes tagjai voltak gróf *Brechtold* püspök, és *Skerlecz* helytartó tanácsbeli tagok. A generális inspektori méltóságra pedig *Ehrenfells Gáspár Pál* szemeltetett ki.

A nemzeti iskolák eme országos bizottságának feladatává tétetett: *először*, hogy a bécsi új szervezetű iskolákban használt német iskolai kézikönyveket Magyarország akkori fővárosában Pozsonyban kiadja, illetőleg minden változtatás nélkül lenyomassa; *másodszor*, hogy Pozsonyban s az ország többi nagyobb városában is szervezzen olyan normális iskolákat, a melyek az 1774-iki «Schulordnung»-nak teljesen megfeleljenek; *harmadszor*, hogy az ország nagyobb helységeiben az iskolai szervezetnek megfelelő *nemzeti iskolákká* alakítsa a létező alsóbb fokú tanintézeteket; *negyedszer*, hogy a kisebb helységekben jól rendezett trivialis iskolákat állítson fel.

A főfelügyelőnek (generalis inspector) utasításúl adatott, hogy a normális-, nemzeti- és trivialis-iskolák felállításának előmunkálatairól gondoskodjék, azokat időszakonként, nevezetesen a normális iskolákat minél gyakrabban, a többit évenként legalább is kétszer meglátogassa, s tapasztalatairól az országos bizottságnak véleményes jelentést tegyen. Az iskolalátogatások alkalmával a következő 12 pontra kellett ügyelnie :

1. Kit állított a helybeli hatóság az iskolai ügy élére, kire bízta a felügyeletet és híven teljesíti-e ezen helyi felügyelő tisztét?

2. Követi-e minden tekintetben a szervezetben foglalt utasításokat a helybeli elöljáróság? 3. Vannak-e és melyek az iskolaügy fejlődésének akadályai? 4. Rendben van-e az iskolai épület s kiszolgáltatják-e a tanítók illetékét pontosan? 5. Mi volna a teendő az iskolaügy emelése czéljából? 6. Kik azon lelkészek és tanítók, a kik kiváló szorgalmuk- és buzgóságukért jutalmazandók lennének? 7. Kik azon tanítók, a kik hivatalukat nem töltik be kellőleg? 8. Megtartják-e pontosan a szorgalmi időt? 9. A szülők, gyámok, földesurak s az elöljáróság rászorítják-e a gyermekeket az iskolázásra? 10. Tanítja-e a tanító lelkiismeretesen azon szegény gyermekeket, a kikért valamely alapítványból húz jövödelmet s rendesen járnak-e ezek az iskolába? 11. Van-e ily iskolai alapítvány a szegényebb sorsú tanítványok számára? 12. Hogyan kezeltetik a vallásoktatási alap?

A főfelügyelőnek ezen pontokra vonatkozó tapasztalatait a helyszínén kell fogalmaznia s arról is kell intézkednie, hogy az iskolára főleg pedig annak alapítására vonatkozó okmányok pontosan lemásoltassanak és teljesíttessenek. Az iskolalátogatások befejezése után 8 nap múlva táblázatos jelentést kell tennie a központi bizottsághoz. Évenkint két ily jelentéssel tartozik: a téli félévivel, a melyet május végén és a nyári félévivel, melyet november végével kell benyújtania.

A nemzeti iskolák bizottságának legelső ülése 1775. junius 20-dikán tartott meg Pozsonyban *Balassa Ferencz gróf elnöklete* alatt, ki is az elnöki megnyitó beszédben részletesen kifejtette a népoktatásügy fontos voltát. Ezen gyülésen jelen volt a pozsonyi iskolák számára már előre kinevezett helyi inspektor is. A tanácskozás tárgyát ez alkalommal főleg a Pozsonyban felállítandó, jobban mondva megnyitandó, normális iskola ügyei képezték. A bizottság ugyanis nem maga kezdette meg ez ügyben az intézkedéseket, mert jól előkészítte már ezt maga Felbiger az által, hogy a bizottság megalakítása előtt érintkezett Pozsony városának elöljáróságával s azon alapokról is gondoskodott, melyekből a normális iskola költségei előkerülhetnének. Felbiger az új intézet helyiségéül a jezsuitáknak káptalan-utczabeli rezidencziáját

jelölte ki, melyben tantermeken kivül elégséges hely volt az igazgatói lakásra is. A felállítandó iskola alapjává változtatta a várhegyen létezett, de félbenhagyott magyar-tót iskola alapítványát s az ugynevezett *minorita*-iskola tőkéjét is, mely eredetileg ezer forint volt, de az idők folyamában tetemesen felszaporodott; továbbá az Erdődy grófné által alapított 200 forintnyi tőkét, melynek rendeltetése a vallásoktatásban kitűnő növendékek jutalmazása volt. Ezen kívül keresztül vitte azt is, hogy az úgynevezett „*Polemika*", másnéven „*Bibliotheca Catechetica*"-féle fundusokat (a melyeket jámbor keresztények adományaiból gyűjtögettek a kath. lelkészek, hogy ezen ily módon keletkező tőkék kamataiból a katekizációk alkalmával magukat kitüntető növendékeket megjutalmazhassák) a kath. papság legalább részben átengedte azon czélra, hogy a normális iskolák szegényebb növendékei azokból ingyen könyvekkel láttassanak el. Ugyancsak Felbiger munkálkodása sikerének tekinthető az is, hogy Mária Terézia a pozsonyi normális iskola alapítványául Bécsben 1775. junius 23-dikán kelt udvari leiratával 40,000 forintnyi tőkét adományozott, a mely összegnek 4%-a évenkint a nevezett iskola fenntartására fizetendő ki az állami kincstár pénztárából.

Felbiger különben már arról is eleve gondoskodott, hogy az általa szervezett bécsi sz. Annáról czímzett iskolában kellőleg kiképeztessenek azon tanítók, a kiket a felállítandó pozsonyi normális iskolában alkalmazni lehessn. E végből már 1774-ben május 21-dikén két jeles férfiú tartózkodott a királynő költségén Bécsben, nevezetesen *Koch János* pozsonyi születésű tanító, a ki már ugyancsak szülővárosának trivialis iskolájában előbb is évekig sikerrel működött s a közbizalmat megszerezte. Koch oly czélból küldetett a városi hatóság által 12 forint havi segélylyel való külön támogatás mellett Bécsbe, hogy ott az új tanrendet elsajátítsa és a magyarországi német főváros iskoláiban bevezesse s elterjeszsze. Kochon kívül a pozsonyi születésű *Hoffmann Antal Pált* a bécsi egyetemen tanúló e jeles készültségű ifjút is 200 forintnyi évi segélyben részesítette az udvar, mindaddig, míg a Felbiger által szervezett preparadiában járt. Úgy állítja Kovachich, mintha Fel-

biger a sokat igérő ifjúnak megigérte volna a pozsonyi normális iskola igazgatóságát s ezt azzal is bizonyítgatja, hogy miután 1774. november 4-dikén az udvari leirat *Róka János váczi czímzetes kanonokot* nevezte ki ezen állásra, Koch megszűnt preparandista lenni s tudományos kiképzésének folytatásához látott.

A magyarországi «nemzeti iskolai bizottság» Felbigernek és a magyarországi főfelügyelőnek *Ehrenfells Gáspár Pálnak*, tevékenysége következtében már az első gyűlésen elrendelhette, hogy a pozsonyi normális iskola azonnal nyittassék meg, mihez képest teljesen felhatalmazta a lelkes főfelügyelőt nemcsak arra, hogy a szükséges könyveket szerezze be Bécsből, hanem arra is, hogy addig is, míg a Pozsonyból Bécsbe küldött tanítók kellőleg elkészülve haza nem érkeznek, alkalmazzon néhány Bécsben végezett szakférfiút, a kik a normális iskolában ideiglenesen működhetnének.

Ehrenfells ezen felhatalmazáshoz képest meg is nyitotta a normális iskolát még a tanácskozás napján, *1775. junius 20-ikán. Ezen normális iskola megnyitásával kezdődik a magyarországi tanítóképző intézetek története.*

A legelső magyarországi tanítóképző-intézet tehát az 1774-iki „*Shculordnung*“ alapján állíttatott fel. Ezen „*Schulordnung*“ szerint ugyanis a normális iskolákkal egybekapcsolva mindenütt oly tanítóképző-intézetek is voltak szervezendők, a melyekben a tanító-jelölteknek el kellett sajátítaniok: *1-ször* azon ismereteket és ügyességeket, a melyeket később növendékeikkel közölniök kell; *2-szor* meg kell ismerkedniök a tanítás helyes módszerével. Ugyan csak ezen intézetekben vezették be a tanító-jelölteket a gyakorlatba és itt kellett elsajátítaniok a fegyelemkezelés módját, az iskolai katalogusok helyes vezetését s a vizsgálatokon való magatartást. Kiváló figyelmet fordítottak ezen intézetben azon tudnivalók közlésére is, a melyekre a leendő házi nevelőknek és instruktoroknak szükségük lehetett.

A normális iskolákkal egybekapcsolt tanítóképző-intézetekben a következő tankönyvek használtattak:

I. *Módszertan* (Methodenbuch). II. *Nevelő és instruktor* szá-

mára készült *utasitás*. III. *Abc*-könyvecske. IV. *Vallásos tartalmú olvasókönyv* 4 kötetben. V. *Ugyanaz* tanítók számára nyújtott táblázatokkal és kérdésekkel. VI. *Kathekizmus*. VII. *Evangeliumok és epistolák*. VIII. *A tananyag lényegének magyarázatát és kezelés-módját feltüntető könyv*, melynek főrészei a következők: 1. Útmutatás a szépírás tanítására. 2. Számtani vezérkönyv. 3. Útmutatás a helyesírás tanítására. 4. Német nyelvtani vezérkönyv. 5. A fogalmazás tanításának módszere. 6. Latinnyelvtani oktatás módszere. 7. Erkölcstan, háztartástan és az ipar- és művészet-történetére vonatkozó ismeretek közlésének módszere. 8. A természettani igazságok közlésére vonatkozó utasítás. 9. Gazdaságtan módszertana. 10. Rajztanításhoz való útmutatás. 11. Földrajzi és történeti oktatás módszere. 12. Mértani, építészeti és mechanikai ismeretek közlésmódja.

Az I., II., V. és VIII. szám alatt megnevezett művek kizárólagosan a tanítójelöltek számára készültek, míg a III., IV., V., VI. és VII. számuak a normális iskola közönséges tanúlói számára írattak, a tanítójelöltek által használt s a VIII. számmal jelzett tankönyveknek megfelelő könyvekkel a közönséges növendékek is bírtak ugyan, de azokból hiányzott a módszertani utasítás. Természetes, hogy e művek kezdetben csak német nyelven jelentek meg.

A tanítójelöltek addig míg a normális iskola közönséges tanítványai az iskolában voltak, az egyes osztályokban hospitáltak, később segédkeztek. A közönséges népiskolai tanítványok eltávozása után, a mi rendesen délelőtt 10 órakor, délután pedig 4 órakor történt meg, a tanítójelöltek oktatása vette kezdetét, a mely délelőtt 12 óráig, délután pedig 5 óráig tartott.

A „*Schulordnung*“ által életbehívott ezen tanítóképző-intézetek tökéletesebb kiadásai voltak a jezsuiták azon tanárképző-intézményének, a minőt hazánkban legelőször Győrött és Szakolczán szerveztek azon szerzetes-jelöltek számára, a kiket a tanítói pályára kiválólag alkalmasaknak ítéltek. A jezsuiták ezen tanárképző házaiban is a tanúlmányaikat befejezett novicziusok, a kik „*repetensek*“-nek (ismétlőknek) neveztettek, főleg azon tananyaggal foglalkoztak, a melyek az általuk vezetendő iskolákban elő-

fordúltak s főigyekeztük abban állott, hogy a tananyag közlési módját s a növendékekkel, illetőleg tanítványokkal való bánásmódot elsajátítsák, mielőtt mint rendes professzorok alkalmazást nyerhetnének. Hogy minők voltak ezen jezsuita tanárképző-intézetek, a melyekhez hasonlókat később a külföldön is állított ezen leginkább a tanítással foglalkozó szerzet, arról keveset tudunk; mindössze csak annyit említ meg róluk Kovachich, hogy a tanítójelöltek a tanítás módját ott is tankönyvből * tanúlták.

A magyarországi születésű Ehrenfells, ezen katonából vált tudós pap, a ki 1772-ig a nagyszombati főiskolában a politikának és a kamaralis tudománynak meg a pénzügytannak volt professzora, mint a magyarországi nemzeti iskolák főfelügyelője a pozsonyi normális iskolának és tanítóképző-intézetnek felállítása és berendezése körül rendkivűl tevékenységet fejtett ki. Ő, ki a Felbiger-féle iskolai szervezetet teljesen felfogta, ki az összes akkorbeli pedagógiai irodalomban teljesen járatos volt, nem nyugodott addig, míg az új intézet a «Schulordnung» követelményeinek teljesen meg nem felelt. Reggeltől estélig talpon volt, s majd a közönséges tanítványokkal, majd a tanítójelöltekkel, majd a vidékről beidézett mesterekkel foglalkozott. Buzgó működésének eredményét híven feltünteti azon jelentés, a melyet 1775. julius 31-dikén terjesztett fel azon országos tanügyi bizottság, a mely Balassa gróf vezetése mellett a normális iskolát első ízben megvizsgálta.

A felterjesztés, mely nem győzi magasztalni a rövid idő alatt felmutatott sikert s a főfelügyelőnek és Oberleitner Ferencz katechetának buzgóságát, egy igen becses neveléstörténeti adatot is tartalmaz, nevezetesen azt, hogy a normális fiiskolán kivűl ugyanazon időben *két normális leányiskola is szerveztetett Pozsonyban:* az egyik az Orsolya szűzek zárdájában, a másik az Asszonyunkról nevezett apáczáknál. E két leányiskola is teljesen a «Schulordnung» szabályai szerint alakíttatott át s ez új módszernek ismeretébe maga Ehrenfells vezette be az apáczákat, a kiknél naponként két óráig oktatott. Hogy a leányok számára felállított normális isko-

* Bohoslai Balbini: Verisimilia Humanorum.

lákban az apáczákon kivül más tanítónők hallgatták-e Ehrenfells oktatásait,* erről sem a fentebb említett jelentés, sem a magyarországi nemzeti iskolák bizottságának 1775. évi augusztus 27-én tartott üléséről szóló jegyzőkönyv nem emlékezik meg.

A nemzeti iskolák bizottságának ezen augusztusi ülésében igen sok és fontos határozat hozatott, a melyek közül a következők a legérdekesebbek: 1. A normális iskola első osztályából minél előbb kiválogatandók azon növendékek, a kikkel a második, harmadik és a negyedik osztály megalkotható. 2. A pozsonyi trivialis iskolák tanítóinak fizetése 300 forintnál és szabad lakásnál kevesebb nem lehet; mihelyt az alapokból több jövedelmet húzhatnak a tanítók a tandíj azonnal el lesz törlendő. 2. A normális iskolához öt rendes tanító nevezendő ki. 4. A városi hatóságnak a gyermekeket az iskolalátogatásra rá kell szorítania. 5. A tanköteles gyermekek jegyzéke elkészítendő, mihezképest ház és népszámlálás rendelendő el. 6. A zúgiskolák bezárandók. 7. A város az iskolai alapokról szóló rendes kimutatás készítésére hívatik fel. 8. A tandíj behajtását eszközölje a városi hatóság és félévi előlegekben adja azt át a tanítóknak. 9. A tandíj minden egyes gyermektől négy forintban állapíttassék meg; a szegények a tandíj alól felmenten-

* Arra nézve, hogy voltak-e hazánkban a múlt században már apáczákon kívül más tanítónők is nyilvános iskolákban alkalmazva, még ez ideig csak kevés adatot gyűjthettem; de e kevés is elég ahhoz, hogy behatóbb kutatás tárgyává tegyük azon kérdést, vajjon kiterjedt-e a normális iskolákban megkezdett tanítónőképzés a világi tanítónőkre is vagy sem?

Az 1786-diki Csongrádmegye területéről szóló tanügyi kimutatás szerint Csongrád városának leányiskolájában 58 leányka volt beírva, kiknek oktatását *Nagy-Istók Erzsébet* tanítónő vezette. Ugyanazon évről szóló Marmarosmegyei kimutatás szerint Técső városában egy *özvegy-asszony* tanította a leánykákat. Zágrábmegyében, Károlyvárosban *Handl Borbála*, Buccariban *Brainik Klára* tanítónők működtek stb. — A hivatalos kimutatások azonban arról is tanúskodnak, hogy hazánkban már a múlt században sok helyt külön leányiskolák is állottak; nevezetesen *Holdmezővásárhelyen* három külön leányosztály volt, az egyik 126, a másik 115, a harmadik 100 növendékkel. A leánytanítók évi fizetése az egyháztól csak 10 forint, de minden egyes növendéktől járt nekik egy véka buza és egy véka árpa, ezen kivül a kezdők 17, az olvasók 34 és a bibliai történeteket és kathekizmust is tanúlók 51 kr. tandíjt is fizettek. Volt még ilyen leányiskola Csongrádmegyében Szentesen és Csongrádon, Békésmegyében Gyarmathon, Szeghalmon, Vestön, Kőrösladányban, Tarcsán, Békésben, Dabasban, Csabán, Szarvason és Gyomán. — Csak e két megye adatai is eléggé igazolják fentebbi állításunkat.

dők. 10. A tanító hivatalán kívül másféle kenyérkereseti ággal ne foglalkozzék. 11. A fiúk a leányoktól elkülönítve oktatandók, stb.

Ezen határozatok nagyobb része a helytartótanácsnak 1775. okt. 2-dikán 4620. sz. a. kelt leírata által helyben is hagyatott. A nemzeti iskolák bizottságának hathatós működése folytán már 1775. november 27-dikén kelt helytartótanácsi leíratban megerősíttettek hivatalaikban a normális iskola rendes tanítói, a kik a főfelügyelőnek buzgó vezetése mellett az első tanítóképző-intézetben is működtek. (A katechetai állásra az ideiglenesen is működött Oberleitner Ferencz világi pap, volt jezsuita, a rajztanítói tanszékre *Weisz Lipót* kegyesrendű áldozár, a kezdők tanítójául *Rösler János*, az olvasók tanítójául *Walter József* és a felső osztály tanítójául *Schlechter Antal* világi tanítók neveztettek ki.) S e kinevezéseket elintéző leírattal a pozsonyi normális iskolának és a vele összekapcsolt tanítóképző-intézetnek fölállítására vonatkozó munkálatok befejeztettek.

A pozsonyi tanítóképző intézet fölállítása nevezetes művelődési mozzanat volt. Róla most, épen akkor megemlékeznünk, a midőn az ország legfelsőbb tanintézete évszázados örömünnepet ül, tán nem is felesleges, annyival is inkább, mivel azon egyéniségek, kik az első hazai tanítóképző intézet szervezésében részt vettek, befolyással voltak a tudományos egyetem ügyeire is, azonban mi e kötelességünknek nem tehetünk anélkül eleget, hogy fel ne támadna bennünk azon kellemetlen érzelem is, melyet ama kor nemzetellenes iránya ébreszt bennünk.

Látván a bécsi kormány, hogy mily szerencsésen sikerült neki a magyarországi helytartótanács közreműködésével az első normalis iskolának s azon legelső tanítóképző-intézetnek felállítása, a melyben a magyar nemzetet germanizálandó tanítók kiképzését eszközölheti: a «Schulordnung»-nak országszerte való keresztülvitelét erélyesen sürgette.

Mit tett e sürgetéssel szemben a nemzet? Ha valaha úgy e korban szólhatott volna teljes joggal a költő nemzetünkhöz így:

Mi a magyar most? — Rút sybaríta váz.
Letépte fényes nemzeti bélyegét,
S hazája feldúlt védfalából
Rak palotát heverő helyének.
Elődeinknek bajnoki köntösét
S nyelvét megunván, rút idegent cserélt.
A nemzet őrlelkét tapodja,
Gyermeki báb puha szíve tárgya.

A nemzeti pártnak utolsó nagy tusája és legyőzetése után — a bécsi kormány atyáskodó gondozása folytán — évről-évre sülyedt nemzetünkben a nemzeti önérzet s a «Schulordnung» kibocsátásának idejében már oly alacsony fokon állott, hogy hálás szívvel fogadta az altató mérget, melyet ellenségei kellő körültekintéssel nyújtottak neki s mi több a nemzet maga is segédkezet nyújtott a gyilkos munkához. A megyék hálaíratot intéztek a népnevelésügy érdekében fáradozó helytartótanácshoz, s a magyar főurakból álló helytartótanács saját jószántából felszólította hazánk egyháznagyjait, hogy a német nyelvet, melynek elterjedése az országra nézve rendkívüli előnyökkel járna, minden egyes iskolában honosítsák meg s a papnövendékek közé is csak oly egyéneket vegyenek fel, a kik a német nyelvben már teljesen járatosak, nehogy épen az alsóbb rendű papsápnak a német nyelvben való tudatlansága akadályt gördítsen a «Schulordnung»-nak keresztülviteléből s a német nyelvnek elterjedéséből származható áldások elé.

A helytartótanács helyesnek találta, hogy alsóbb iskoláinkból a latin nyelv kiküszöböltessék, de arra nem is gondolt, hogy a latin nyelv helyett a magyar nyelvet kellene azokban meghonosítani, ámbár erre a «Schulordnung», — mely *nemzeti iskolákról* szólott és azt is kimondta, hogy oly tartományokban, hol nem a német a népnek anyanyelve, ott az illető anyanyelvre is gondot kell fordítani s a bécsi német tankönyveket az illető nép anyanyelvére is le kell fordítani — a helytartótanácsot egyenesen felhívta. Ezért történt meg az, hogy a nemzeti iskolák bizottsága a helytartótanács által csakis azzal bízatott meg, hogy a bécsi német tankönyveknek lenyomatásáról és elterjesztéséről gondoskodjék és azoknak lefordíttatását nem sorolta a bizottság sürgős teendői

közé. S tán még a katekizmusnak lefordítása ügyében is csak azért tett intézkedéseket, mivel erre az 1774-dik évi nov. 8-án kelt udvari rendelet egyenesen felszólította.

Egyébként a múlt század közepe táján hazánkban már alig volt iskola, melyben a magyar nyelv ápoltatott volna. Nemcsak a bécsi kormány intéseire hallgató szerzetes professzorok küszöbölték volt ki nemzeti nyelvünket az iskolákból, hanem olyan tanítók is, kik még álmadoztak a nemzeti szabadságról. A múlt században a magyar nemzet iskolái voltak a bécsi kormánynak leghívebb öntudatlan eszközei; az iskolák sokkal járúltak ahhoz, hogy nemzetünk önérzete annyira alászállott. Nem csoda tehát, hogy a német államférfiak oly nyelvnek tekintették a magyart, a melyet el lehet és el kell törűlni az élők sorából, s hogy a helytartótanács az ország érdekeit vélte szolgálhatni akkor, a midőn a latin nyelv helyett nem a magyar, hanem a német nyelvnek elterjesztését sürgette minden áron. «Mire való is a magyar nyelv? — így gondolkozhattak ők — a törvényhozás, igazságszolgáltatás s kormányzás latin nyelven történik; a főurak nagyobb része, sőt még a vagyonosabb nemesi osztály is megveti — nem is érti azt már; a városok polgársága német, a tudományok latin nyelven íratnak — a magyar nyelvnek csakis a szegény nép közt van kelendősége; aztán sokkal pallérozatlanabb is a magyar nyelv, semhogy annak az iskolákban hasznát lehetne venni!»

Ime idáig jutott a magyar, a kinek iskolái a nemzeti élet érdekeit szem előtt nem tartották, a kinek tanítói a nemzeti irányt vagy nem akarták, vagy nem merték, vagy nem tudták folytonosan szem előtt tartani. És hova jutott volna nemzetünk, ha az akkori helytartótanács tervei sikerűlnek, ha az 1774-diki «Schulordnung» oly módon hajtatik végre országszerte, a mint annak érvényesítése megkezdetett Pozsonyban?!

Ámde hála legyen érte a magyarok istenének, a helytartótanács tervei még jókor oly akadályokkal találkoztak, a melyek azoknak gyors keresztűlvitelét meggátolták. Az első nagy gátot a magyarországi róm. kath. püspöki kar emelte a «Schulordnung» utjába. A püspökök ugyanis erélyesen tiltakoztak a bécsi katekiz-

mus kinyomatása és elterjesztése ellen. Azon terjedelmes munkálatban, mely a magyar egyháznagyoknak e könyvre vonatkozó véleményét tartalmazza, a káté ellen leginkább csak dogmatikai szempontokból tesznek kifogásokat a magyarországi püspökök s ez alapon ki is mondják egytől-egyig, hogy e Felbiger által helyeselt és valószínüleg egészében tervezett és részben készített művet, mint egyházelleneset veszedelmesnek tartják, annak az országban dívó nyelvekre való lefordítását ellenzik, s elterjesztését minden áron megakadályozandónak itélik. — A magyarországi főpapság ezen ítéletében azonban többet kell keresnünk, mint egyszerű bírálatot Felbiger könyve ellen; nem volt ez kevesebb, mint erélyes visszautasítása egy oly kísérletnek, mely a bécsi papság által a magyar kath. egyház függetlensége ellen intéztetett. A magyarországi főpapok mindenha éles szemmel kisérték a bécsi papságnak lépéseit és soha sem látták szívesen az oly intézkedéseket, a melyek Magyarország egyházi ügyeit a bécsi egyházi hatóság alá akarták helyezni.

A magyar püspökség által hozott ezen kemény ítélet a «Schulordnung» bámulóit, a helytartó tanácsot épen úgy, mint a bécsi államférfiakat gondolkozóba ejtette. — Hozzá járult ezen akadályhoz, mely az osztrák iskolai rendszer ellen emelkedett, még az is, hogy a magyarországi protestánsok is tiltakoztak az iskolaügynek törvénytelen elintézése ellen.

A midőn a bécsi kormány ezeket tapasztalta, felhagyott azon tervvel, hogy az 1774-diki «Schulordnungot» érvényesítse Magyarországon is, és intézkedett arról, hogy hazánk számára egy külön iskolai szervezet készíttessék. — S a magyarországi «Ratio educationis» el is készült csakhamar s már 1777 elején ki is bocsáttatott. E munkálatban, mely minden tekintetben édes testvére lett az osztrák iskolai rendszernek, egyben-másban már figyelembe vétetett nemzetünk egynémely érdeke — de a magyar nyelvnek azért még is igen alárendelt szerep jutott ezen királyi rendelet szerint is iskoláinkban. Annyit ugyan megtettek, e rendelet kibocsátása után, hogy a nemzeti iskolák számára lefordították és kiadták a bécsi német könyveket magyar nyelven is; de azért még is

csak mostoha gyermek maradt a magyar nemzeti ügy a magyarországi iskolákban még sokáig, kiváltképen pedig II. József császár idejében. Még a mult században, kiváltképen 1788-ig, csak kevesen voltak azok, a kik a nemzeti iránynak fontos voltát fölfogták, kik az iskolaügynek ilyetén módon való szervezését nemzeti szempontok miatt kárhoztatták.

De e keveseknek föl-följajdulása nem talált mindaddig viszhangra a magyar nemzetben, míg II-dik József császár vasmarkú kormánya az erkölcsileg oly mélyen sülyedt nemzetet kiméletlen ostorcsapásokkal fel nem riasztotta.

A mélyen megalázott nemességnek s a tudósvilágnak keservesen tapasztalnia kellett, miként hull porba ama bálvány, melylyel nemzeti nyelvüket fölcserélték, melyért nemzeti kincsüket föláldozták s vérig sértette őket a császár professzorkodása, mely őket német iskolás gyermekekké változtatta. S ez arczulcsapások hatottak is! A nemzeti érzület nagy hullámokat vert, melyek elborították egy időre a nemzeti életben keletkezett zátonyt. Az 1790-diki események azonban mégis csak kevés nyomot hagytak maguk után, mert ama kor emberei csak arra használták a nemzet hatalmasan nyilvánuló életjelét, hogy megmentsék magukat a német nyelv keserveitől — de mihelyt ettől megmenekültek azonnal visszaestek régi hibájokba. Fél századnál több idő s legjelesebbjeinknek legönfeláldozóbb küzdelme, a nemzeti tevékenységnek összessége kellett ahhoz, hogy a magyar nemzeti érzület ismét oly diadalmas eredményeket mutasson fel, mint a minőkhöz 1790-ben már oly közel állottunk.

Péterfy Sándor.

ŐSRÉGÉSZETI LELETEK.

Szabad előadás;

a Természettudományi Társulat 1880. apr. 2-ki felolvasó estéjén

tartotta

Pulszky Ferencz.

Az ősrégészeti — akár bronz-, akár kő-leletek már a múlt századokban magukra vonták a közönség figyelmét; nem ugyan a tudósokét, hanem a parasztokét, kik jól ismerték azokat a kőeszközöket, melyeket «lánczos mennyköveknek» neveztek. Babonával kötötték össze ezeket, a tudósok nem igen gondoltak velök. Mondhatjuk, hogy még századunkban is alig figyelt azokra egyéb, mint azon országok tudománya, a melyek nem voltak római régiségek, mert megvan az emberben a büszkeség, hogy szereti, hogy régiségei legyenek. Igaz, hogy akkor azt hitték, hogy barbár őseinknek kulturállapotja nem olyan, hogy érdemes volna tanúlmányozásra, és habár Irlandban, Skandináviában és Észak-Németországban a muzeumokban lassan-lassan összegyűltek is az ősrégészeti tárgyak, azokra a klasszikus régészek nem igen figyeltek.

Jelenleg már mindenütt vannak oly muzeumok, melyekben a kő-, bronz- és vaseszközök gyűjtetnek és kiállíttatnak. De még itt is igen különös, hogy a klasszikus régészek nem igen méltatták azokat figyelmükre és hogy inkább a természetvizsgálók, mint a régészek tanúlmányozták azokat.

És ez igen természetes is. A mi művelődésünknek jóformán két kútforrása van: a biblia és a régi római és görög irodalom, melynek termékei még most is bámulatra ragadják az embert. És elképzelhetjük, hogy mennyivel nagyobb volt ennek befolyása azon időben, mikor még nem irt Dante és Shakespeare, mikor még nem volt Göthe és Schiller. Természetes, hogy ekkor mintául csak a

régi emlékek és az irodalom szolgáltak; hogy ekkor nagy befolyással volt Homer, Virgil, Horác és Cicero. Ekkor minden művelt embernek görögül és deákul kellett tanúlni; a mostani nemzedék nem igen teszi ezt és sokan sopánkodnak a felett, hogy az ifjúság nem tanúl többé deákul és görögül és hogy nem ismerni ezen irodalmat. De azóta igen sok jó és még jobb is termett a régi íróknál. Természetes tehát, hogy a ki Shakespeare-t olvassa, az nem fogja Seneca tragoediáját bámúlni; hogy a ki gyönyörködik Arany Jánosban, az alig fog visszamenni Horácra. Kossuth beszédei elhomályosítják Ciceróéit, az angol történetírók a rómaiakat.

A régészek annyira beleélték magukat a római és a görög irodalomba, hogy kezdetben a régi emlékeket csak azon szempontból fogták fel, hogy ezekből a régi írókat magyarázzák. Később megfordúlt a dolog, és a régi írókból akarták az emlékeket megfejteni, mert a római és görög műemlékek oly szépek és nagyszerűek, hogy a régészek leginkább a művészet történetével foglalkoztak. De ha valaki azt kérdezné valamely régésztől, hogy pl. minő fibulát viseltek Perikles idejében: elhallgatna, mert ezt nem tudja, mivel a régi műipar alig lett megfigyelve. Arra pedig, hogy minő volt a divat Nagy Sándor idejében, csak kevés év óta tudunk felelni: azóta, hogy Tanagrában találtak számtalan szép agyagszobrocskákat, melyek valóságos divatlapocskákat képeznek; ezeken láthatjuk, minő ruhát viseltek akkor a nők, minő színű volt az, miképen kezelték a legyezőt, minők voltak a kalapok, elmondhatjuk, hogy oly különösek, mint a mostaniak, melyekről nem tudjuk felfogni, miért viselik is tulajdonképen azokat? (Derültség.) A kalap valószínűleg akkor is arra szolgált, hogy fokozzák a szépséget és hogy a nők még szebbeknek látszassanak, mint a minők, pedig amúgy is elég szépek. (Tetszés.)

A régészek, mint említém, elhanyagolták az őstörténelmi tárgyakat és ezért ezek a természettudományok osztályrészévé lettek, oly annyira, hogy ma például, midőn Bécsben új muzeumokat építenek, midőn az egyik roppant palotát a természettudománynak, a másikat pedig a művészetnek szentelik: felmerült a kérdés, a régész és természetvizsgáló közt, ki mit vegyen palotá-

jába, a természetrajzi osztályba tették a praehistoricus tárgyakat, a melyek — bármit mondjanak is, — ha nem nagyszerűek, mégis a művészet kezdetét ábrázolják. Ezeket tehát nem azon palotába tették, a mely a művészetnek van szentelve, hanem abba, a mely a természetrajz számára emeltetett. És ugyan ezt látjuk másutt is. Az ősrégészeti muzeum mindenütt el van különítve a műemlékek muzeumától. Így van ez Párisban, Berlinben, Rómában, mintha csak egy válaszfal volna köztük, mintha csak nem is volna szabad a régészetnek a kultúr-történetbe beavatkoznia és mintha a kultúr-történelemnek ezen emlékei csakugyan a természettudományok körébe tartoznának.

Ez az oka, hogy ezekről e helyütt szólok.

Az őstörténelmi emlékek csak mellékesen függnek össze a természettudományokkal, leginkább az által, hogy azokat ugyanazon módon tanulmányozzuk, mint a természetvizsgálók azon tárgyakat, melyek szakmájokba tartoznak; ugyanazért az őstörténelmi leletnél úgy járunk el, mint akármely kövesülésnél, melynél legelőször is azt nézzük, hol és minő rétegekben szokott előfordulni? melyik osztályhoz tartozik, miképen fejlődik ki az egyik formája a másikból? Eddig majd mindig így indultak ki az őstörténelmi régészek és lehetetlen a különbséget nem látni, mely a klasszikai műemlékek és ezen régiségek tanúlmányozása közt létezik. Amazoknál a lelési hely igen gyakran csak másodrendű érdekkel bír. Jól tudják például, ha Rafael képeit tanúlmányozza valaki, azokat nem szükséges épen csak Flórenczben és Rómában keresni, Munkácsi képei nemcsak Párisban és Magyarországon találhatók, ott vannak, a hová vitték. Így vagyunk a műemlékekkel is. A legszebbeket Athenben készítették. Az atheni iskola volt a legnevezetesebb sok századon keresztül, de legtöbb műemlék később mégis Rómába került, épen úgy, mint ma a gazdag angol vagy orosz az olasz s hollandi képeket Angol- vagy Oroszországba viszi, fájdalom, senki sem hozza azokat Magyarországba. (Derültség.) Ezeknél tehát a lelési hely csak másodrendű, holott az ősrégészeti tárgyaknál igen fontos, mert ezeknél azon különösség vétetett észre, hogy a melyek az egyik országban közönségesek, a másikban ritkaságok; sőt a

lelési helyek irányából következtethetünk azon központokra, melyekből régi időben a czivilizáczió kiindúlt és ezekből határozhatjuk meg, miként hatottak ezek egymásra.

De nemcsak a lelési hely, hanem az is, hogy mi találtatik együtt, határoz e tekintetben; mert arra nézve, a mi együtt találtatik, kételkedni nem lehet, hogy ugyanazon időben használtatott. Tudjuk igen jól, hogy a divat mennyire változik, hogy az a kalap, a melyet a hölgyek ma viselnek, nem illik egy harmincz év előtti ruhához, és hogy a krinolin (Derűltség), a mi pedig még nem igen régen volt divatos, úgy eltér a mai szűk öltözéktől, mint a franczia császárság a köztársaságtól.

Az ősrégészeti tárgyakat vagy egyenkint találjuk vagy pedig csoportosan. Az egyenkint talált tárgyak kevesebbet bizonyítanak s ritkán nyújthatnak felvilágosítást.

Sokkal fontosabbak azon leletek, melyeknél több tárgyat találunk együtt; az *hol kincs*, hol *öntő-műhely maradványa*, hol *őskori telep*.

Ha például egy durva fazék találtatik, melyben mindenféle tárgyak rejtvék: ez *kincs*; látjuk, hogy szándékosan volt elrejtve. A kincsek kétfélék, olyanok, melyeket azért rejtettek el, mivel azokat az ellenségtől vagy rablótól féltették, hiszen nem voltak még fallal körűlvett városok és erődök, nem voltak oly házak oly kapukkal, minők a mostaniak, nem voltak Wertheim-kaszszák, a melyekben a kincset el lehetett volna zárni, sem bankok és takarékpénztárak, hová azt le lehetett volna tenni, és a honnan azt egy könyvecskének átadásával kényelmesen ki lehetett volna venni. Még ma is így van ez például Bolgárországban és Ázsiában, a hol az emberek, ha nagyobb pénzösszegre tesznek szert és attól félhetnek, hogy ha ezt mások megtudják, megölik őket, vagy hogy bejő az ellenség és azt elveszi tőlük, a pénzt szokták elásni. Ily elásott kincsek a legrégibb időkből nem ritkán találhatók. Hogy egyet említsek, Mármarossziget mellett találtak mintegy 40 darab nehéz arany karpereczet, melyeket pénz gyanánt is használtak, de a mellett azokat nyaklánczkint hordták. Ha pénzre volt szükség, akkor az illető levett egy karikát nyaklánczából és fizetett vele.

Ily k'ncseken kívül még másnemű kincsek is fordúlnak elő, olyak, minők itt ki is vannak állítva. Ezeket Surányban Beregh vármegyében találták egy agyagedényben. Csupa karpereczek bronzból egynek kivételével, a mely egy lándzsahegy; mind újdonatúj, a használatnak, kopásnak nincs rajtok jele. Valószinű, hogy ezen karpereczek valamely kereskedőnek árúkészletéhez tartoztak. Régi időkben, a mikor még sem vasutak, sem csinált útak, sem semmiféle tört útak nem léteztek, mikor mindenütt erdőségek terültek el hazánkban, igen nehéz volt nagy teherrel járni, az emberek lóháton jártak és csak annyi holmit vittek magukkal, a mennyi a lovon elfért. Ha tehát a kereskedő az ily tárgyakat, azon helyről elvitte, a hol azok készíttettek, igen természetes, hogy azokból csupán csak annyit vitt, a mennyit egy ló elbírt és hogy egy részét elásta, ha hegyi úton nem haladhatott a teherrel s csinált magának valami jelt, hogy megismerje a rejtek-helyet; s mikor eladta a magával vitt tárgyakat, visszajött, magához vette az elásottakat, de néha nem tért vissza, a föld az utókor számára őrizte meg a letéteményt.

Ily kincseket különösen azon úton találunk, mely Olaszországból és Svájczból Francziaországba visz. De találtatnak ilyenek Magyarországnak déli részein is, mert úgy látszik, hogy e déli részek előbb fejlődtek ki, mint az északiak; a mi igen természetes is, mivel a déli részek előbb lettek lakva, mint az északiak, mert a kereskedelmi útak mindig a folyó mellett haladtak. Ázsiából jöttek a népek Európába s hozták magukkal a czivilizácziót; ezt bizonyítja a nyelvrokonság is, mely világosan mutatja, hogy a kelta, a római, görög, germán és szláv nyelv ugyan azon egy nyelvcsaládhoz tartozik, a melynek legkifejlettebb ága a sanscrit, hogy a többi európai népek eredetileg egy törzsből valók, nem ugyan testvéreink, hanem csak atyánkfiai, mert mi a turáni és nem az áriai törzshöz tartozunk. Ezek mind a Fekete-tenger felül Ázsiából jöttek a Dunához. Természetes, hogy előbb a Duna lapályait fogla'ták el és csak utóbb terjeszkedtek a hegyes vidékekre a Kárpátok felé. A czivilizácziónak is a Duna és Tisza mentén sokkal több és régibb jeleit találjuk, mint a hegyek közt, hová egy későbbi czivilizáczió terjedt el.

Oly leletek, minők ezek, más helyütt is találtatnak és annál

érdekesebbek, minél különbözőbb tárgyakat tartalmaznak, s ez által világot vetnek az akkori művelődésre.

Az ily kincseken kívül sok vert pénz is találtatik kincsül. Jól tudjuk, hogy a rómaiak Augustus idejében jöttek Magyarországba, hogy nem foglaltak el többet, mint a dunántúli részeket s hogy Erdélyben Traján alatt vetették meg lábaikat. De ennek daczára is igen sokszor, mondhatni csaknem minden évben találunk nagyobb mennyiségű római pénzt oly helyeken, a hol rómaiak soha nem voltak. Consuláris pénzeket találtak Szathmár vármegyében. Igaz, hogy azok nagy része kopott. Azokat, a melyeket nem fogadtak el többé, Rómában összevették a kereskedők, kik az északi népekkel kereskedelmi összeköttetésben állottak és azokkal mentek el bevásárlani borostyánkövet, opálokat, bőröket s egyéb termékeket.

Az ily elásott régi pénzek mindig érdekesek, mert megmutatják, merre haladt a kereskedés útja s a kapcsolatot a déli czivilizált és az északi barbár népek közt.

A kincseken kívül még más természetű leletekre is akadunk és ezek: az *öntőmühelyek maradványai*. Szt-Erzsébeten, Nagy-Szeben mellett, találtak valami hét mázsa bronzot, a mi már magában véve is nagyobb értéket képvisel, de a mi a régibb időkben még becsesebb volt mint most. Azonban ez korántsem oly érdekes a tudomány szempontjából, mint a bolognai lelet, a mely fegyverekből, szerszámokból s bronzékszerekből állott, mivel a szt-erzsébeti leletnek mintegy kétharmadrésze oly bronzczipókból állott, mint a minők itt ki vannak állítva, az öntéshez szükséges durva, formátlan anyagból.

Azonban sok kész tárgy is találtatott ott, melyek még ma is olyan épek, mint a minők akkor voltak, mikor elkészültek. Vannak köztük olyanok, melyeknek felső része még nincsen lecsiszolva, sőt olyanok is, melyek egészen hibásak.

Fontos, hogy a leletben sok a sarló, mi azt bizonyítja, hogy már az őstörténelmi időben Magyarországot földmívelők lakták. Sok oly tárgyat is találtunk ott, melyek kopottak s el voltak törve és egyenesen azért hozattak oda, hogy valami újat csináljanak

belőlük. Ezek közül csak keveset mutathatok, fürészt, vésőt, övdarabot, ékszert.

Ami különösen érdekes, az, hogy egy darab ónt is találtunk. Tudjuk, hogy a bronz a réznek és az ónnak vegyüléke. Réz Magyarországon igen sok helyen fordúl elő; de ónt eddig még soha sem találtak. Ez egész Európában gyéren fordúl elő, s csak Olaszországban akadtak nyomaira. A legnagyobb ónbányák Angolország mellett a Scilly-szigeteken vannak, hová a phöniciaiak is elmentek ónért. De mielőtt a kelták Britanniába hatottak, az ón valószinűleg Ázsiából hozatott be, honnét még ma is a legszebb ónt hozzák, Banka szigetéről.

Tudjuk, hogy úgy az ón, mint a réz lágy és hogyha e két lágy fém összevegyíttetik úgy, hogy $^9/_{10}$ legyen réz és $^1/_{10}$ ón, a bronz-ot nyerjük, mely sokkal keményebb és jobban vág, mint akár a réz, akár pedig az ón.

A praehistorikus időkben minden fegyvert és szerszámot ily vegyületből készítettek, később használták ón helyett a horganyt és az ólmot. E kettőből állíttatik elő a sárga réz.

A kiállított tárgyakban a horganynak még nyoma sincsen, az csak a római érczben fordúl elő. Csak ritkán használtatott az ólom vegyülékül, mely sokkal több helyütt fordul elő, mint az ón. Úgy látszik azonban, hogy már a régiek is ismerték a hamisítást s megtörtént, hogy az ónba belekeverték az ólmot, mint a mostaniak a borba a fuchsint (Derültség). Ekként jutott néha az ólom a praehistorikus tárgyakba.

Ily leleteknél sokszor öntő-mintákra is akadunk, a magyar nemzeti Muzeum ide nincsen valami messze és ha egyszer odajönnek, pedig érdemes odajönni néha (Tetszés), egész sorát fogják látni az öntő-mintáknak, melyek bizonyítják, hogy Magyarországon, még pedig sok helyütt, öntöttek bronztárgyakat.

Ezt azért hozom fel, mert újabb időben egész iskola támadt Németországban, mely az állítja, hogy a finomabb eszközök és szerszámok mind Etruriából hozattak be nemcsak Magyarországba, hanem egész barbár vidékre is: Német-, Angol- és Franczia-országba s a Skandináv félszigetekre.

Ezen iskola követői tagadják, hogy nálunk is létezett volna egy bronz-czivilizáczió, s azt állítják, hogy kereskedők hozták ide az új tárgyakat, a régieket, kopottakat, törötteket felszedték és mint aes collectaneumot (összeszedett ércz) beolvasztásra elvitték Olaszországba.

Midőn Szeben mellett ezen leletre akadtak, nagy vitatkozás keletkezett a fölött, hogy öntő-műhely volt-e itt, vagy pedig ezen tárgyak nem aes collectaneum-ot képeznek-e? Nagyon természetes, hogy szász atyánkfiai, mivel németek, nem akarták elismerni az öntő-műhelyt és az egész leletet összeszedett ércznek nézték; pedig úgy a sarlók, mint a vésök közt nagyon sok új találtatott, mely használva nem volt, s a mellett ugyanazon alakú hibás öntés, mind ez az öntő-műhely mellett szól. Ha azonban mégis azt mondaná valaki, hogy itt nem lehetett öntő-műhely, mivel épületnek nyoma sincsen, erre is könnyű a felelet. Hisz Indiában az ötvösök még ma is az utczán kovácsolják a legszebb aranylánczokat épen úgy, mint a mi czigányaink, a kiknek nem kell nagy műhely, mert dolgoznak mindenütt. Meglehet azonban, hogy a lelet helyén voltak is házak, csak hogy azok nem voltak kőből építve, hanem csak fából, mi untig elég arra, hogy a szél s eső a tűzet el ne oltsa. Természetes, hogy a faházak elkorhadtak és nyomuk nem maradt. Az tehát, hogy épületnek nyomai nem találtattak, nem elegendő ok annak állítására, hogy ott öntő-műhely nem volt.

Egyébiránt az öntő-műhelyek kérdése már el van döntve az által, hogy Magyarországon több helyütt: Pentelén, Magyaródon (Hontban), Pilinyben és Szabolcsban több helyütt találtunk ilyeneket. A bronzrögök s hibás öntvények annak bizonyságául szolgálnak, hogy ezeket csakugyan nem hozták be külföldről.

E leleteknél sokkal nevezetesebbek a *temetők*, minőket sok helyütt: Hatvanban, Csepel-Szigeten, Gombán, Pátkán, Szécsényben, Pilinyben, szóval mindenütt a hová fordúlunk, könnyen találunk. Nógrádmegyében magam ismerek vagy tíz különböző helyet, a hol őskori temetőt találtak.

A régi időkben, mikor kőeszközöket használtak, mikor még nem ismerték a fémet, a megholtakat épen úgy temették el, mint

ma: a hullát betakarták földdel. A főeszme: a halottak eltemetésénél mindig az volt, hogy az emberi testet visszaadják az elemeknek, a tűznek, a földnek, a víznek és a levegőnek. Az, a mi földből lett, legyen ismét földdé, ez a keresztény felfogás. Indiában ellenben a halottakat még ma is a Gangesbe vetik, a melyről azt tartják, hogy a szent folyó vizei lemossák az emberi gyarlóságot. A régi tűzimádó perzsák azt tartják, hogy a megholtakat a levegőnek kell átadni, és ezért nyílt koporsókban a magas hegyek csúcsaira vittek a halottakat. A görögök, rómaiak, indusok elégették halottaikat, hogy a füsttel és a lánggal menjenek fel az égbe. Igaz, hogy ez az enyészetnek legrövidebb és legegyszerűbb módja. Ez a bronzkorban kezdődött; de égetés is különféle volt. Néhol az egész testet égették el, máshol a koponyának kivételével, melyet külön temettek el, égették el a hullát. Szóval az égetésnél épen úgy, mint a temetésnél, különbségekre akadunk. A kőkorban a hullákat hol ülve, hol kelet felé fekve fordítva temették el. Egyébiránt ez vallási szertartás dolga volt. Jól tudjuk, hogy Rómában, a hol a hullákat elégették, a Scipio-család soha sem égette el halottjait, hanem eltemette. Később a császárok korában, Hadrian és az Antoninok alatt, általános lett a temetés szokása.

A bronzkori leleteket csaknem mindig urnákban, agyag edényekben találjuk. A legrégibb agyagedények nincsenek koronggal készítve és úgy látszik, hogy a «korong» nagy találmány volt, mivel általa az edény nemcsak hogy szépségben nyert, de állandóságban is, mert az egyforma vastagságú agyag sokkal jobban állotta ki a tüzet. A legrégibb edények kézzel vannak csinálva, bennük hamut, a hamuban pedig kő, bronz és igen ritkán arany tárgyakat találunk, a melyek vallási szempontokból odaadattak a halottnak.

A legnagyobb temető, a melyet eddig találtak, a hallstadti, hol sok ezer halottra akadtak. Ezek közt sok mellett kard, a nők mellett pedig fülbevalók, karpereczek és oly tárgyak voltak, a melyeket életükben hordtak; itt a temetés volt a szabály, de az égetés sem volt kizárva.

A temetőhelyeknél nevezetesebbek az *ős telepek*, vagyis azon helyek, hol az emberek őskori időkben laktak.

1853-ban, midőn a svájczi tavakban igen alacsony volt a víz, czölöpöket vettek észre a víz színe alatt, s a talajon régi szerszámot, fegyvert, házi eszközt nagy mennyiségben; világos volt, hogy e czölöpöken egykor épületek voltak s igen természetes, hogy ezekből sok tárgy hullott a vízbe, sok helyütt kő, sok helyütt bronz, máshol bronz és vas. Az ily építményeket akképen csinálták, hogy a vízbe leverték a czölöpöket, ezekre gerendákat raktak, s rájok építették a kerek idomú a gömbölyű házakat rözséből, mely agyaggal ki volt tapasztva.

Czölöpépítmények Magyarországon is voltak. Azon években, a melyekben a Fertő egészen kiszáradt, a tó fenekén sok kőeszközöket találtak, a melyek a legnagyobb valószínűséggel ily czölöpépítmények maradványai; gróf Széchenyi Béla írta le ezeket.

Legközelebb Olaszországban találtak ily czölöpépítményeket, az úgynevezett terramárékban, mesterséges halmokban, melyekkel Strobel és Pigorini foglalkoztak s ha nem akadtak is magukra a czölöpökre, de megtalálták a már elkorhadt czölöpök helyét, a hol a föld egészen más színű volt, mint a körülte lévő. Ezen halmok úgy képződtek, hogy a czölöpökre épített házakból, a szemét a gerendák közt a szoba alá hullott. Mikor a szemét nagyon összegyűlt és az emberek látták, hogy ott tovább élni nem lehet, a faépületet leégették és új épületet emeltek mellette. Ha az új helyen a szemét megint összegyűlt, ismét visszamentek a régi helyre. Ezt bizonyítják a czölöpépítmények helyein található különböző szénrétegek s földrétegek, egymás felett, melyek az egyik epochát a másiktól elválasztják. A felsőbb réteg mindig későbbi épületek maradványa, mint az alsó. Az ily helyeken nemcsak mindenféle eszközöket, hanem különböző csonthulladékokat is lehet találni. De ezen ne csodálkozzanak, mert Homerben is olvashatjuk, hogy midőn Odysseus húsz év után visszajő palotájába, legelőször kutyája ismeri őt meg a szemét-dombon, a királyi palota előtt. Ez ott is, mint a mi a gazdaságunkban igen nevezetes tényező volt, ha mindjárt nem épen egészséges és nem is illik a királyi

palota elé. Mikor pedig a nagy terembe ment Odysseus, a hol a kérők étkeztek, ott találta a leölt ökrök csontjait és bőreit. Úgy látszik, hogy azon időben még a királyi palotában sem volt valami nagy tisztaság. Azonban ne csodálkozzunk e felett, hiszen Berlinben, a német kultúra fővárosában, még ma sincsenek fedett csatornák. Itt épen úgy, mint nálunk a falvakban, minden piszok nyílt csatornában folyik ki a piszkos Spree folyóba. Azon tehát, hogy a czölöpépítmények idejében élt emberek nem igen törődtek a tisztasággal, nem szabad megütköznünk.

Az olasz terramárék mind kőkoriak, bronz alak a legfelsőbb rétegben fordúlt elő szórványosan, de a czölöpépítés máshol sokkal tovább tartott.

Trajan oszlopain, hol domborművekben van előállítva két erdélyi hadjárata, azt látjuk, hogy a dákok is czölöpépítményekben laktak, melyeket a rómaiak felgyújtottak.

Sőt Magyarországon még ma is vannak ily czölöpépítmények. Ha lemegyünk Titelbe, ott láthatjuk az úgynevezett «csárdák»-at. Ezek nem egyebek, mint czölöpökön álló épületek, a melyekbe a határőrök létrán mennek fel. Ezek azért vannak így építve, mivel a Duna gyakran kiönt és az elöntött területen mocsárok képződnek, a melyekben az őrszolgálatot nem lehetett úgy teljesíteni, mint ezen «csárdák»-ban.

Az olasz czölöpépítményeket egy klasszikai régész Helbig Farkas is tanúlmányozta és ezen építményeket nem összehasonlítás útján, hanem a történelem és a régi klasszikusok nyomán vizsgálta meg. Ő azon nézetben van, hogy a vallásos szertartásokban a legrégibb szokások tartatnak meg, mert a vallásos szertartások azok, melyek a legkevésbbé változnak. Példaként felhozza azt, hogy a Flamen dialisnak, Jupiter főpapjának, nem volt szabad vasborotvával beretválkoznia, hanem e czélra rézberetvát kellett használnia. Ezen szokás csak oly időben hozathatott be, a midőn még a vasat nem ismerték. Minthogy továbbá az ily czölöpépítmények helyein mindenféle fegyvert találhatni, csak pajzst nem, arra figyelmeztet bennünket, hogy voltak Rómában bizonyos szent pajzsok, melyekről az volt a legenda, hogy Numa Pompilius

idejében egy ilyen esett le az égből, s hogy ez ki ne cseréltessék, még tizenegyet csináltak hozzá, melyek úgy hasonlítottak az eredetihez, hogynem lehetett megkülönböztetni őket egymástól. E pajzsokhoz volt kötve Róma sorsa és ezeket tizenkét pap viselte. Ebből Helbig azt magyarázza ki, hogy pajzsról csak ott keletkezhetett ily legenda, a hol az egészen új találmány volt, Róma előtt az italikusoknál nem volt ismeretes.

Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy kik voltak hát azok, a kik a czölöpépítményeket készítették? rögtön látni fogjuk azt a különbséget, a mely az ősrégészek és a klasszikai régészek közt létezik.

Az ősrégészek annyira beleélték magukat a természetrajzi rendszerbe, hogy pl. egy bizonyos nemét a kapocsnak, a mely Angol-, Franczia-, Német-, Felső-Olasz- s Magyarországban és mindenütt, a hogy kelták laktak, egyaránt előfordúl, nem merik kelta formának nevezni. Monteliny, Hildebrand s a francziák La Tène idomnak hívják azon helyről Svájczban, hol az nagyobb mennyiségben fordúl elő, s inkább az alakkal foglalkoznak, mint azon kérdéssel, mily népnek maradványai. Helbig, a klaszszikai régész azonban bátran állítja s bizonyítja, hogy a kik a Pó völgyében a czölöpépítményeket készítették, azok nem voltak ligurok, Olaszország legrégibb lakói, mert ezek barlangban laktak (úgy, a mint ezt a Gellért-hegyen és Promontoron látjuk, hol újkori troglodyták laknak) nem is voltak etruriak, kik később jöttek s jól ismerték a bronzot, hanem a régi italikusok valának, a kik a görögökkel együtt épen úgy, mint a többi jelenlegi művelt európai nemzetek Ázsiából jöttek.

Helbig ezen eszmét szépen viszi keresztül és igen érdekesen írja le a leleteket. Értekezése, mely teljesen összevág azzal, a mit a legrégibb italikusokról tudunk, bennünket is érdekel, mert ha Ázsiából jöttek a Pó völgyébe, világos, hogy odajövetelük előtt másutt nem lehettek, mint Magyarországon. S csakugyan hasonló tárgyak, minők az olasz terra mare-kből kerülnek elő azon halmokban is fordúlnak elő, melyekkel a Tisza mentén mind a két parton találkozunk. Ilyen a tószeghi, a kőrösi, igari, szelevényesi stb. halom. Ezen halmokat Pigorini is figyelembe vette, mi is

folyvást tanúlmányozzuk s csakugyan érdemes ezeket megvizsgálni, mert ezekben még kezdetlegesbb tárgyakat lehet találni, mint azok, melyek az olasz terramarekban fordúlnak elő. A tószeghi halomban búzát találtunk, a mi bizonyítja, hogy ott földmívelő emberek laktak, s marhatenyésztéssel is foglalkoztak, ismerték a kutyát, az ökröt, a juhot s talán a lovat is, mert némelyiköknek csontjai fordúlnak elő a hulladékokban, sőt Tószegen és Szihalmon találtunk egy pár agyagból készült állatformát, a melyek igen kezdetlegesek, olyanok, minőket a gyermekek csinálnak sárból; a fentemlített házi állatok alakjai közül egy a lóéhoz hasonlít.

De az itt lakott emberek még nem ismerték a bronzot. Igaz, hogy Tószeghen is találtatott egy pár bronz tárgy, azonban kérdéses, valjon ezek is magából a halomból valók-e s nem is jöhetnek figyelembe az ott talált nagy mennyiségű kő- és csonteszköz mellett. A halászatot — úgy látszik — e nép nem igen űzte, mert horogra nem akadtunk, de szerethette a csigát, melyekből egész rétegeket találunk a halmokban.

Ezekből lehet nagyjából gyanítani, hogy minő életük lehetett azoknak, kik a czölöpépítményeket készítették.

Azóta, hogy Helbig megírta könyvét, mely feltűnést okozott, az olasz kormány megbízta Pigorinit, hogy a czölöpépítményeket Magyarországon és más országokban tanúlmányozza, az európai muzeumokat járja be és találja meg az összeköttetést az olasz és a külföldi formák közt. Ezzel a tudomány sokat gyarapszik, de őszintén megvallom, mert van bennem egy kis nemzeti büszkeség, szégyenlem, hogy ezt idegenek teszik és nem mi teszszük. Mi csak annyit teszünk, a mennyit szűk körülményeink közt lehet, nem vagyunk sokan, nélkülözzük is azon eszközöket, a melyek szükségesek. Reménylem, hogy el fog nálunk is jönni az idő, mikor a kormány s az országgyűlés be fogja látni, hogy nemcsak a jelennek kell élni, hanem vannak idealis czélok is, melyekre áldozni kell és hogy az a pénz, a mely a tudomány előmozdítására, fejlesztésére és gyarapítására adatik ki, nincsen elveszve. Úgy látszik azonban, hogy nálunk az az elv: hogy az, a ki kevéssel sokat tud elérni, érje be a kevéssel (Tetszés), mert annak, a ki sok pénzzel semmire

se tud menni, még többet kell adni. (Élénk derültség.) Muzeumunkra az országgyűlés nem igen ad, mert azt gondolja, hogy mivel kevés pénzzel is tudunk eredményt felmutatni, kár volna többet adni; a diósgyőri gyár folyvást deficzitben van s eredményt nem mutat fel, erre tehát mindig van elég pénz. Ha az országgyűlés ezen nézettől eltérne és a tudományos czélokra többet fordítana, meg vagyok róla győződve, hogy a magyar tudomány is megtenné azt, a mit a franczia vagy olasz tudomány képes felmutatni. Kívánjuk, hogy ezen nézetek minél tágasabb körökben terjedjenek el. (Élénk helyeslés.)

A NEOLOGIA ÉS ORTHOLOGIA.

II.

(1830—1872)

Mielőtt a nyelvünk fejlődésében létrejött neologiai és orthologiai irányok további vázolásába fognánk: érdekes lesz megismerkednünk hazánk egy nagy fiának a nyelvújításra 1831-hen kimondott nézetével s azon rajzával, melyet a nyelvünk ügye körüli sürgés-forgásról igen találóan állított össze. Széchenyi István grófot értjük, a «legnagyobb magyart», ki hazánk újjászületésére tervezett reformjai közt nyelvünk kifejlesztését a legelső helyre tette, midőn az 1825-i pozsonyi országgyűlésen hazánk felvirágoztatására czélzó nagyszerű alkotásait a következő nyilatkozattal és ajánlattal kezdette meg: «Ha feláll oly intézet, mely a *magyar nyelvet kifejtse*, mely azzal elősegítse honosainknak magyar neveltetését: jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom reá». Széchenyi természetesen nem volt nyelvész, sőt — bár néhány új szó, mint az *ön* (= a német *Sie*) s az *üdvlelde* (Walhalla * értelemben) tőle származik, — nyelvújító sem; munkásságával sokkal szélesebb körben mozgott, mint a minő a nyelvújítás volt. Épen ezért érdekelhet bennünket az 1831-ben megjelent „*Világ*“ czímü munkájában az akkori nyelvi mozgalmakról adott rajza, melyben inkább mint azon körön kívül álló szemlélő tekint a nyelv ügyére, s az állapotok felfogásában teljesen objectiv lehet; a nyelvújítás miként intézésére kimondott nézetét pedig, mint egy mély belátású és gyakorlati politikusét, a legnagyobb figyelemmel hallgathatjuk meg.

«A nemzet jövendősége — igy szólt Széchenyi — szoros kapcsolatban áll nyelvének fiatal, s kifejthető, vagy fejthetlen létével. Az anyanyelv tökéletesítése tehát — mert azáltal a nemzeti jó nőttön nő — kö-

* 1. A germán mythologia szerint azon túlvilági hely, hová a csatában elesett hősök jutnak s örök életet élnek. 2. Jeles férfiak szobrait, képeit magában foglaló tisztelettemplom.

telességeink legfőbbike; s midőn igazi nemességünk, értelmi súlyunk, s azáltal lelkünk, esztendőrül esztendőre, naprul napra bővül s tágul, nyelvünknek is egyenlő idomzatban tágúlni s haladni kell; s így ki magyar nyelvünk kifejlését, gyarapodását, gazdagulását hátráltatni akarja, egyenesen a hon legbecsesb javát gátolja, s ekkép mint sértője s ellensége nemzetiségünknek, nem dicséretre, hanem büntetésre, átokra méltó.

— — — A magyar nyelvnek, mely értelmi s nemzetiségi kifejlésünk leghatalmasb rugója, minden esetre haladni kell; s e pontra nézve csak az lehet vélekedési tárgy: minő idomzatban s mely korlátok közt haladjon! Ezen idomzatot pedig ki jelelheti ki? Vizsgáljuk.

A. így szól: «Az uj most jobban tetszik mint az ó, s ezen veszedelmes ujításbeli kórság még számíthatatlan rosszakon kívül, melyeket szülnie kell, még a magyar nyelvet is gyökeréből ki fogja fordítani! Ugyanitt is mint egyébben minek az innovatio? (újítás) Én azt soha nem láthatom által! Olvasnák csak a mai szerencsétlen újítók a régi manuscriptumainkat, — magamnak is vannak nagy számban — mily szép az akkori nyelv, s micsoda szépen folyik, mily érthető, mely világos sat.»

B. pedig így: «Nem vagyok én az újítások ellen, mint ama vén pedánt *A.*, mert tudom, hogy a mindenségben nincs nyugvó pont, s a világon minden előre vagy hátra megy, s így a magyar nyelvnek is kell haladni, nehogy hátra tolassék; hanem oly merész rövidítéseket s bénításokat, milyekkel *C.* csonkítja nyelvünket, azokat már jóváhagyni képes nem vagyok, sat.»

«Jő most *C.* «Ezen *B.* jó ember, de a szegény mindig falun ült s az idő szellemével nem ment elő, — ő egy *nak, nek*-ben, *ság, ség*-ben s több ilyesekben helyezteti a nyelv törzsök sajátságát; pedig ez nem maradhat, s kötelességünk a nyelvnek több kerekdedséget, tömöttséget s deliséget adni, csakhogy az ne történjék a nyelv geniusa ellen, mint azt sajnosan *D*-ben kell tápasztalnunk, ki felforgatná egész nyelvünket.»

Felkiált most *D.* «Haj ezen átkozott szobaszennyesek *A. B. C.* mint a házi madarak csak egy szederfára képesek szállni, s azt hiszik: oda a nyelv, ha magasb emelkedés s bájosb hang miatt egy-egy rendszabás, — mely csak a nyelv alkán s vázán simítva változtat s módosít, de korántsem természetén s eredeti tulajdonin, — új mintába öntetik. Hanem másrészről azt is meg kell vallani, hogy E. megint oly szavakkal kívánja népesíteni a nyelvet, melyeknek se fülök, se farkok, s oly szokatlan kitétel formákat kohol, miket mi régiebbek nem is értünk, úgyannyira, hogy nem sokára érthetetlen Galimathiássá s Bábellé korcsul szegény anyanyelvünk.»

E. pedig így itél: «Mily csonka a franczia nyelv, melyben az Academie française oly önkényesen uralkodik, s azt csak tisztitá, midőn növését gátlá, s csak szorgoskodott, midőn mernie is kellett volna! Mi lenne a német nyelv, ha egy Gotshed, Adelung s t. i. rakta bilincsein Wieland, Schiller, Herder Gœthe s t. i. nem törtek volna túl? Mi az angol, ha Shakespeare óriási lelke a pulyaság s törpeség nyomorék rendszabásit, melyek a dolog velejéhez nem is tartoznak, s csak észrepti békók, szét nem tiprotta vala? Merni kell tehát nekünk is, s kifürkésznünk az ó és tájszavakat, melyeket a vén tudatlanok azért tartanak ujaknak, mert nekik mint régiség-búvároknak vagy megyéjükből ki sem búj-

taknak, s így a hazai nyelvdivat egyetemi kincstárával ismeretleneknek, valóban újak is azok, de magokban régibbek s divatosabbak mint ők; — új találmányoknak egészen új nevet kell adni, hol hiány van. azt betölteni, s hol belsőnk titkos gerjedelmét honi gyök- vagy származékszóval ki nem tudjuk tenni, ott vegyük be az idegent. — Már csak ezen kevésből láthatja kiki, hogy a dolgot mostani nyelválladalmunkhoz képest, minden csalódás s önkecsegtetés nélkül igazi világban látom; hanem azon kicsapongó szószaporítást, s általánosan mindent magyarul kitenni vágyó viszketeget, a hyperpurismusig bőszült neologomaniát, melyet néhány eszelősnél mint p. o. *F*-nél tapasztalunk, valóban kaczagásra méltónak itélem; annálinkább, mivel számosakra a százados zsarnok divat sanctiói s indigenatusi * billeget s czimerletet tűzött már mint látszik örökleg; sőt maga a műveltség, — mely egy láthatatlan lánczczal közelíti s rokonítja minden őt pártoló s ölelő, bár egészen különböző tulajdonú nyelveket — mellőzhetlenül testvérít némelyekkel, mint p. o. számos tudományok czím neveikkel» sat.

Szófelekezeteink csak e nehány nyelvkörülti okoskodásit hozván elő, azon kérdést ismétlem: vajjon ki fogja azon idomzatot kijelelni, melyben honi nyelvünknek haladni kellene, ki a non plus ultrát? Mire azt bátorkodom felelni: «Sem az országgyűlés, mert annak fontosb tárgyakkal is lesz elég dolga, s a magyar nyelv körül semmi egyebet nem tehet, mint azt hathatós gyámola alá venni; sem a Tudós Társaság, mert annak önkénykedését vagy tán diktátori Areopagosságát a nemzet, remélem, nem fogja szenvedni, s tőle nem egyebet mint állhatatos szorgalom utáni józan javaslatokat vár; sem a külföld, mert nem hihetni s fel sem tehetni ennek eddig alig élt honi nyelvünkről rövid idő alatt annyi ismeretre jutását, hogy annak haladási gyorsaságáról legtávolabb is alapos itéletet hozhatna; s legfőkép nem egyesek, mert azok A-tól Z-ig — egyet sem véve ki — mind részek, kiket a bíróság semmi esetben sem illethet; s így senki az egész világ hátán nem döntheti el ezen nagy kérdést igazsággal mint a *nagy közönség*: úgy t. i. «hogy mind az, mit idő, szokás által sajátjává teend, magyar lessz, az ellenben idegen marad, a mit nem fogad el.»

Már a szokásnak helyes irányt adni, s azon időre, mely a tökéletesb nyelvet közénk hozandja. szárnyakat fűzni, úgy hiszem, mindenkinek kötelessége, kinek hazája drága. A szógyárnok — valamint a bányász csekély aranynyal sok egyebet is hoz felszínre — felséges kitételekkel gazdagítja a hont, midőn becsnélküli találmányait felejteti a velek nemélés, az idő. Egyesek, kritikusok, tudós társaságok ellenben elválasztván itéletök szerint a becsest a becstelentől, a feltalált különszínő tárgyakat nagyobb világba s a közönség eleibe teszik, mely azokat elfogadja, tűri vagy visszaveti. A szóbányász felette nagy köszönetet érdemel, mert nélküle szegény vagy legalább hátra maradna a nyelv; s ki őt mérges vagy gúnytajtékkal fecskendi be, valóban nem egyebet mocskol, mint érdemes hazafiát! A szósimító s tisztító sem érdemel kisebb tekintetet; mert valamint nem tudná a közönség elválasztani salakitul a becses érczet, úgy nem képes az avatatlan a sok hasztalan s helytelen közt rejtező szépet s helyest kinyomozni s elkülönzeni.»

* Szentesítési s honosodási.

Széchenyi tehát kimondta a nyelvújítás szükségességét, kimondta, hogy a czéhbeli szócsinálók tulzásait fékezzék a nyelvtudósok, a szósimítók; végre kimondta, hogy az újításból csak az fog fennmaradni, amit a *nagy közönség* idő multán és szokás által sajátjává teend.

De vajjon úgy folyt-é tovább a nyelvújítás, a mint Széchenyi a maga gyakorlati esze járásával óhajtotta? Vajjon a szósimítók s a tudós testületek korlátozták-é eléggé a szógyártást? Alábbi fejtegetéseinkből ki fog tűnni, hogy: nem.

Irodalomtörténeteink az akadémia felállításával és Kazinczy halálával bevégzettnek mondják a nyelvújítást. Pedig igazában még csak ezután pusztított a szócsinálás áradata. Az újítás 1830-ig leginkább csak a szépirodalomra és a társalgási szavakra terjedt ki; 1830. után már sokkal szélesebb mezőt fogott fel: a tudományok különféle ágainak mezejét. Szépirodalmunk fejlődése előkészítette a nemzetet a politikai reformokra, s az a nagy lendület, melyet politikai életünk az 1825-ben megkezdődő reformkorszakkal vett, nagy befolyással volt tudományos irodalmunk derekasabb mívelésére. A tudományok külön-különféle ágait magyar nyelven kellett megszólaltatni, holott nyelvünk szókincse meglehetős szegény volt a tudományos fogalmak és tárgyak elnevezésére. Kétségkívül igen nehéz volt helyzetük e korbeli hazafias tudósainknak. A tanúlni vágyó ifjú ember küzdelmeit kellett átélniök, ki szeretné magát mívelni, de nincsenek meg hozzá külső anyagi segédeszközei. Tudósaink azonban csakhamar túltették magukat a tetteket megölő töprengésen, s hozzáfogtak mindenekelőtt a *tudományos műszók megalkotásához*. S ez a nyelvújítási munka sokkal szélesebbkörű volt, s másrészt a nyelvrontás lejtőjén sokkal lejebb haladt, mint Kazinczy és társai munkája.

A mi elmaradottságunk s gyors előretörekvési vágyunk volt az oka, hogy e munkában a rendes útnak épen visszáját tették meg tudósaink. A hol a tudományos fejlődés a maga természetes menetét követheti, rendszerint úgy történik, hogy a fejlődő tudománynyal együtt lassankint születnek meg s szaporodnak fel a szükséges műszók, s csak a munka derekas előrehaladása után áll elő a szó-

táriró, hogy az egyformaság létrehozása czéljából összegyüjtse a tudományos szóanyagot. Nálunk ellenben először tudományos szótárakat szerkesztettek, hogy elősegítsék a tudományok magyar nyelven való mívelését. Maga az akadémia tartotta szükségesnek kezébe venni e dolgot, s így jott létre a *Philosophiai Műszótár* 1834., *Mathematikai Műszótár* 1834., *Törvénytudományi Műszótár* 1843. Egyesek idevonatkozó dolgozatai közül *Bugát* és *Schedel Orvosi Szótárát* (Buda, 1833.) és *Bitnicz Gazdasági Szótárát* (Szombathely, 1831.) említjük föl.

Az akadémia a maga szókönyveiben összegyüjtötte régibb tudományos munkákból s a közélet nyelvéből a meglevő anyagot s a hiányt újonnan készített szókkal pótolta. Eljárásában tehát tekintetbe vette a régi fejlődést is, de mégis azon hibába esett, hogy a meglevő jó szók mellé gyakran hibásan készített újakat is odatett, s a fogalmak teljesen újonnonnan alkotott neveit sem képezte mindig a nyelv törvényei szerint. Lássunk nehány példát a Törvénytud. Műszótárból: az *egyenlő mérték* és *egymértékűség* mellett ott van az *egyeneglet*; a *tetszésre szóló váltó* mellett a *tetszetrei* és *látrai váltó*; míg a *cancellaria* neve helyesen *íróház*, addig a másik sorban már ott van az *iroda igazgató*; a régi *könyvnyomtató* mellett az akadémia által ajánlott *nyomdár*; a *móring* helyett *nőszajándék*; a *jószágban ülő özvegy* (dotalista) mellett ott van a *hitbérnök*, s a t.

Ez utóbbiak *Fogarasi János* szavai, ki nagy buzgósággal vett részt e korszak szótárirodalmi és szókészítő munkálataiban. A szókészítők között neki volt a legtöbb nyelvtudományi ismerete, de elvei nem voltak kifogástalanok s nem óvhatták meg a botlásoktól. A jogtudományi új szavak egy részét, mint különben joggal is foglalkozó, ő szolgáltatta a Törvénytudományi Műszótár számára. Összeállított továbbá egy *Kereskedői Szótárt*, Pest, 1845., s 1845—1874-ig, tehát majdnem 30 éven át, előbb Czúczorral, majd 1866. óta egymaga, nagy szorgalommal, de kevesebb szerencsével dolgozott az akadémia által kiadott 6 kötetes nagy szótáron, a „*Magyar nyelv szótárán*".

De legnagyobb hévvel és legkevesebb kritikával *természet tudományok körében* ment az újítás. Itt már nemcsak a hiányzó szókat

igyekeztek pótolni, hanem az újítás divatjától elragadtatva, ott is új szót csináltak, s rendesen rosszat, a hol meg volt a köznyelvben a régi jó szó. Vannak a tudományoknak úgynevezett *nemzetközi szavai*, melyeket a görög-latin nyelvkincsből átvéve vagy újonnan alkotva egyformán használ a mívelt világ minden nemzete; ilyenek pl. a chémiai elemek nevei: *oxygen, hydrogen, hydrargyrum* sat. Nem kellettek ezek a mi természettudósainknak; mert a túlzott purismus (nyelvtisztaság) által vezéreltetve úgy gondolkoztak, hogy használatuk nagyon tarkává tenné a nyugot-európai nyelvek családjától teljesen idegen nyelvünket. Készebbek voltak egy roppant fáradságos és izzasztó munkába fogni: az internationalis műszavak kiküszöbölésével teljesen új, magyar műnyelv teremtését próbálni meg tudományukban. Munkájok a reáfordított önzetlen fáradság és a nemzetiségünk ügyéért való buzgólkodás szempontjából méltánylást és tisztelő elismerést érdemel; de nemzeti nyelvünk épségének szempontjából határozott rosszalást. E szörnyü munkának vezetője Dr. *Bugát Pál* volt, a pesti egyetem orvosi karának egyik professora, az akadémia tagja, egy fáradhatatlan szorgalmú, mindenért a mi magyar, szive mélyéből lelkesülő férfiu; de nyelvésznek nagyon rossz nyelvész, s nagyon szerencsétlen nyelvújító.

Őróla csakugyan elmondhatjuk, hogy nála a szócsinálás czél volt, és nem tudományos czélra való eszköz. Legnagyobb hibájának tartom, hogy meglevő népies jó szavainkat is ki akarta küszöbölni, vagy el akarta rontani tudományos buzgalmában és szógyártási viszketegből. Neki nem kellett az *állat* szó, hanem a *barom* megcsonkítása által a *bar*-t csinálta helyette; innen lett aztán *robar* (rovatékolt bar), a későbbi *rovar*; a *füles bagoly* helyett az *es* és *oly* lecsippentésével és a *bag*-nak az illeszkedés végett *beg*-gé változtatásával nyirkélte a *fülbeg*-et; így csinált a *barázda billegető* helyett *bilcsirtát a billegető* és *pacsirta* szókból; *virburt* a *virág burok*-ból. Szógyártásában az ilyes csonkítás és összerántás volt az egyik módszere; a másik az, hogy szógyökerekhez vagy sokszor csak gyökérnek vett szódarabokhoz koholt képzőket ragasztott. A chémiai elemek elnevezésére így koholta az *any* képzőt az *anya* szó megrövidítéséből, s így születtek meg: az *éleny, köneny, iblany* (ibolya + any), *tojásany,*

olajany sat.; az *arany*-ból az *ar*-t gyökérnek vévén, lett az *aracs*, *arag*. Fáradságos munkálkodásának gyümölcséül 1844. kiadta a *Természettudományi szóhalmazt*, mely 40,000 természettud. szót tartalmaz, jó részben saját gyártmányait.

És az egészben a legszomorúbb az, hogy szószörnyetegei nem enyésztek el hatás nélkül. Tekintélyes állású ember volt, az akadémia tagja; az akadémia nem helytelenítette eljárását: csoda-é, ha a szaktudósok nagy része utána ment. *Hanák ker. János* 1846. kiadott s később a középiskolai használatba is átment *Természetrajzában* már egyre használja a Bugát szörnyetegeit, sőt imitt-amott maga is nyes egy-egy szót amazok példájára. Ott találjuk a *karnyú*-t egy hosszú (= nyúlt) karú majom elnevezésére, s a *ragújú karnyút*, oly fajtáéra, melynek ujjai hártya által össze vannak ragasztva; ott van a *fegylenősd* az *anoplotherium* (= fegyvertelen ősállat), a *nyakorjány* (a *bojtorjány* mintájára) a *giraffe*, az *agykér* az *agykéreg* elnevezésére. Mindezek Bugát révén jöttek át, de már a *bájdalá zenér* a kedves *fülemile* helyett s a *nagy fülnyes* a *nagyfülü denevér* helyett Hanáknak az érdeme. Hogy a sok közül még egyet felemlítsünk *Mihálka Antal*, ki az 50-es években iskolai használatra több természetrajzi munkát írt, szintén ezen hatás alatt áll. 1853-ban kiadott «Növénytan»-ában bár a tárgyak elnevezésére többnyire megtartja a régi jó, és ha talált, népi szavakat, de már a tudományos fogalmak elnevezésében sokat bugátoskodik. A *magburok*, *gyümölcsburok*, *virágburok* nem kell neki, hanem *magburt*, *gyümölcsburt*, *virágburt* ír; a *mézedényeket* (Honiggefässe) *édely*-eknek, az *embryót* *ébrény*-nek, a *bogernyőt* (Cyma) *tereb*-nek, a gombféle virágzatot *gomolyvir*-nak nevezi.

Így akarták, csupa buzgóságból, meglevő jó szavainkat új korcsszülöttekkel kiszorítani, s a tudományok tanítását az iskolákban, terjedését a nép között, talán egészen tudtukon kívül megnehezíteni, s a tudományoktól az embereket elidegeníteni.

Sőt Bugát tovább is ment. 1857. márczius 26. az akadémiában egy értekezést olvasott fel, melyben tanácslólag részletes szabályokat ad a nyolvrontásra. Értekezését *Szócsintannak* nevezte el, mely alatt szócsinálástant kell érteni. Vadonat uj tudomány! mely-

ben különösen azt fejtegeti, hogy *ragozott szavainkhoz tegyünk képzőket* s ez újonnan felfedezett forrásból aztán számtalan új szót meríthetünk. Ilyen szavak lehetnek pl: *mástólás*, szerinte = mástól függés (de a mely ép úgy jelenthetne mástól eredést, vevést sat. is); ilyen a *napnak-úl-at* (talán = napnak fordúlás); *útbollás* (útból kitérés?) *gyervelés*, (?) *hámbúló* (?). De ez volt nyelvészkedésének netovábbja. Az akadémia végre megsokalta a dolgot, többen hevesen kikeltek tana ellen s Bugát elhallgatott. — Különben a mit Bugát elméletben fejtegetett, arra a gyakorlat már imitt-amott mutatott fel példákat. Ilyen volt pl. még a 40-es és 50-es években is nagyon elterjedt azon visszaélés, hogy az *i* melléknévképzőt ragos nevekhez tették a *való* elkerülése végett, mint: *házbóli* kimenés, *ajánlatrai* tekintet sat.

A többi tudományok terén is haladt, bár kisebb mértékben, a hibás szók gyártása. Haladt a *szépirodalomban* is. *Józsika*, kivált későbbi regényeihez egész szótárkákat csatol önkényesen készített s használt szavaiból; *Vajda Péter*, ez a természetettudós költő, saját gyártmányú csoda-szavaival tarkítja különben szép stílusát. A szókészítés maniája elragadt még az irodalmon kívül álló míveltebbekre is. Akárhányszor megtörtént, hogy nem a fogalomhoz keresték a szót, hanem a szó-Kolumbus fogalmat keresett kedves új találmányához. Hallottam, hogy a 30-as és 40-es években középrangú míveltebbjeink társas összejöveteleiben szokássá vált a szótalálgatás, s nem egyszer a nők is belevegyültek ebbe a furcsa mulatságba. De ezek bővebb mutogatását itt most mellőzzük. A látott példából következtessünk a többire is. Csak azt mutatjuk még be egy pár példában, mi lett ezen előzmények következménye. Az, hogy már újabban ilyenek fordúlnak elő az orvostani könyvekben: „*Szabványos lefolyású egyes gőzokra korlátolt heveny fölületes bőrlob*“; aztán: „*A függér kötszövetén rostonyás, hájdagos izzag*“; vagy: „*A hörghurút* széke igen különbözik; ha a legkisebb *hörgökben* székel, akkor a *tüdőürcsék nyákkal* és hámsejtekkel vannak megtöltve s a *környi részek legdagosak*“. Ezek meg a hivatalos nyelvből való példák: „*A kérdelt rekesztmények a tőkeösszeg biztosítására időközben lefogott és megkötött Dániel János kötvényeiből oldalilag mellé zárva*

hajlíttatnak"; aztán: „*Illemteljesen megtaláltatik a társhatóság, miszerint a kezdetben hivatolt rendelet értelmében szükségesnek kínálkozó intézkedések megtételére ne terheltessen.*"

Az utóbbi példákban azonban már nemcsak a rossz szók botránkoztatnak meg bennünket, hanem a stilus és mondatszerkezet elhanyagolása is. S ebből alkalmat véve, a nyelv bővítésének egy második elemére kell fordítanunk figyelmünket, t. i. a szófűzés és mondatszerkezet fejlesztésére. Egy fejlödő nyelvnek nemcsak új szókra van szüksége, hanem a sok ezerféle gondolat világos, csinos és rövid kifejezhetése szempontjából új szókapcsolatokra, új mondatszerkezetekre is. De ezeknek, természetesen, habár fejlettebb idegen nyelvek utánzatai is, sohasem szabad az illető nyelv szellemével ellenkezésbe jönniök. Mert a romlás itt még veszedelmesebb, mint a szavak által eszközölt. A szavak csak anyagát képezik a nyelvnek, s egy-egy divatba jött rosz szó ritkán kerül újra meg újra elő; de a szófűzés sokkal nemesebb rész, ez az anyagot, a szavakat, összetartó szellem, s ha ez romlik, folytonosan rosszúl alkotjuk mondatainkat, s eredeti sajátságaiból kivetköztetjük, mássá teszszük, elpusztítjuk a nyelvet. Nyelvünk ezen romlástól sem menekülhetett meg. A reá gyakorolt efféle rossz hatás különösen az 50-es évekkel kezdődik. A romlás a *fordítások* révén tolult be. A mind jobban szaporodó olvasó közönség, az egyetemi felsőbb oktatás, a sok változáson keresztülment törvénykezés és közigazgatás érdekei külföldi irodalmak termékeinek nyelvünkbe való gyors átültetését tették szükségessé. És ez átültetések koránt sem történtek műfordítói gonddal s lelkiismeretességgel, hanem rohamosan, nagyobbrészt gyárilag, lelketlenül. Nem a gondolatot tették át magyaros szellemben, hanem az idegen szavakat helyettesítették magyar szavakkal, meghagyva az idegen szellemet; tolluk alatt magyarrá lett a külső, de idegen maradt a belső, a szófűzés, a szólásmód. Ide tartoznak a regényfordítások, a jogi- és egyéb tudományi kézikönyvek s a mind jobban terjedező napi sajtó számos termékei. A kétnyelvű hirlapirók raja elborította újságainkat, az «újdondászok» sáskaserege valódi sáskapusztítást vitt végbe nyelvünkön. «Ez időtől fogva fejlett ki, —

mondja Imre Sándor — az a megromlott nyelv, melyet igen sok magyar könyvben lelünk, midőn visszatetszéssel látjuk, hogy némelyek, még kitünő embereink közül is, nem tartották kötelességüknek magyarúl tudni, magyarosan gondolkozni a végre, hogy magyar irók legyenek; hogy némelyek nem úgy bántak a nyelvvel, mint a melynek hétszáz éves irodalmi élete van, s így vannak bizonynyal jogai és törvényei is.» Igy áramlott be nyelvünkbe a számos idegenszerűség, különösen a sok *germanismus*. Lássunk csak egy pár példát. A fordító előtt van egy német mondat, melyben a *muss* ige fordúl elő. Tudjuk, hogy ezt a két nyelv eltérőleg fűzi a mondatba; de a fordítónak kényelmesebb, könnyebb, gyorsabb csak a szavakhoz tapadni, mint még a magyaros szókötésre is ügyelni, s így megszületik ez a fordítás: «mint annak utódja (e h. utódjának), őrködnie kellett a nyilvános szentélyekre». Egy másik mondat így hangzik németben: «Der Vorschlag hatte keinen andern Zweck, als die Lage der Stadt auszubeuten». A fordító megy sorban a szavakon, s a német infinitivust fordítja a magyarban is azzal, mit sem törődve, hogy a magyar itt *hogy*-os mellékmondatot használ. És felburjánzik a fordításokban s a hírlapok nyelvében az *idegenszerű infinitivusos szófűzés*. — Vagy egy csomó mondat a németben *er* vagy *sie*-vel kezdődik; ruhafordítónk neki áll, s a mondatcsoport ily ékesen fordúl ki tolla alól: «Egy ember lépett be, — *ő* nem volt sem magas, sem alacsony. *Ő* mintegy 40 évesnek látszott, de valóban *ő* annyi nem volt» sat., és divatba jön még a nem fordított irásokban is az *ő*-nek ily *magyartalan használata*. — Előkerül ez a közmondás: «Noth bricht Eisen», és szépen lefordítják így: szükség vasat tör, holott a magyar így beszél: «szükség törvényt ront.» Ezért írnak most már széltére ilyeneket: „*Üssük fel* a legelső hírlapot;» «jól *veszi ki magát* a veres szín»; «kétszer öt *az* tízet *tesz ki*" sat. sat. Vagy *nem ügyelnek a magyaros szórendre*, s írnak ilyeneket: «Barátom itt is volt a legelső». «Mely csak egymaga annak birtokában volt.» «Legközelebb a valódisághoz látszik járni a tudós Martens.» Vagy egyre használják a *szenvedő alakú igét*: «Tudósító levél alatt *értetik* azon levél.» «Hogy *tudassék*, hol kezdődnek a hátiratok.»

Ezek a legkiáltóbb vonásai azon fejlődésnek és romlásnak, mely nyelvünkön a 30 as évektől fogva a legújabb időkig pusztított. De e vonások a képnek csak sötét oldalát mutatták fel, holott vannak ennek derültebb részletei is. A romlás koránt sem lett általános. Gondosabb iróinknál megvesztegetetlenül csörgedezik a magyar nyelv tisztavízű patakja. Nagy költőink ha egy-egy nem egészen helyes új szót használnak is, de a nyelv szelleméhez hívek maradnak, s ha tovább fejlesztik a költői nyelvet, magyaros szellemben teszik azt. Arany János költeményeiben s prózájában a tősgyökeres magyar nyelvszellem igazi megtestesülését találjuk; Gyulay Pál gondos prózája példányképe a jó magyarságnak; Szász Károly fordításai hívek és mégis magyarosak; hogy csak e nehány legkiválóbb nevet említsem fel gondos iróink azon nagy száma közül, kikre a levegőben levő nyelvromlás sem hatott. És népünk még hála istennek! eléggé tiszta maradt ez itt rajzolt *új magyar nyelv* mételyeitől.

Mialatt a neologia így haladt lefelé az örvénybe: az *orthologus irány* is megszólalt nehányszor, óva, mérsékletet sürgetve, de még mindig nem elég bátorsággal és nem elég tudományos készülettel. Képviselői közt első helyen kell említenünk *Lovász Imrét*, ki már 1835-ben felszólalt a rossz szók tömeges gyártása ellen „*Értekezés a magyar nyelvújításról*“ című munkájában. Kimondja ebben, hogy ha Bugát szavai lábra találnának kapni, nyelvünket minden eredeti szépségéből és sajátságaiból kivetköztetnék. Felszólalása, mert az akadémia és tekintélyesebb írók nem támogatták, természetesen hatás nélkül hangzott el. Ide számítandó továbbá *Vörösmarty* felszólalása még a 48 előtti évekből. Az 50-es évek során *Brassai Sámuel* támadja meg elég hevesen a neologiai irányt, többek közt az általa szerkesztett „*Critikai Lapok*“ I. füzetében (1855). Báró Józsika «Tudós leánya» című regényét veszi itt bonczolás alá, s Józsikának, — ki, mint megjegyeztük, szenvedélyes és nem igen szerencsés szócsináló volt, s kinek stilusába, kivált külföldön tartózkodása alatt, számtalan idegenszerűség férkőzött be, — keményen szemére veti nyelvünk rontását. Majd általánosan beszél, és kimondja hogy:

«újabb és legújabb időkben *csalfa elvek, fordítói restség vagy kényelem és journalistai hebehurgyaság* nyelvünk tisztaságát megfertőztették, tagjait megnyomorékították, sajátságos szerkezetét megrontották». Alább elég józan, de nem kimerítő szabályokat állít föl, melyekkel a szükséges szócsinálást korlátozni ohajtaná. Később 1860. értekezést tartott az akadémiában a „*Magyar mondatról*", s ebben kimondja, hogy a rohamos *nyelvújítást szükséges rossznak tartja*, melynek csak bizonyos rendkívüli körülmények közt van helye; de azt, hogy az akadémia «a nyavalyát feljebb fokozott egészségnek» nevezi, álbölcseségnek mondja. Megtámadja Bugátot, ennek társát, Dr. Pólyát, és Toldyt a tulságba vitt nyelvmívelésért, kárhoztatja azt a fölfogást, hogy nyelvünk bárdolatlan volna; azt az eljárást, mely az újítás mániájában a nyelv eredeti sajátságait elfeledi és kiküszöböli, Aesopus kutyájához hasonlítja, mely a hús árnyéka után kapván, a szájában tartottat elvesztette. — A következő évben Arany János «Szépirodalmi Figyelő»-jében írt Brassai egy hosszú czikksorozatot: „*Mégis valami a fordításról*" czím alatt, melyben fordítóink szörnyű idegenszerűségeit, néhol tán túlozva is, rovogatja. Többek közt így szól: «A magyar irodalmi nyelv nagy mértékben el van nemzetietlenítve, és ezt a kárt benne a fordítások tették»; majd általában a nyelvmívelők ellen fordúl ezen szavaival: „*A nyelvmívelés* rumjával, olykor füstös pálinkájával, elölték egyfelől a nemzeties zamatot, el másfelől természetes nyelvérzéköket és ízlési képességöket. — Én az önök nyelvmívelő, nyelvszépítő, nyelvtökélyesítő és «nyelvteremtő» rumját a legundokabb, legfertőzetesebb locsadéknak tartom». Kemény szavak, melyekből az akadémiai nyelvtudósok is érthettek.

Itt kell még megemlítenünk azt az ellenáramlatot is, melyet Bugát Szócsintana 1857-ben indított az akadémiában. Maga a halálig hű neologus *Toldy*, kinek mint az akadémia titkárának is nem kis része van a Kazinczy utáni nyelvújítás túlzásaiban, mind példája, mind ösztönzései által, — maga Toldy visszahökkent Bugát merészségétől, s a Szócsintan bemutatása után nyomban úgy nyilatkozott, hogy «a fölolvasásban ajánlott szóalkotási források a magyar nyelv törvényeivel merőben ellenkezvén, el nem fogadhatók». Egy hóval

később értekezést tartott Toldy a Szócsintan ellen, melynek folytán az *akadémia osztálya* úgy nyilatkozott, hogy «ragozott szókból képzővel új szókat származtatni, a magyar nyelv eredeti törvényeire való tekintetből, *tilos*. Még ez sem volt elég. — 1857. jul. 6. *Ballagi Mór* a „*Nyelvújítás és nyelvrontás*“ című alapos értekezésében ismét Bugátot leczkézteti. Ez értekezés azonban sokkal általánosabb kérdéseket is megpendít. Szükségét hangoztatja a «gyomlálgatási műtételnek»; kimondja, hogy ha Kazinczy és az utána következő kor hibáit mentheti is az, hogy a gyorsan fejlődő mívelődési viszonyok kényszerítő nyomása alatt dolgoztak: «most, midőn az élet nem kerget s elég időnk van a nyelvet minden oldalról tanúlmányozni, elérkezett az idő, hogy nemzeti legdrágább birtokunkat nyugodt elmével rendezzük, s *határozzuk meg, mi van abban*, a mit hamarjában felkaptunk, *megtartani — és mi kivetni való*“. Erősen hangoztatja, hogy ehhez a munkához szükségünk van a *nyelvtudományra*, s ennek szabályait a *nyelv történetének*, a *rokon nyelveknek* s a *népnyelvnek* tanúlmányozása alapján alkothatjuk meg. Arany mondások voltak ezek az akkori ötletszerű nyelvészkedés korában, s ha tettekben nyilatkozó következményeit látnók, ez értekezés tartásától kellene számítanunk a később nagyobb erővel megindúlt legújabb orthologiai mozgalmakat.

De ennek megindúlásáig még másfél évtizednek kellett eltelni. A 60-as években mind jobban erősödött akadémiánkban az összehasonlító és történeti nyelvészet iránya; amabban *Hunfalvy Pál* és *Budenz József*, emebben *Mátyás Flórián* és *Imre Sándor* működött leghathatósabban. A „*Magyar Nyelvészet*“ és az akadémia folyóirata, a „*Nyelvtudományi Közlemények*“, a tudományos, kritikai nyelvészkedés tanait hirdették, és módszerét ismertették. De a régi irány, legalább a számot tekintve, még erősebb volt, s a „*Nagyszótár*“ folytatta az ötletszerű nyelvészkedést. A nyelvújítás hibáinak nyilvános bevallásától az akadémia még mindig vonakodott.

Végre a 70-es évekkel bekövetkezett az üdvös fordulat. A levegő terhes volt villámokkal, a czikázás elmaradhatatlan lett. A nyelvújítás köpönyege alá búját «irodalmárok» «új magyarsága» elkeserítette a múlt iránt legnagyobb kegyelettel viseltető tudósainkat

is. *Arany János*, az akadémia 1870-ki nagygyűlésén titkári hivatalos jelentésében úgy fakad ki nyelvünk romlása láttára: «Tekintsünk szét az irodalomban; a hírlapvilág, a hivatalos és társas nyelv körében, kívül a falakon és belül: a magyartalan magyarság *megdöbbentő invasiója* hangosan követeli», hogy az átváltozott *tudós* akadémiában maradjon valami az egykori *nyelvmívelő* társaságból. Ezt a nyilatkozatot, bár csak homályosan szól, tartom én a *helyes, az orthologus nyelvmívelő irány fölülkerekedésének akadémiánkban, és a neologusok tábora meggyengülésének.* Az új irány első ténye volt, hogy 1871. évben az akadémia pályadíjat tűzött ki a következő kérdésre: „*A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólásmódok bírálata*".

Kit kárhoztassunk hát a most rajzolt korszak botlásaiért? A kort avagy az embereket? Azokat, a kik megindították, vagy a kik tovább folytatták a hibás munkát? Ha megosztjuk a terhet, kevesebb jut egyre-egyre. Az akadémia mindenesetre többet tehetett volna Széchenyiként *szósimító és szótisztító tisztében*, mint a menynyit tett. De mentségükre szolgál akadémikusainknak, hogy nemzeti buzgalmuk ragadta őket a ferde irány felé, hol aztán annyit sem láttak, a mennyit különben láthattak volna. És valljuk meg, a legújabb időkig nem is volt ám valami nagy világosság nyelvtudományunkban, és nem is lehetett. Hisz a német nagy nyelvtudós, Bopp, csak 1833-ban kezdte ismertetni összehasonlító nyelvészetével a nyelvi helyes vizsgálódás módszerét.

— — De hagyjuk már a múlt borús képét; vizsgáljuk inkább a helyesebb irány mozgalmait, aztán jelen feladatunkat s a derültebb színnel kecsegtető jövőt.

Komáromy Lajos.

HAZTARTÁSI ISKOLÁK.

— Ismét egy uj mozgalom a nők érdekében? Sohse lesz már vége a reformoknak, ujításoknak? Elhúzódnak a végesvégtelenbe és ma már számát sem tudjuk «kétes értékű» jóakaróinknak!

— Igen. Ismét uj dolog. Legalább ránk nézve az. S ne is lepjen meg bennünket, ha még annyi lesz is. Az emberi elme működik untalan s nem szűnik gondoskodni nemünk gyöngédebb, szebbik feléről. Ezer és ezer egylet, társulat csak azért él vagy tengődik, hogy a nőügynek tegyen szolgálatot. Az eszmék teremnek, s a szerint, amint jók vagy rosszak, fenmaradnak a repertoiron, vagy megbuknak. Megtapsolják, vagy kifütyülik. S az ezer meg ezer egylet krónikájában hány lapot látunk teleirva terméketlen, haszontalan eszmékkel. Czéljuk csak a feltűnési vágy. Udvariasságból, hajlandóságból kedvezni a nőknek, szivárványt festeni a korlátolt láthatárra, mely után «futnak, epedve», míg végre kiderül, hogy az csak «csalfa, tünde fényalak». Egy sugár a nap szeméből, mely csak kápráztat, de hasznot nem hajt, békét nem jelent. Fáraszt, de nem nyujt élvezetet... De a krónika följegyez ismét jó eszméket, melyek csöndesen, zajtalan diadallal járnak be bizonyos kört, hódítanak és figyelmet keltenek távolabb helyen is. Hívőket szereznek, kik terjesztik s jótéteményeikben részesítik környezetüket.

És van valami, amiben ez eszmék áradata terem. Ez a küzdelem a létért; a tisztességes megélhetés biztosításának kérdése.

Főleg mióta századunk uralkodó eszméje: a gazdasági fejlődés sürgős kérdése hódítva járja be a világot, szerte felvetik a realis, gyakorlati irányban induló kezdeményeket. A gazdasági fejlődés előmozdításához mindenkinek hozzá kell járulni és ma kiki annyit ér, amennyit termel, dolgozik. Így került a nő is a gazdasági érték

mérczéje alá és így indultak meg a különféle mozgalmak, melyeknek végczéljuk a nők munkaképesítése. Keresetforrásokról, foglalkozási módokról, hasznot, jövedelmet hajtó munkáról gondoskodnak a művelt államok azon nők számára, kik erre utalva vannak és kik családi — vagy egyéb körülmények miatt két kezük vagy eszük munkája után nyerhetik egyedül lételük biztosítását, kik ezáltal becsületes tagjai maradnak a társadalomnak és nem kell elhagyatottságukban jövőjük felett kétségbeesniök.

Elég talán röviden konstatálni, hogy ez irányban tisztességes eredményt értünk el eddig is. A részletek nem tartoznak ezen théma keretébe. De mint kiindulási pontra rá kell mutatnunk az érintett kezdeményezésre. Mert az alaptétel, mely annak fejlődését lehetővé és szükségessé tette, más irányban is megkövetelte a nőnevelés bizonyos kiegészítését.

Az alap, melyen a női munkaképesítésre vonatkozó törekvések érvényesülni kezdtek, a gazdasági fejlődés rohamos haladása volt. Ez állította föl azon nemzetgazdasági tantételt, hogy: «minden egyén annyit ér, amennyit a gazdasági élet mérlegében nyom». Vagy Stein Lőrincz szerint: «a nő becsének értéke minden egyénre és az egész emberiségre nézve is ama tevékenységi mértékétől függ, melyet a fogyasztásnál dolgozva kifejt». Ha pedig ez a thézis minden nőre alkalmaztatik, természetes, hogy nemcsak az iparnál foglalkozó nők birnak hivatással és kötelességekkel a nemzetgazdasági tevékenységben, hanem m i n d e n n ő.

Azon fogalmat, melyet a nő lénye idealizál, én tisztelem legjobban. A gyöngédség, a szeretet fogalmának jelentősége szent előttem. Tehát legtávolabbról sem engedem magamat érzéketlenséggel vádoltatni. Nem akarom megcsorbítani a fogalom ama szűziesen üde jelentőségét. De helyeseknek, jogosultaknak ismerem el azon törekvéseket, melyek a nőknek a gazdasági tevékenységben kijelölik föladataikat. Mert ha a nő számol, gazdálkodik és értéket növel, legkevésbbé sem sérti meg azon magasztos fogalmat, mely egész lényében nyilvánul. Ellenkezőleg! Tökéletesíti azt.

S legyen a nő igazán nő, családja erkölcsi és gazdasági érdekeinek őre. A gazdasági iránynak ilyeten érvényesülését czélozzák

a háztartási iskolák. A nőnevelés óriás haladást tüntet fel az utóbbi évtizedben. A leányok képzésére kellő gondot fordít oktatás-ügyünk. Kiegészítő részét képezik e nevelésnek a háztartási iskolák, melyek ma még csak kis körben ismeretesek.

Talán nem lesz egészen érdeknélküli e lapok olvasóira, ha azok czéljával röviden megismertetem őket. Czélja és szervezete az ily iskoláknak egyaránt azon gyakorlati szempontban található, hogy a leányok, kiknek majdan a családi tűzhely körül hivatásuk lesz, még leánykorukban tanúljanak gazdálkodni. Vagyis, ha családjuk élére állanak, már kész gazdasszonyok legyenek, s ne kelljen a háztartástan gyakorlati ismereteiket az Á-nál kezdeniök. Mert a tisztviselő, kereskedő, iparos- és általában a polgári középosztály leányainak, nőinek a háztartásban ugyanazon szerep jut, mint a kormánynak az államban. Gazdálkodni a szó nemes értelmében, takarékoskodni, a háztartási egyensúly föntartásáról gondoskodni. Kiszámítani, hogy ennyi és ennyi jövedelem mellett mennyit szabad naponkint költeni, mi a szaporább étel, szövet; ez vagy az mennyivel tovább tart, ha gondozására a kellő mértékben ügyelünk. Szóval a háztartástan elméletének és gyakorlatának azon ezer meg ezer követelményeire figyelemmel lenni, melyek által a biztos fejlődés és gyarapodás minden család vagyonára nézve könnyen kiszámítható és melyek nélkül — legtöbb esetben — a legszorgalmasabb családfő vagyona is enyészetnek indul.

Eddig Stuberheimban és Wormsban vannak ily háztartási iskolák. A tanfolyam csak az április-augustusi hónapokra terjed. A wormsi iskola alapítója, dr. Schneider, igen udvarias levél kiséretében küldte be tanodája programmját, melyből érdekes lesz a következőket kiemelni:

Az oktatás a következő tantárgyakra terjed: 1. a háztartási vegytan és természettan, s alkalmazásuk a háztartásban 2. Főzelék-kertészet és virágápolás; 3. apró-jószág nevelés; 4. élelmezéstan, és pedig: okszerű főzés, sütés, italkészítés elméletben és gyakorlatban; 5. besózás, savanyítás, marinirozás, becsináltak, tejkezelés, vaj- sajt- és zsírkészítés gyakorlati kisérletekkel; 6. ruházat és pedig: áruisme, varrás, kötés, foltozás, fehérruha-rendezés

fehérítés, vasalás, festés, ruhatisztítás és ápolás gyakorlati kisérletekkel; 7. könyvvezetés; 8. egészségtan; 9. irodalom és eszthetika. Továbbá: *a)* irásbeli gyakorlatok; *b)* társalgások háztartási kérdések felett sat. Rendelkezésre áll egy a gyakorlati használatnak kitünően megfelelő vetemény- és virágkert, apró jószág-udvar, konyha, mely a tanidő tartama alatt mindenféle gyakorlati kisérletekre igénybeveendő és végül árúcsarnok mindenféle szövetmintákkal és árszabályokkal.

Megjegyzendő, hogy ezen iskolák nagyobbára mezőgazdák leányai számára állanak fen, és a németországi gazdasági egyletek körében épen most indult meg egy figyelemreméltó mozgalom általánosítása és minél nagyobb mérvű terjesztésére nézve.

A tandíj fejenkint 26 mark és ezenkivül minden leánynövendék naponta 75 fillér tartási költséget fizet.

Hogy mennyiben volna hasznos és czélszerü ezen háztartási iskolákat esetleg hazánkban is felkarolni, ezt mint nyilt kérdést hagyom fen a nőnevelésügy t. barátainak. Illetéktelen vagyok ez irányban véleményt koczkáztatni. A kik az ügygyel behatóbban és érdem szerint foglalkoznak, könnyen levonhatják a következtetést: mily irányban és mily módozatok mellett lehetne azokat hazánkban aklimatizálni.

«Nagyon szépek a mi asszonyaink, nagyon jó a konyhánk, korán kezdünk élni, későn akarunk megvénülni. Ez a mi bajunk.» Ezeket mondá legközelebb Jókai egyik országgyűlési beszédében. Az tény, hogy oly jó konyha, olyan takaros gazdasszonyok, mint Magyarországban, messze földön ritkítják párjukat. De tény viszont az is, hogy a gazdálkodás és takarékosság elvei bizony nálunk nem a legszigorúbb mértékben nyernek alkalmazást. Tény, hogy sok családnál a leányok a háztartás gyakorlatában nevelkednek. De vajmi sokra megy azok száma, kiknek nincs rendszeres háztartásuk, kiknél hiányzik a családanya, vagy a kik az úrhatnámsággal egynek tartják azt, hogy leányaik ne avatkozzanak a sütés-főzés sat. gyakorlatába. Mert gyarló számítás szerint uri család leánygyermeke uri család fiához megy férjhez és az uri mód olyan szép a fantáziában! Sohsem számítunk rá, hogy bíz az nem mindenütt örökkévaló.

S következik a súlyos, rosz idő, mikor az uri módhoz szokott kényelemnek is be kell szokni a tevékenységbe, sürgés-forgásba, gazdasszonykodásba...

S ha vannak családok, melyeknél a háztartási elvek teljesen figyelmen és gyakorlaton kívül hagyatnak, vannak olyanak is, melyeknél roszszul alkalmaztatnak, hibásan gyakoroltatnak. És e hibás gazdálkodás traditionalissá válik. Nemzedékről-nemzedékre száll...

S ha csakugyan való az, hogy «nagyon szépek az asszonyaink, nagyon jó a konyhánk», mikép kellene ennek olyan értelmezést adni, hogy az ne váljék ránk nézve bajjá, hanem áldássá? Hátha a háztartási iskolák is szolgálatot tehetnének ez értelmezés hasznosítására nézve.

Ezek azon nyilt kérdések, melyekre érdekkel várom a feleletet nálamnál illetékesebb szakegyének részéről.

Gelléri Mór.

Addig is, míg e behatóbb tanulmányozásra méltó kérdésekhez tüzetesebben hozzászólanánk, szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a háztartástan tanítását nemcsak külön e czélra felállított iskolákban látjuk szükségesnek, de megkívánjuk, hogy az minden leányiskola tanítástervében mint főfontosságú tárgy foglaljon helyet, hogy az idevonatkozó szükséges ismereteket ne csak az «esetleg» háztartási iskolát látogató, hanem minden leány tanulja. S épen azért nem azt óhajtjuk első sorban, hogy külön háztartási iskolák szerveztessenek, hanem hogy minden leányiskola egyuttal háztartási iskola is legyen. Ha igaz az, hogy az iskola akkor tesz feladatának eleget, ha az életre szükséges ismertekkel látja el a növendéket, s ha a leány jövő életczélja háztartást vezetni, úgy a leányiskola csak úgy felelhet meg feladatának, ha a leánynak háztartási ismereteit minden alkalommal gazdagítja Épen azért nemcsak azt kivánjuk, hogy leányiskoláinkban a háztartástan tanítására kiváló gond fordíttassék, hanem azt is, hogy a leányiskolákban lehetőleg minden tárgy tanítása a háztartási ismeretekre juttatás főczéljának legyen alárendelve. Szükséges tehát, hogy az a vegytan, melyet leányainknak tanítunk, «háztartási vegytan» legyen; szükséges, hogy a természetrajz tanításánál az ásványok, növények és állatok ismertetése első sorban háztartási, gazdasági és ipari szempontokból történjék; szükséges továbbá, hogy a számtani példák a váltószámítás, bankrészvények számítása s más a nők részére kevés gyakorlati értékkel biró számítások helyett: a háztartás, kertészkedés és ipar, eladás és vétel, különböző munka nemek díjázása stb. köréből vétessenek.

De míg ezeket sürgetően szükségesnek ismerjük el, nem elégszünk meg az ilyen módon nyujtott elméleti ismeretekkel. Kivánjuk, hogy minden iskola gyakorlati utasításokkal is ellássa tanítványait s hogy e czélból az iskolának kertje, gyümölcsaszalója s konyhája legyen, hol a növendékek a növénytenyésztés, gyümölcsaszalás, befőzés, szappanfőzés és más gyakorlást és szemelést igénylő ismeretet elsajátíthassanak. De bár sokat kivánunk az iskolától, azt véljük, hogy az iskola magára e részben nem tehet eleget. Nem tehet eleget még akkor sem, ha az külön csupán háztartási ismeretek nyujtására szerveztetik. Nem tehet pedig eleget azért, mert nincs módjában a tanítványokat az apróbb, de azért nem kevésbé fontos háztartási munkákra rátanítani s az igazi munkásságra rászoktatni. Épen azért kivánjuk az anyáktól, hogy az iskolai oktatást teljesebbé, gyümölcsözőbbé tenni igyekezzenek, s leányaiknak az iskolában szerzett ismeretek gyakorlására lehetőleg alkalmat nyujtsanak, sőt a gyakorlásra őket rászorítsák és munkásságra szoktassák. Részünkről reméljük is, hogy a magyar nők, megértve a kor intő szózatát, úgy a nemzeti jólét, mint leányaik boldogsága érdekében mindinkább hallgatnak a nemzetgazdaság érveleteire s a nevelés czéljának nem a főkötő elnyerését, hanem a főkötő viselésre való képességet fogják tekinteni. *Szerk.*

A TÁPLÁLKOZÁSI ANYAGOKRÓL.*

Naponként halljuk a «régi jó időket» emlegetni, de bizonyosan leggyakrabban akkor, ha tapasztalt házi asszonyok beszélgetéseire figyelmezünk. «Megdrágult minden» s «napról napra nehezebben él meg az ember.» «Vidéken még csak megjárja,» halljuk tovább, «de városban drága pénzen sem kap az ember hamisítatlan élelmiszert!»

Ha a drágaság ellen felhozott panaszt nem veszszük is oly igen lelkünkre, s ha megjegyezzük is ellenében, hogy «okszerű gazdálkodással segíthetünk a bajon», meg, hogy «most pénzünk is bővebben kerül»: nem hallgathatjuk megdöbbenés nélkül a vádat, hogy «élelmi szereink hamisítottak». S mivel az eledeleket azért veszszük magunkhoz, hogy azok testünk életfolyamatát fentartsák, s szervezetünknek a folytonos megújuláshoz anyagot szolgáltassanak: méltó aggodalom fog el bennünket amiatt, hogy a hamisított élelmi szer ezen anyagokat nem — vagy nem elég bőven — tartalmazza, s hogy talán még egészségünkre ártalmas anyagokat is visz testünkbe.

Természetes, hogy a bajtól, mely az ilyen élelmi szerek élvezéséből eredhet, óvni akarjuk magunkat, s még inkább azokat, kiknek táplálkozásáról gondoskodni hivatva vagyunk; s így önkénytelenül is összetételük szerint kezdjük vizsgálni a táplálkozási anyagokat. Vizsgálgatásunknak eredménye nemcsak az lesz, hogy a jó és hamisított élelmi szereket meg tudjuk egymástól különböztetni, hanem az is, hogy táplálkozásunk anyagát megismerve, jobban tudjuk azokat tápláló értékük szerint becsülni, s természetünkhöz és foglalkozásunkhoz, egészségi és vagyoni állapotunkhoz alkalmazni. Hogy erre valóban nagy szükség van, azt már tapasztalásból is tudhatjuk, mert a tapasztalás tanított meg bennünket arra, hogy a helyes táplálkozás fejleszti munkaerőnket; hogy elégtelen táplálék vagy túlságos táplálkozás mellett kellőképen nem dolgozhatunk (koplalás mellett azért nem, mert erőnk csak szűken van, az utóbbi esetben pedig, mert erőnk a túlságosan felhalmozott táplálék feldolgozására, megemésztésére vonatik el); s végre, hogy egészségi állapotunk, sőt bizonyos határokon belül életkorunk hosszú vagy rövid volta is eledelünk minőségétől és mennyiségétől függ. A figyelmes szemlélő korán munkára

* Lásd: *A tápszerek*; irta *Smith Edward*, ford. Högyes Endre. Bpest, 1877. *Előadások az elemi élettan köréből*; irta *Huxley Th. H.* ford. Magyar Sándor. 1873. *Az ételek tápláló értékéről, Liebig*-től (Term. tud. Értekezések 1875).— Mind a három munka a Term. tud. társaság könyvkiadó vállalatában jelent meg.

fogott, rosszul táplált gyermeket látva azonnal észreveszi, mily nagy mértékben elmaradt az növésben és szellemi fejlődésben a jobb sorsúaktól, s épen nem titok előtte, — minthogy ezt a statisztikai adatok is kérlelhetlen nyiltsággal mutatják ki, — hogy a rossz levegőben dolgozó és szűk táplálékon sínlődő bányamunkások igen rövid életüek.

A táplálkozási rendetlenség azonban nem nyilatkozik mindig ily kézzel fogható alakban, s igen nagy baj az, hogy nyilvánulásait rendesen más-más tényezőknek tulajdonítjuk. E tévedéseket csak úgy kerűlhetjük ki, ha tudjuk, milyen tulajdonságú anyagok alkotják az emberi testet, s mire van annak szüksége, hogy melegét és erejét fentarthassa.

Az élettannal foglalkozók a vért, mely tudvalevőleg testünknek az építési anyagokat szolgáltatja, elemezvén, úgy találták, hogy az részint szerves, részint szervetlen anyagokból áll. A szerves anyagokhoz számították a fehérnyét (a vér megalvó része), a zsirokat és a szénvízvegyeket, melyek mint czukor, keményítő stb. vannak jelen a vérben. A szervetlen anyagokat a víz, sók, érczek, földek stb. alkotják benne. Ez elemzésből következtették, hogy ezen anyagokat a táplálék által vagy elkészítve, a vérbe való felvételre alkalmasan, vagy oly alakban kell magunkhoz vennünk, hogy emésztő szervezetünk azt feldolgozni s a vérnek átszolgáltatni birja. Mielőtt a tudomány kimutatta volna, hogy élelmi szereink a felsorolt anyagokat kisebb-nagyobb mértékben mind tartalmazzák, a tapasztalás megtanította az embereket arra, hogy táplálkozási anyagaikat akár az állatok, akár a növények országából választhatják. A tudomány a választást csak szentesítette, kimutatván, hogy az emberi test legfőbb tápláló anyagát, a fehérnye-féle anyagokat, melyek élenyből, légenyből, könenyből és szénből állanak s ezeken kívül kevés ként és phosphort tartalmaznak, nemcsak az állatok húsában, tejben és tojásban, hanem a legtöbb növény magvában vagy levelében is feltalálhatjuk. Ugyanez áll a zsirokról is, melyek elemezve szénre, élenyre és könenyre bomlanak fel. Csak a szénvízvegyek, — melyek a zsirokkal közös alkotó részekből állanak, csak hogy több könenyt tartalmaznak mint azok — látszanak kivételt képezni, amennyiben ezek (mint keményitő, czukor, mézga stb.) a növényekben sokkal tömegesebben fordulnak elő. Szervetlen anyagokat, mint phosphor, kali, mész, só, vas, magnezia stb. (melyek szoros értelemben vett tápláló szert nem képeznek, s csak arra valók, hogy a táplálkozás anyagait a test táplálására alkalmassá tegyék,) többnyire oldható sók alakjában, mind a növényi, mind az állati tápláló anyagok tartalmaznak; s csak amennyiben ezek az emésztési folyamat elősegítésére elégségesek nem volnának, veszszük azokat — az eledelek fűszerei alakjában — az ásványországból is magunkhoz.

Természetes ezek után, hogy minél több olyan anyagot tartalmaz valamely élelmi szer, melyet a test a maga czéljaira felhasználhat, s minél kevesebb fáradságába kerül a szervezetnek mig ezeket az anyagokat kiválasztja, annál értékesebb, annál keresettebb az. Ez vezette az embereket arra, hogy az élelmi szerek rangfokozatának megállapításánál a húsféléknek, tejnek, tojásnak első helyet biztosítsanak, s a búzát, illetőleg búza-lisztet, a növényi tápláló szerek fejedelmi méltóságával tiszteljék meg. Be kell vallani, hogy osztályozásukban a részrehajlás nyomaira is találunk; mert míg a khémia segítségükre nem jött, az itélethozást legtöbb esetben a megvesztegethető izlésre kellett bízniok, s így történt,

hogy a szegény paszuly és rokonai nem részesülhettek az őket megillető tisztességben s a kevesebb értékkel, de tetszetősebb ízzel bíró rizs, burgonya stb. által háttérbe szoríttattak. Nem csak igazságszeretetünk, anyagi érdekünk is megkívánja, hogy elégtételt adjunk, s a házi asszony nem végez hiába való munkát, ha a lenézett, de tápláló erőben gazdag anyagok ízletes elkészítése által pártot szerez családjában az ilyen egyszerű és olcsó eledeleknek.

Az ízletes elkészítésre különben az élelmi szerek — kivéve a nyersen is élvezhető gyümölcsöket s a tejet — mind rá vannak szorúlva; első sorban azért, hogy puhábbá válván, a rágó és emésztő műszereket túlságos munkával ne terheljék, s azért is, hogy elkényeztetett ízlőszervünk igényeit kielégíthessék. Ebből kitűnik, hogy a sütésfőzés «inkább fizikai — erőművi — mint khémiai folyamat» s általa az élelmi szer nem változik meg összetételére, csak összetartó erejére nézve. Így a sült vagy főtt hús alkotó részei ugyanazok mint a nyers húsé (100 részben körülbelül 55 rész víz, 18 rész fehérnye, 22 rész zsír, 5 rész különféle só,) a különbség köztük leginkább az, hogy sütés-főzés által a hús tápláló anyagainak egy része vagy oldható sók alakjában, vagy mint zsír, enyv és fehérnye, vagy pedig gáznemű állapotban kivonatott, s részben a húslében, illetőleg pecsenyezsírban foglalt helyet, részben pedig eloszlott a levegőben. Mivel pedig ez tetemes anyagveszteséggel jár (a főtt hús körülbelül 20—25% veszített eredeti súlyából), a gazdasszonynak vigyázni kell arra, hogy a sütésfőzés által kivont tápláló anyag is lehetőleg felhasználtassék; így a húsleves fölösleges része a főzelékfélék főzésére vagy felhigítására, a pecsenyezsír pedig rántás készítésére stb. A sült hús súlyvesztesége jóval csekélyebb lévén a főtt húsénál — ha hirtelen forró zsírban sütjük ki, alig tesz 4—5%-ot — tápláló értékére nézve többre becsüljük a sült húst, de még ennél is táplálóbb az a főtt hús, melyet levével egyszerre élvezünk, pl. a gulyáshús, pörkölt stb. De nem csak a hús, az állatok csontja s porczogója is jelentékeny mennyiségben tartalmaz tápláló anyagokat, melyek főzés által nagy részben kivonhatók belőle; innen van, hogy a csontok kifőzése által olcsó és jó «húsleveshez» juthatunk.

Mivel a hús igen könnyen indul rothadásnak, gondoskodnunk kell róla,— akár főve, akár sülve eszszük — hogy mindig friss legyen; mert a romlott hús nem csak undorító, hanem egészségtelen is. Ezért a háznál leölt nagyobb állatok húsát — pl. disznóét — be szoktuk páczolni, hogy a rothadástól megóva, későbbi használatra is alkalmassá tegyük. A páczot vízben feloldott só és salétrom alkotja, úgy hogy az oldatban 10 annyi só van mint salétrom; a bors, fokhagyma s más a páczhoz ízlés szerint kevert anyagok nem okvetlenül szükségesek, s csak fűszerül használtatnak. Páczolás után a húst meg szokták szikkasztani, gyakran füstölni; de a páczolás, füstölés stb. által a hús nem nyer semmit, csak veszít tápláló értékéből; elveszíti ezenkívül könnyen emészthető sajátságát, mely sajátság pedig a húsféléket minden más táplálék fölé emelte s még a szervezetre s idegrendszerre gyakorolt izgató hatása miatt ellene emelt vádat is lefegyverezte.

Ezen vádnál különben sokkal súlyosabb az, mely az állat betegségeinek az emberi testbe való átültetése miatt érheti a húseledeleket. A belférgek több neméről, több vérbetegségről stb. sikerült az orvosoknak

kimutatniok,hogy beteg állat húsának (pl.trichines disznóhúsnak, hólyagférges májnak stb.) élvezése folytán keletkeztek. Ez ijesztő körülmény csak azért nem riasztja teljesen vissza az embereket a húseledelektől, mert a tapasztalás kimutatta, hogy *jól megfőzve vagy sütve* még a beteg állat húsa sem gyakorol káros hatást az ember egészségére. Különösen figyelembe kell ezt venni a városiaknak, kik az állatokat nem maguk ölvén le, azok egészséges voltáról nem szerezhettek maguknak biztos tudomást.

Egyébiránt az állat betegségei nemcsak a hústáplálék által, a beteg állat tejének élvezése által is átültethetők az emberi testbe. Sőt mivel a tisztátalanúl kezelt tejet a rothadás termékei igen könnyen megfertőztetik, ezen első rendű élelmiszer könnyen a ragadós betegségek terjesztőjévé válhatik. E mellett kevés élelmi szer van a hamisításnak oly nagy mértékben kitéve, mint épen a tej ; hamisítják vízzel, szóda és szappanoldattal, liszttel és keményítővel, mely anyagok, ha mérgezőleg nem hatnak is a szervezetre, emésztési rendetlenséget okoznak, s csökkentik a tej tápláló értékét.

Pedig az egészséges, tiszta tej mindazon anyagokat tartalmazván, melyek a húst alkotják — 100 részben 84 rész vízet és 16 szilárd alkotórészt, mint sajtanyagot, zsírt, czukrot, sókat — épen olyan fontos, sőt mivel a szervezetre izgató hatást nem gyakorol, a gyermekekre nézve még fontosabb élelmiszer mint a hús. Fölötte szükséges tehát, hogy azok, kik a tejet venni kénytelenek, rendkívül vigyázók legyenek ; lehetőleg csak megbizható emberektől vásároljanak, s a tej tisztaságáról maguknak meggyőződést igyekezzenek szerezni. A hamisított tejet könnyen felismerhetjük arról, hogy az igen tökéletlenűl alszik meg ; a vízzel való felhigítást különben a tejmérő, vagy sürűségmérő is elárúlja, a keményítő szemecskék jelenlétéről pedig górcsövi vizsgálat győzhet meg bennünket. A gyanús tejet nyersen, forralatlanúl soha sem szabad használni, azonban fölforralva szükségből élvezhető, mert az egészségre ártalmas tulajdonait forralás által elveszti.

A tej hamar megsavanyodván, eltartani vagy eladás végett távolabbi vidékekre szállítani nem lehet ; szokták ugyan sűrített állapotban is kereskedésbe bocsátani, s így különösen kis gyermekek táplálására használják, de biz azt jó lélekkel nem lehet ajánlani, mert a gyermekeket bélhurutra teszi hajlandókká. Sokkal értékesebb ennél azon eltartható, tápláló és kellemes izű élelmi szer, melyet a tej zsírjából és sajtanyagából, mint vajat és sajtot nyerünk. Hamisításoknak ugyan ezek is alá vannak vetve ; különösen a vajat szokták disznózsírral és faggyúval hamisítani ; de e hamisításokat a gyakorlott ízlőszerv hamar felfedezi. Egyébiránt a hamisítás ezen módja csak a vaj ízének árt, tápláló értékét nem csökkenti ; azért az ilyen vajat főzéshez bátran használhatjuk, ugyan azt a szolgálatot fogja tenni, mint a zsírok általában. (Ezek t. i. az ételeket csúszósabbakká, ízletesebbekké teszik, khémiai összetételüknél fogva pedig az emésztésnél a test melegének fejlesztésére szolgálnak. Innen van, hogy télen a zsírosabb eledeleket többre becsüljük mint nyáron.)

Az állatországból vett táplálkozási anyagok között méltó felemlíteni a tojást, melyet nemcsak tápláló ereje és könnyen emészthető volta, hanem az is kitűntet, hogy hamisításnak alávetve nincsen. Megjegyzésre

méltó, hogy a tojás a többi élelmi szerekkel ellentétben, főzés által nehezen emészthetővé válik. Egyébiránt keményre főzve aránylag keveset fogyasztanak belőle, de tésztásaink és sok ízletes eledelünk készítésénél nélkülözhetlen fontosságú. Frissibe élvezve legjobb, de ha eltartásáról kellőképen nem gondoskodtunk 1—2 hó múlva megromlik, s így mivel télen csak drága pénzen juthatunk hozzá, szükséges, hogy nyár végén gondosan ellássuk vele az éléstárt. Sokan korpába vagy fürészporba szokták a tojást télire eltenni, sokan pedig minden takaró nélkül hűvös, de hidegtől ment helyen állítják őket úgy sorba, hogy *hegyes végük lefelé álljon.* Legbiztosabban megóvhatjuk azonban a romlástól, ha gyönge meszes vizbe teszszük; de mivel ez a tojás héját kissé meglágyítja, s így az elszállítást megnehezíti, ha oly czélból rakjuk el a tojást, hogy abból télen pénzt lássunk, legjobb — így mondják a tudósok — a tojás héját olajjal vagy viaszoldattal bekenni.

A növényországból nyert élelmi szereink nincsenek oly nagy mértékben romlásnak alávetve, mint az állatországból valók, s ezért forgalmuk a kereskedésben sokkal nagyobb; annál is inkább, mert olcsóságuknál fogva jobban is elterjedhetnek s összetételüknél fogva a táplálkozásnál úgyszólván mindenkire nélkülözhetlenek. Hazánkban is vannak vidékek, hol a szegényebb néposztály csaknem kizárólag növényekkel táplálkozik; itt azonban az a baj, hogy a szegény népnek nincs módjában a táplálóbb növény-eledeleket élvezni. A növényeknél ugyanis, az egyes növényfajok tápláló értékét tekintve, oly rendkívüli különbség van, minőt a húsféléknél nem észlelhetünk. Tápláló értékét s minden egyéb tulajdonságait tekintve első helyen áll a növényi élelmi szerek között a búza becses rokonaival együtt. (Sokan a húseledelek fölé is helyezik.) Növényi fehérnyében a leggazdagabb, s a belőle nyert liszt 100 részben körülbelül, mert ez a búza minősége szerint is változik, 65 rész keményítőt 12 rész — a magyar buza néha 17—18 rész — növényi fehérnyet vagy sikert, 14 rész vizet és 4 rész cznkrot tartalmaz. Azon tulajdonságából, hogy a héja felé sikerben gazdagabb, azt következtették, hogy a héjával, korpájával együtt élvezve legtáplálóbb; ez azonban nem áll, mert a héja sok emészthetlen anyagot tartalmazván, fölösleges munkával terheli s ízgatja az emésztő szerveket. A búza- és rozslisztből készült kenyeret, sőt a lisztet is, hamisítani szokták, és pedig rizs- és burgonya-keményítővel, borsólisztte l, timsóval, sőt még rézvitriollal is. (A gypsz t. i. a súlyát neveli, a timsó nagy mennyiségű víz felszívására teszi képessé, a kénsavas réz pedig fehéríti a kenyeret.) A keményítővel és borsólisztte l való hamisítás által csak tápláló értéke csökken a kenyérnek; az utóbbiak azonban az egészségre is károsan hatnak. Mivel pedig itt a hamisítást igen nehéz felismerni — a timsóra ugyan rávall a kék berzsenyfa oldata — legjobb ha a kenyeret, e legfőbb élelmi szerünket otthon készítjük. E czélra vegyük a lisztet megbízható malmokból, s vegyünk, ha drágábban is, jobb minőségűt, mert ez többet ád, szaporább; emellett óvakodjunk, mint most sok helyen szokás, főtt burgonyát dagasztani a kenyérbe, mert ezáltal, csakhogy tovább legyen puha a kenyerünk, felére szállítjuk le annak tápláló értékét. Ezt könnyen belátjuk, tudva, hogy csaknem 3 font burgonyát kell megennünk, míg 1 font kenyérnek megfelelő tápláló anyagot szerzünk be magunknak.

A tápláló értéket tekintve nem sokkal állanak a rizs és szágó sem

a burgonya fölött; kedveltekké leginkább könnyen emészthető voltuk teszi őket, s épen azért adják tejbe főzve nagy előszeretettel a kis gyermekeknek; de sokkal helyesebb, ha helyettük minél több búzadarát (gries) használnak e czélra. Még a hüvelyesek védelmére kell kiemelnem, hogy ezek a buza-félék után a legtöbb növényi fehérnyét tartalmazzák, hamisításnak alávetve nincsenek, olcsók és soká eltarthatók. Egyedüli hibájuk, hogy emészthetlen héjok miatt izgatólag hatnak az emésztő szervezetre; de ezen segíthetünk, ha a jól megfőzött magvak belét szitán «áttörjük», és csak az áttört s könnyen emészthető részt adjuk jól elkészítve az asztalra.

A növényi tápláló szerek között aránylag legkevesebb értékkel bírnak a zöldségfélék, amennyiben nagy részben vízből állanak, azonban a bennük felhalmozott czukor, sók stb. becsesekké teszik őket, s nyári tápláló anyagul már csak azért is igen alkalmasak, mert megemésztésük nem sok melegfejlődést okoz.

Messze vezetne mind azon élelmi szereket felsorolni, melyek a fentebbiekhez mind az állatországból, mind a növényországból csatlakoznak; említésre méltó azonban nehány olyan anyag, melyet a táplálkozásnál széltire használunk ugyan, de a melyeknek tápláló értékük nincsen, s a szervezetre károsan, idegizgatólag hatnak. Ilyenek a tea, kávé, (a csokoládé még bír némi tápláló erővel) és a szeszes italok. Az általuk okozott idegizgatottság a fiatal, fejlődésben levő szervezetre sokkal károsabban hat; s így nem lehet eléggé ajánlani az anyáknak, hogy gyermekeiket ezen izgató anyagok élvezésétől, amig csak lehet, visszatartsák, s általában hogy az egyszerű, mértékletes táplálkozásra való szoktatás által gyermekeiknek egészséges, boldog öreg kort készíteni igyekezzenek.

—*a.*

A MADARAK KÖLTÖZÉSE.

A madarak költözése ép oly hasznos és hálás tárgyát képezheti az iskolai tanitásnak, a mily érdekes és vizsgálódásra ösztönző jelenség az a természetben. A madárvilág eme sajátságos tüneményének megfigyelésére serkentvén a tanuló ifjuságot, nemcsak szemlélőtehetségüket fejlesztjük általa; hanem a legkedvezőbb alkalmat szolgáltatjuk neki a természetrajzból, földrajzból és a természettan némely ágaiból szerzett ismereteinek értékesítésére, kombinálására és megerősítésére.

A madarak költözésének oka a tél lévén, költöző madárról csak ott lehet szó, a hol tél van. Ilyen helyeken azonban mindenütt tapasztalható a madarak költözése, az ó világban épen ugy, mint az uj világban, s a föld éjszaki félgömbén úgy, mint a déli félgömbön. Magától értetődik, hogy az éjszaki félgömb madarai telelni délre utaznak s hogy a túlsó félgömbön az utazásnak iránya épen ellenkező; valamint az is, hogy az elmenetelnek és visszajövetelnek ideje a két félgömbön ép az ellenkező, mivel a déli félgömbnek nyara egy időre esik a mi telünkkel s megfordítva.

A télnek zordonsága a különböző helyeken igen különböző. A hideg égaljban hat heti nyár után hosszú és kemény tél következik, milyenről mi, kik ott nem jártunk, megközelítő fogalommal is alig birunk. Ezért a hideg égalj madarai majd mind költözők, csak egy pár bagoly-faj van, mely nyúl- és egérnemű állatokkal télen által is tud hazájában táplálkozni. A kevésbé zordon telű tartományokban már nem minden madár költöző. Nálunk pl. a hazai madárfajoknak csak mintegy két harmada költözik el; mig végre a mérsékelt égaljnak szelídebb övei alatt alig lehet költöző madarat találni. Éjszak-Afrikában pl. alig van egy nehány költöző madár, hanem a legnagyobb rész télben, nyárban otthon marad.

A dolognak tiszta felfogására szükséges tudnunk, hogy a télnek hidege nem közetlen oka a költözésnek; hiszen ismeretes dolog, hogy sok költöző madár kiállja telünk hidegét, ha eledeléről gondoskodunk. A tél azért teszi szükségessé sok madár elköltözését, mivel eledelhiányt, vagy legalább eledelszükséget idéz elő. Télben a vizek befagynak, a vízi madarak nem szerezhetik meg eledelüket, s ezért kénytelenek elköltözni. Télben a hüllők mind elrejtőznek, tehát a mely madarak hüllőkkel táplálkoznak, kénytelenek a melegebb tartományokat felkeresni. Télben a rovarok, pókfélék, rákfélék, gyürűsférgek, kagylók, csigák mind elrej-

tőznek. Az ilynemű állatokkal táplálkozó madarak közől tehát csak azok maradhatnak meg hazájokban, melyek a rovarokat és férgeket rejtekhelyeiken is fel tudják keresni. A harkály télen is épen úgy kivágja a kéregbogarakat a héj alól, mint nyáron.

Az ökörszem s még nehány apró madár, kicsinységénél fogva minden sürűségbe be tud bujni s az elrejtőzött bogarakat is fel birja keresni. A czinegék télen át részint magvakkal táplálkoznak, részint a rovarok tojásait szedegetik le a fákról, melyek ezen évszakban még nagyobb számmal találhatók mint nyáron. Ezért ezen madarak tél idején nem is mennek el tőlünk; minden más rovarevő és férgekkel táplálkozó madár ellenben kénytelen távozni, különben az éhen halásnak lennének kitéve. Télen hó borítja a földet, ezért a magevők egy része is el van zárva eledelének megszerezhetésétől; csakis azok maradhatnak itt közülök a melyek nem a földről szedegetik eledelöket, hanem a hóból kiérő kórókról, bokrokról (mint a tengelicz, havasi pinty, kenderike), vagy elég erősek arra, hogy a havat elkaparják (mint a fogoly madár) vagy végre az emberi lakokhoz közel tartózkodván, az utczán, udvarokon, csürös kertekben elegendő táplálékot találnak (mint a verebek, pintyek, sármányok, kontyos, pacsirta, csóka, varju stb.). Az említett eseteket tekintetbe véve, a figyelmes szemlélő úgyszólván előre megmondhatja, hogy mely madárnak kell költözőnek lenni egy bizonyos helyen, s melynek nem.

A fajok szerint nem lehet megmondani, hogy melyik madár tartozik a költözők közé, mert ugyanazon faj némely helyeken költöző, más helyeken nem. Ha valaki pl. azt kérdi tőlem, hogy a fülemile, veresbegy, seregély költöző madarak-e vagy sem? Azt kell felelnem, hogy költözők is, nem is. A seregély nálunk költöző, Olaszországban nem; a veresbegy nálunk költöző, Angliában nem; a fülemile Európában költöző, Natoliában, Syriában nem költöző. Az okát könnyű érteni.

A mi a költöző madarak telelő helyét illeti, az a különböző fajok szerint igen különböző. A ki azt hiszi, hogy a költöző madarak mind a meleg égaljban telelnek, az nagyon téved, mert minden faj csak addig megyen, amig eledellel bővölködő tartományokba jut, s ok nélkül nem tesz nagyobb utat, mint a mekkorát czéljának elérésére tennie kell. Az europai madarak közűl pl. csak egynehány faj utazik a meleg égaljig, milyenek a sárga rigó, fecske, méhészbanka, kakuk; a nagyobb rész megállapodik Éjszak-Afrikában. Sokan még Afrikába sem mennek, hanem déli Európában s a Középtenger szigetein telelnek ki. Sőt a hideg égaljnak némely madarai csak Közép-Europáig utaznak, mint pl. a hósármány, lenike, éjszaki pinty s vannak olyanok, amelyek Erdélyig s az Erdélylyel egyenlő geografiai szélességü tartományokig is ritkán terjesztik ki utazásukat.

A fentebb mondottakból látható, hogy csak a hideg égalj és a mérsékeltnek leghidegebb részei azon vidékek, melyek teljesen megnéptelenednek télen; a többi tartományokból nem költöznek el minden madarak, s az elutazottak helyébe érkeznek mások, mint téli vendégek hidegebb tartományokból, ugy hogy déli Európa pl. nem csak hogy meg nem néptelenedik, de sőt megnépesedik, mert a midőn onnan kevés madárfaj költözik el, másfelől a hidegebb Európából sok megy oda telelni. Az ily madarakat, melyek telelni mennek valahová, *téli madaraknak* nevezik,

mivel csak télben láthatók. Afrikának igen sok téli madara van, déli Európának is sok van, nekünk is van egynehány, melyeket elszámlálok, hogy a gyermekek ezen, csak télben látható madárfajokra figyelmeztetve legyenek.

Nadrágos kánya (Falco lagopus. Hollónál nagyobb világos-barna, nagy fehérlő foltokkal szárnyain. Egyedül álló fáknak tetéző ágain szokott ólálkodni egerek után. Nadrágos kányának neveztetik, mivel lábai egészen le az ujjakig tollasak. Lakja Éjszak-Európát; mikor huzamos ideig nagy hó boritja a földet sokat lehet látni, ellenkező esetben kevés mutatkozik.

Éjszaki pinty (Fringilla montifringilla). Feje, háta, farka s szárnyainak nagy tollai fehéreslők, de majd minden toll sárgás-fehéren van szegve. Torka, begye, és vállai rozsdasárgák; hasa fehér. Csőrének töve sárga, vége fekete. Alakja, repülése, természete teljesen megegyezik a szemeti vagy közönséges pintyével. Minden télen lehet látni keveset; ha nagy a hó és hideg, a telkekre is bejőnek a többi apró madarakkal. Lakja Éjszak-Európát s Ázsiát.

Lenike (Fringilla linaria). Csízalaku és nagyságú, de színében a kenderikéhez igen hasonló madárka. Minden télen mutatkoznak kevesek; ha nagy a tél, számosb csapatokban jelennek meg. Lakása mint a fentebbieknek.

Hósármány (Emberiza nivalis) — sármányalaku madár nagy fehér foltokkal szárnyain, torkán és hasán. Lakja a legéjszakibb vidékeit az Ó- és Uj-világnak. Ritkán érkeznek kisebb csapatok a mi vidékeinkig. A mezőken található.

Éjszaki pacsirta (Alauda alpestris) hasonlít a mezei pacsirtához, de poháin egy-egy sárga sujtás van. Nem minden télen jő hazánkig. Az országutakon látható.

Fenyőrigó (Turdus pilaris). Minden télen meglátogat bennünket, s néha nagy seregekben; olykor tovább is megyen. A berkekben található. Sajátos nyávogó és «sek, sek, sek, sek, sek» hangjáról messzire észrevehető. Feje szürke, háta barna, farka feketéslő, melle, begye rozsdasárgák sok babos folttal, hasa fehér. A hideg égaljt lakja.

Fenyőmadár (Bombicilla garrula). Pacsirta nagyságu, Kontyos; kellemes barna színü; szárnyai s farka feketék, sárgán szegve; torka fekete, szárnytollainak végén veres pikkelyekkel. Majd minden télen meglátogat bennünket; bogyókkal gazdag helyeken tartózkodik. Hideg égalji madár.

(*Jegyzet.* Ezeken kívül van még az éneklők közt egy *szép kék czinege*, egy különösen szép *veres hasu pinty* s még vagy két *sármány* és *rigó*-faj s egy *szajkó*-faj, melyek néha télire vendégekül jönnek, de mivel ezek igen ritka jelenségek, azért csak jegyzésképp teszek rólok említést:)

Süröltő vagy sipoló récze (Anas clangula). Minden télen lejő; jól bukik, a zúgóknál tartózkodik, ha nagy a hideg, tovább is megy.

Éjszaki búvár (Eudytes septemtrionalis). Fen szürke, alant fehérlő; csőre hosszu, hegyes, nagy úszóhártyával ellátott lábai messze hátul vannak; jól bukik. Csak az ifjak látogatnak meg, a vének ritkán jőnek eddig jegestengeri hazájokból.

Szürke fejü éjszaki búvár (Eudytes arcticus). Feje hamuszin, háta, szárnyai feketék számos négyszögü fehér babokkal; alakja, nagysága mint

a szürke fejű éjszaki búváré; gyakoribb téli vendég amannál. Hazája Éjszak-Európa.

Fűrész-búvár (Mergus). Igen hasonló a réczéhez, de horgas végü és hosszacska csőre nem lapos, mint a réczéké és széleinél kitünőleg fűrészes. Minden télen található a zúgóknál.

A téli madarakkal nem szabad összetéveszteni némely madarakat, melyek hasonlólag csak télben láthatók, de nem azért mintha idegenek volnának, hanem mivel nyáron a havasokon laknak s csak télire jönnek le a völgyekbe hozzánk. Ilyen a *havasi pinty*, a *havasi csalogány*, *havasi csiz*, *havasi szajkó* s még egy nehány.

Az eddigiekben láttuk a költözésnek egyik legfőbb okát, mely a *tél által előidézett eledelhiány*; láttuk, hogy ennek következtében költöző madár csak ott van, hol tél van, és minél zordonabb a tele valamely égaljnak, annál többféle madár kénytelen onnan elköltözni; végre láttuk, hogy nem minden költöző madár megy egészen a meleg égaljig, hanem a nagyobb rész a mérsékelt égaljnak különböző öveiben állapodik meg s nem utazik tovább mint szükséges.

Azon nagy különbség, mely a madaraknak természetében, eledelében, repülő-tehetségében nyilatkozik, a költözésben is nagy különbségeket idéz elő.

Egy része a költöző madaraknak, mikor eljő az idő, magasra felemelkedik, egy huzamban nagy utakat tesz, és útját nem délnek, hanem egyenesen délnyugotnak veszi. Ezekre az országoknak minősége, melyek felett átutaznak, semmi hatást nem gyakorol. Ha egyszer felemelkedtek megtartják e magasságot és a fenemlített irányt s csak nyugodni és enni ereszkednek le, hogy azután a fentebbi módon útjokat megint tovább folytassák. Mikor visszajönnek, akkor épen ellenkező irányt követnek, t. i. éjszakkeletre irányozzák útjokat. Ezen húzamosan utazó, délnyugotra tartó madarak éjjel szoktak utazni; de néha még világosban megindulnak. Reggel pedig nem szállanak le, mihelyt megvirrad; hanem mindaddig folytatják világosban is útjokat, mig eledelök megszerzésére kedvező helyet nem találtak. A költöző madarak ezen osztályához tartoznak: a *gólya*, *daru*, *fecske*, *gémek*, *vad ludak*, *kalános gém*, *méhész banka* s még egynehány. Mindezek társaságban utaznak, néha nagy seregekben. A darúnál, vad lúdnál, gémeknél az utazó seregek szabályos alaku sorokba rendezkednek. Némelyek egy éket alkotnak, mások az utazás irányára csapongó sorokban utaznak, hihetőleg mivel így kevesebb erőfeszitésbe kerül a repülés. Ha útközben valami ok a rendet megzavarja, azt rögtön helyre állítják. Hogy a legerősebbik menne elől, vagy rendre egymást felváltanák, — ezekre nincs biztos adatunk. Ezen madarak azon kívül, hogy jó repülők, útjokban egyenes irányt is követnek s azért ezek költöznek legsebesebben minden madarak közt. Hogy útjokban miért nem követik ők a déli és éjszaki irányt, hanem attól eltérőleg délnyugotra és éjszakkeletre tartanak, annak okát nem tudhatni biztosan. Mivel őszszel a délnyugoti, tavaszszal ellenben az éjszakkeleti szelek az uralkodók Európában, a madár pedig szeret a széllel szembe repülni: nem lehetetlen, hogy ezen körülmény befolyással van az utazás irányára.

(Folytatás következik.)

Szente József.

A NÉPISKOLAI FÖLDRAJZI OKTATÁSRÓL.

(Második közlemény.)

III.

Gyakorlati tanitás a népiskola IV. osztályában.

A Vaskapu ismertetése.

A népiskola minden egyes osztályában első és fődolog a tervszerűség. A ki az év elején nem állapítja meg, hogy mit vesz fel és mennyit szándékozik elvégezni az általános tantervben meghatározott tananyagból az egyes hónapokban, a ki az egyes hónapok elején nem jeleli ki a heti teendőt, a ki minden egyes hét elején nem számítja ki, hogy mit végezhet el a tananyagból az egyes oktatási órák alatt: azt méltán érheti azon vád, hogy terv nélkül munkálkodik, az akár hányszor tapasztalni lesz kénytelen a tervszerűtlen munkálkodás átkát — a fél sikert.

Hol a helyesen kiszabott tanczélt nem éri el a tanító, ott a legtöbb esetben a terv nélkül való munkálkodásban keresendő az eredmény hiányos voltának főoka. Hol az év vége felé megnyujtják a tanórákat, hol ilyenkor megkettőztetett lépésekkel haladnak előre, ott bizonyosan hiba van vagy a tanczél meghatározásában, vagy a tananyag részletezésében.

Minél tökéletesebb a tananyag részletezése, annál biztosabban megközelíthető a tanczél. A tananyag részletezése azonban nemcsak azért fontos, mivel igen nagy hatása van az oktatás sikerére nézve, hanem azért is, mivel ez a tanító legnehezebb és legtöbb körültekintést igénylő feladata. A tananyag beosztásánál figyelembe kell vennünk először is növendékeink egyéniségét, azután az időt s végre az élet követelményeit. Másként kell a földrajzi tananyagot a negyedik osztály számára részleteznünk, ha növendékeink jó előkészültséggel bírnak, és másként, ha előismereteik silányak. Más lesz a részletezés eredménye az egy tannyelvű és más a vegyes tannyelvű iskolákban. Más módon kell a teendőt végeznünk ha oly falusi gyermekekkel van dolgunk, kiknek mindegyike bír már egy jó csomó földrajzi képzettel és ismét más módon, ha oly szegény nagy városi gyermekekkel van dolgunk, a kiknek még a szüleik sem voltak a szomszéd helység határáig. — Más lesz a földrajzi tananyag felosztása az alföldön és más a hegyes vidéken, más az egy tanítóval bíró osztatlan népiskolában és más az oly intézetekben, a melyekben minden egyes évfolyam külön tanítóval rendelkezik. Amannak a földrajzi oktatásra úgyszólván csak lopnia kell az időt, emez pedig sok esetben azt sem tudja, hogy mivel töltse be az órákat. Az élet és a körülmények is bele-

szólnak a földrajzi anyag részletezésébe. A komárommegyei gyermekre nézve fontosabb a Duna mentének ismerete, mint a Tisza mentéé. Hibáznék az a marmarosmegyei tanító, a ki épen annyi időt szentelne Komárommegyének ismertetésére, mint Ungmegyéére. Baj volna, ha Budapest ismertetésére minden egyes magyar népiskolában nem szentelnének több időt, mint egy más, talán nagyobb, de fontos területnek tárgyalására stb.

Íveket tölthetnénk be a tananyag részletezésére vonatkozó utasításokkal, azonban elégségesnek tartjuk a gondolkozó tanítóra nézve az elmondottakat és áttérünk a tanítási vázlatok fontos voltának feltüntetésére és azon főbb szabályok felsorolására, a melyek a földrajzi vázlatok készítésénél figyelembe veendők.

A tanítási vázlatokat, ezen az egyes oktatási órákon nyújtandó ismeretek mennyiségét, és a tanismeretet feltüntető munkálatokat, a kezdő tanítóknak a legrészletesebben kell elkészíteniök. — A tanítási vázlatok készítése alkalmával első sorban arra figyeljen a tanító, hogy többet ne öleljen fel a rendelkezésére álló időben, mint a mennyit jól elvégezhet. Nemcsak az egész évi tananyag, hanem az egyes órákra kitüzött tananyag megállapításánál is főszabályunk, hogy „*keveset, lassan és jól tanítsunk*". Többet ér a kevés, de biztos és tökéletes ismeret, a határozatlan féligtudás halmazánál.

A földrajzi oktatásnál kiváltképen kezdetben kell igen lassan haladnunk; a gyorsabb haladásnak csak akkor jön meg az ideje, a midőn a gyermekek a térképolvasásban már némi jártasságot szereztek.

A földrajzi oktatásra vonatkozó tanítási vázlatok a népiskola negyedik osztályában az év közepétől kezdve már a következő módon szerkeszthetők:

1. Minden egyes földrajzi oktatási órában azzal kell megkezdenünk a tanítást, hogy a megelőző órában nyujtottakat röviden ismételtetjük s csak ezen ismétlés befejezése után fogunk az új terület ismertetéséhez. Ez az ismétlés a negyedik osztályban még a gyermekek kezei közt levő kézi, avagy a nagy fali térkép segítsége mellett történjék a kikérdező tanalak alkalmazásával.

A tanítási vázlat első részét tehát az ismétlésnek kell betöltenie.

2. Az ismétlés után a tanító azon területet mutatja meg és keresteti fel a fali és a kézi térképeken, amelyről az oktatási óra alatt szólni akar. E területet a növendékekkel a térképeken jól megszemléltetvén, kérdések alkalmazásának segítségével mind azt a növendékekkel mondatja el az ismertetés alatt levő területről, ami ezen területet illetőleg a térképről leolvasható.

A tanítási vázlat második szakaszát a térkép azon ismertetendő részletének megszemléltetésére vonatkozó oly kérdések foglalják el, amelyeket a tanító azon czélból intéz a növendékekhez, hogy azok a tárgyalás alatt levő területre vonatkozó főbb ismereteket maguk szerezzék meg a térkép olvasása által.

3. Ha valamely terület alaki szempontból véve is oly fontossággal bir, hogy arról a tanító többet akar nyujtani, mint amennyit a használatban levő térképről a növendékek leolvashatnának, akkor a tanítónak magának nagyítva kell az illető földrajzi területet lerajzolnia s e lerajzolást is a növendékekkel jól meg kell szemléltetnie. Ha pedig oly tájképekkel is rendelkezik, amelyek a felvett földrajzi területnek egyik-másik

részletét feltüntetik, akkor ezen képek is szemléltetendők s az azok megértéséhez szükséges segítő kérdések is alkalmazandók.

A tanítási vázlat harmadik részet azon kérdések töltik be, amelyek a használatban levő térképnél tökéletesebb szemléltetési eszközökre vonatkoznak.

4. Miután a tanító növendékeivel mindazon ismereteket elsajátíttatta, amelyeket a térképek és képek a kikérdező tanalak segítségével önmagukkal megszereztethetett, akkor áttér a közlő tanalak alkalmazására és megismerteti a növendékekkel a fölvett terület nevezetesebb termékeit a természet mind három országából.

A tanítási vázlat negyedik része azon kérdéseket foglalja magában, amelyek a természetrajzi viszonyok feltüntetésére vonatkozó, közlő tanalakban nyujtandó tanításnak vázát képezik.

5. A természetrajzi viszonyok ismertetése után a tanító az ismertetendő terület lakosairól, azok lakóhelyéről, foglalkozásmódjáról s azon nevezetesebb eseményekről szól, amelyek a felvett területen folytak le.

A tanítási vázlatnak ötödik fejezete az ismertetendő terület lakosaira, helységeire, a jelennek és multnak ismertetésére vonatkozó kérdéseket foglalja tehát magában.

6. Minden egyes földrajzi oktatási óránák azzal kell a negyedik osztályban végződnie, hogy az ujonnan szerzett ismereteket a növendékekkel jól begyakoroljuk, a többi ismeret közé beilleszszük; ezért a tanítási vázlat utolsó részének az összefoglalásra s összehasonlításra és a magánfoglalkozásra vonatkozó részleteket kell tartalmaznia.

A negyedik osztályban s általában véve a népiskola mindegyik osztályában ügyelnie kell a tanítónak arra, hogy a szemléltetés alkalmával a mennyire lehetséges mindig egy és ugyan azon logikai sorrendet kövesse. — Ne tartson attól, hogy ezen eljárása által unalmassá lesz oktatásmódja. Csak a felnőtt és mívelt ember előtt kelthet unalmat a változtatást nem alkalmazó vizsgálási és tanulmányozási eljárás, — a gyermekeknek már elég a változatosságból az anyag változtatása is, s ha azt akarjuk, hogy a növendék a gondolkozásban minél előbb a helyes sorrendet kövesse, szoktassuk egy bizonyos meghatározott helyes sorrend követéséhez s kössük magunkat is mindaddig az elfogadott sorrendhez, mig növendékeink azt teljesen el nem sajátították. Ha a tanító minden egyes szemléltetés, ismeretközlés, alkalmával más-más egymásutánt követ, — tanítványai soha egyetlen egy gondolkozási menetbe sem élhetik be magukat s úgy járnak a helyes gondolatmenet megszerzése körül, mint azon gyermekek a nyelv elsajátításában, akiknek a család minden egyes tagjával más-más nyelven kell beszélniök. — Bármely földrajzi terület ismertetését tűzzük is ki tehát a népiskola negyedik osztályában, ragaszkodjunk az oktatás menetét illetőleg mindig a fentebb megjelelt egymásutánhoz; mert csak így érhetjük el azt, hogy növendékeink az egyes földrajzi területekről szerzett ismereteikkel helyesen és tartósan be tudnak számolni, továbbá hogy az egyes földrajzi területek összehasonlításában a tanító segítsége nélkül is mehetnek valamire s így az önmunkássághoz a földrajzi oktatás körében is kedvre serkennek.

Hogy mi módon alkalmazandó a fent megjelelt sorrend az egyes földrajzi területekre, ennek feltüntetésére szolgáljon a következő részletesebben kidolgozott gyakorlati tanítás, mely a „*Vaskapu szorosának*“ tüzetesebb ismertetését tünteti fel:

A Vaskapu ismertetése alkalmával használható tanítási vázlat az egyes részleteknek bővebb feldolgozásával.

1. **Az ismétlésre szánt rész:** A Duna folyásának ismertetése Pancsovától Baziásig képezte a legutolsó földrajzi órában a negyedik osztály tanítójának teendőjét; ezért is mi előtt a *Vaskapu szorosának* szemléltetéséhez és ismertetéséhez fogna, a nagy falitérképnek és a gyermekek kézitérképének használása mellett a következő módon ismétli növendékeivel a mult órán szerzett földrajzi ismereteket.

Milyen hosszú utat tesz meg a Duna Pancsovától Baziásig? Milyen a Duna *balparti* vidéke e két helység között? Melyik birodalomhoz tartozik ezen lapály? Mely folyók szakadnak a Dunába a Pancsovától Baziásig terjedő balparti síkságon? Mely megyékhez tartozik e rónaság? A természetnek melyik országa a legszegényebb ezen a vidéken? Miféle állatokban gazdag itt a Duna mente? Melyik országhoz tartozik itt már a Duna *jobb partja?* Milyen itt a Duna *jobb parti* vidéke? Melyik nagyobb folyó vizet veszi fel a Duna e jobbparti dombos vidéken? Mit képez a Duna a Moráva torkolatán alúl? Csak ez az egy sziget van a Dunában Pancsova és Baziás között? Milyen irányban folyik itt a Duna? Melyek a nevezetesebb helyek a Duna partján Pancsova és Bazjás között? Merre esnek mitőlünk ezen helységek? Miféle nyelven beszélnek *Pancsovának, Kubinnak, Uj-Palankának és Baziásnak* lakosai? Mivel foglalkoznak e vidék lakosai? Melyik korban tartozott a Dunának jobbparti vidéke is a magyar birodalomhoz? Kik foglalták el a magyaroktól *Szendrő várát?* Miről nevezetes Baziás?

2. **A Duna folyásának szemléltetése Baziástól a Nagy-Vaskapuig a nagy fali térképnek és a kis kézi térképnek fölhasználása mellett.**

Milyen vidékre ér a Duna Baziásnál? Miféle hegységhez tartoznak az itt elterülő balparti hegyek? Mily hegységhez tartoznak az e vidéken elterülő jobb parti hegyek? Mily hosszunak látszik a térképen azon fekete szalag, mely a Duna folyását e hegyek között feltünteti? Mily hosszu lehet a valóságban a Dunának e hegyek közötti útja? Melyik helység fekszik hazánknak azon pontján, a hol a Duna e hegyes vidékre ér? Melyik helység fekszik azon a ponton, a hol a Duna e hegyes vidéket elhagyja? Mit képez a Duna e hegyes vidéken hazánk és Szerbia között? Mely nevezetesebb folyók ömlenek a Dunába a balparti hegyes vidékről *Baziás* és *Turn-Szeverin* között? Mily irányt vesz fel a Duna folyása ezen a vidéken? Merre fekszik tőlünk ezen vidék? Miféle vasutak vezetnek e vidékre Budapestről?

3. **A Vaskapu vidékének tüzetesebb ismertetése, alkalmas szemléltetési eszközök felhasználásával.**

Amint a gőzhajó Baziást elhagyja és a Dunán lefelé tart, hegyszorosba kerül. E hegyszorost a Duna maga törte magának még pedig régesrégen, amidőn még hazánk nagyobb részét víz borította. Mikor folyt le a tengernyi víz e maga által készített szűk úton? senki sem mondhatja meg; de azt már jól tudjuk, hogy Krisztus urunk születése előtt már rég megásta a Duna ezen sziklák által körülvett szírtekkel teljes ágyát. — Azonban még ma sem készült el egészen a nagy munkával. 16 mértf.-nyi hosszúságban egyre mossa, egyre aprózza még most is a hatalmas folyam az utját álló hegyeket és sziklákat, melyek miatt csak a legnagyobb vigyá-

Az Al-Duna egyik zuhatagja.

zás mellett járhatnak itt még a kisebb gőzhajók is. Számtalan hajó süllyedt már el e vízi úton, s ki tudná megmondani, hogy hány hajós lelte halálát a vízzel küzdő sziklák miatt. Nem ok nélkül nevezték el a Duna e vidékét, e hosszú hegyszorost, *Vaskapu szorosának*. E hegyszoros okozza azt, hogy Bolgárország és Oláhország hazánkkal nem folytathat nagyobb kereskedést.

A Duna medre itt csak igen magas vízállás mellett nem veszedelmes. Ily magas vízállás pedig rendesen akkor nincsen, midőn már az aratás után a gabona-kereskedés megkezdődik.

Hogy milyen a Duna medre némely helyen Baziás és a szerbiai *Sip* helység között azt e képen (l. a 462-ik lapon) jól megláthatjátok.

Kikérdezés: Hol éri el a Duna alsó folyásában a 16 mérföld hosszú hegyszorost? Mikor alkotta a folyam ezen útját? Mit akadályoz meg ez a hegyszoros? Miért veszedelmes itt a Duna medre? Hol kezdődik a Vaskapu szorosa és hol végződik az?

A Vaskapu szorosának legveszedelmesebb helyei Ó-Moldován alúl kezdődnek, a miért is kis vízállásnál az alámenő hajókat megszokták könnyíteni. A hegyszorosnak első veszedelmes szírt-padja, a *Sztenka-ponk*, Baziástól öt mérföldnyire esik. Két mérföldnyire ettől délre van a „*Kozla*“ nevű szírtezet és ez alatt nem messze a „*Dojka*“, az „*Iszlás*“; azután a „*Tachtalia*“ és a „*Greben*“ nevű sziklás helyek következnek. — E veszedelmes helyeken a Duna, mely a midőn a hegyek közé kerül eleintén 500 öl széles, már itt-ott 180 ölre szorul össze. Ezen hat szírtes hely képezi az úgynevezett „*Kis Vaskaput*“, a melyen át a gőzhajó Milanováczra vergődik, hol a 110 ölre keskenyült folyó medre ismét hirtelen 500 ölnyire kiszélesül. A Dojka szírtjein alul a szerb parton egy *római országút* vonul el, melyet Tiberius császár csináltatott K. sz. u. a 34-dik esztendőben.

Kikérdezés: Hol kezdődik a *Kis-Vaskapu?* Melyek ebben a legnevezetesebb szírtezetek? Milyen keskeny itt némely helyen a Duna medre? Hol éri végét a *Kis-Vaskapu?* Milyen széles lesz itt a Duna medre? Ki építette e vidéken a szerb parton elvonuló országutat?

A Milanováczná kezdődő széles vízmedencze Orsova fölött ismét össze szoríttatik a „*Kazán szoros*“ által, a mely 3300 ölnyi hosszúságban terjed el. E hegyszoros a legszebb, vadregényes tájakat rejti magában. Itt nyúlik el a szerb parton a *Trajan nevü római császár által ezelőtt mintegy 1700 évvel épített út* és a legnagyobb magyar által készített *balparti út, a „Széchenyi útja“*. E szorosban két veszedelmes szírtezet van, u. m. a *Tivadicza-* és a *Jucz-szírtezet*. Hogy mily vidéke van itt a Dunának, nézzétek meg eme két képen (l. a 464. és 465-ik lapon levő két képet).

Kikérdezés: Hol kezdődik a Kazán-szoros? Milyen itt a Duna vidéke? Milyen hosszúra nyulik a Kazán nevü szírtszoros? Miféle ut van itt a jobb- és miféle ut épült a balparton? Kik építették ezen utakat?

A Vaskapu szorosának legveszedelmesebb helye *Uj-Orsova* alatt van. A mint a Duna vize *Ó-Orsovánál* hazánk földjét elhagyja, csakhamar összeszorúl s olyan helyre jut, hol számtalan kisebb nagyobb, egyes szírtek állják útját. E helyet *Nagy-Vaskapunak* nevezik. A Nagy-Vaskapunál a Duna Oláh- és Szerbország között folyik már. Legveszedelmesebb pontja a Nagy-Vaskapunak az úgynevezett „*Prigrada*“. A Nagy-Vaskapun

Traján utja az Al-Dunánál.

Dunai szoros Orsova felett.

az evezős hajók épen nem s a gőzösök is csak bajjal járhatnak át. A számtalan szírt, a sok örvény és visszaömlés minden lépten-nyomon végveszélylyel fenyegetik a hajósokat. A Nagy-Vaskapu fölött a víz némely helyen alig mélyebb 1—5 lábnál; a Prigrada alatt pedig némely ponton 150 lábnál is mélyebb víz van. S itt a víz oly sebes, hogy egy másodpercz alatt 3 méternyi hosszú utat is megtesz. (Hány decimeter mélységü tehát a víz a Nagy-Vaskapu fölött és hány méternyi víz van a Duna némely pontján a Prigrada alatt?) Hogy milyen alakja van a Duna medrének Ó-Orsovától kezdve a szerb parton levő kis Sip helységig, ide rajzolom a nagy táblára a Nagy-Vaskapu képével együtt. Nézzétek meg jól!

Kikérdezés: Hol van a Vaskapu szorosának legveszedelmesebb helye? Melyik helység alatt kezdődik a Nagy-Vaskapu szírtszorosa? Hogyan nevezik a Nagy-Vaskapu legveszedelmesebb pontját? Melyik két ország között folyik a Duna a Nagy-Vaskapu szorosánál? Milyen mély a Duna a Nagy-Vaskapu fölött? Milyen mély a Duna a Prigrada alatt? Mily sebesen folyik itt a folyam vize? Hol hagyja el a Duna hazánk földjét?

A Duna folyása Ó-Orsova és Síp között.

4. A Vaskapu szorosának természetrajzi viszonyai.

A Vaskapu szorosát képező hegyek kovát tartalmazó kőzetekből állanak. A Kis-Vaskapu szírtjei legnagyobb részben ilyen forma *kvarczos csillámpalából*, meg barnaveres *kvarczporfirből* állanak. A Kazán-szoros szikláit ellenben *jurafélé mészkő* alkotja. (A tanító megmutatja ezen kőzetnemeket.) A Vaskapu szorosát alkotó hegyekben kőszenet is találnak. Baziástól éjszakra vannak az oraviczai kőszénbányák és Drenkovától nem messze a hegyekben fekszik Eibenthal híres nagy kőszénbányáival. — Azon magas, meredek sziklák, melyek közvetlenül a Duna medréből emelkednek ki, nagyobbára kopárak, de vannak e 16 mérföldnyi hosszú hegyszorosban, melyet *Klisszurának* is neveznek, növénydús völgyek és fás helyek is, a melyek egymást szépen váltogatják.

Vízi állatokban, halakban, erdei vadakban sem szegény ez a vidék. A Kazán-szorost alkotó meredek mészkő-sziklák csúcsain *sasok* fészkelnek. Baziástól 4 mérföldnyire *Galambócz* várának környékén pedig néha felhőt alkotó mennyiségben láthatók az igen apró, de veszedelmes kolum-

bácsi legyek, melyek némely évben oly nagy pusztítást visznek végre házi állataink között.

A Vaskapu szorosában a legmelegebb nyári napokon is, majdnem egész délig kellemes, hűvös levegő jár; ezt a nap későn kelése, a víz sebes folyása okozza; de ha a nap a hegyek fölé kerül, akkor a hegyszorosban roppant hőség fejlődik. Tartós szelek nem járnak itt, de gyakoriak a szélrohamok, a forgószelek, melyek azonban csak egyes helyeit érik a szorosnak.

Kikérdezés: Miféle kőzetek alkotják a Vaskapu szorosát? Hol találnak e vidéken kőszenet is? Miféle állatokban gazdag ez a vidék? Hol tanyáznak a sasok? Hol mutatkozik a kolumbácsi légy leggyakrabban? Milyen e vidék éghajlata?

5. A Vaskapu szorosát képező 16 mérföld hosszú vonal legnevezetesebb helységei, a vidék lakosai és nevezetesebb történeti eseményei.

A Duna mentén Baziás alatt *Ó-Moldova* a legnépesebb helység hazánkban, mely 1700 részint oláh, részint szerb lakossal bír. E helység Krassó-megyében fekszik.

Kis vízállásnál, ha a teherszállító-hajók tovább nem mehetnek, sok ember jó munkát talál e helységben. Ilyenkor a hajókból itt kirakják a portékát s a „*Széchenyi-úton*“ tengelyen szállítják tovább Orsován át azon pontig, hol a hajózásnak már nincs akadálya, *Turn-Szeverinig*.

Baziáson alól mintegy négy mérföldnyire van *Galambócz* vára épen a Duna jobbpartján, azon kis háromszögalakú sziget mellett, mely itt a térképen is megvan. E vár ma már csak rom, hajdan nevezetes erősség volt. Itt e képen láthatjátok az egészet, nem messze tőle van a képen is kivehető a Duna medréből kiemelkedő 8 öl magas „*Babakő*“-nek nevezett szírt. E várat hajdan a rómaiak építették. Itt harczolt a törökök ellen Zsigmond király idejében a hős Rozgonyiné Czeczilia, a ki a magyarokra nézve szerencsétlen ütközetben maga vezette a gályát királya, Zsigmond király, megmentésére. A várrom fölött fekszik a Szerbiához tartozó kis «Golubács» nevű helység.

A milanováczi vízmedencze balpartján van hazánkban egy *Tisovicza* nevű kis helység; közelében híres *caserez*-bánya van, melyben *festenyvaskövet* ásnak. A Kazán-szoros partján hazánkban két kis falucska fekszik u. m. *Dubova* és *Orgradena*. Ez utóbbival szemben van a szerb parton Trajan táblája, melyet még akkor vésték e sziklába, midőn Trajan császár «Dácziát» a mostani Erdélyországot a dákoktól elfoglalta Kr. sz. után 102. évben.

A Vaskapu szorosában levő legnevezetesebb helység a magyar parton a Szörénymegyében fekvő *Ó-Orsova*, melynek mintegy 1200 lakosa van. E helyet már Árpád idejében elfoglalták őseink. Ez idő óta sokszor idegen kézre került e hely. Orsovának két hosszabb és nehány kisebb utczája van. Az egész rendesen és csinosan épült. Van két temploma, egy római kath. és egy görög nem egyesült sz. egyháza. Van itt több kincstári épület, gőzhajó- és gőzkocsi-állomás is. E helységben tartózkodott Széchenyi István gróf 1834-től kezdve mindaddig, míg a moldova-drenkova-orsovai-út, melyet ma már „*Széchenyi útjának*“ neveznek, el nem készült. A hazának nagy szolgálatot tett Széchenyi ezen út készítése által; mert

Galambócz.

még ma is ezen úton közlekedik a kereskedés, ha a Duna vízállása alacsony. Nem sajnálta ő a fáradságot, a midőn hazájának használhatott. Itt dolgozott hosszú ideig, sokszor éjt és nappalt egygyé téve a derék *Vásárhelyivel*, a nagyeszű magyar mérnökkel, ki vele tervezgetett, számolgatott. Mennyi hasznot hozott Széchenyi e munkája azóta hazánknak, még kiszámítani is sok volna! — Ezért áldja Széchenyi István gróf emlékét e vidék nem magyarajkú lakossága is.

Kikérdezés. Milyen nép lakja a Klisszura vagy Vaskapu szorosának vidékét? Melyik parton laknak a magyarországi szerbek és oláhok? Melyik parton vannak a szerbiai helységek? Melyik a legnagyobb helység a magyar parton Baziás alatt? Miről nevezetes Ó-Moldova? Hol van a Dunának e hegyes vidékéhez a legközelebbi magyarhoni kőszén-bánya? Hol vannak a szerbiai kőszénbányák? Hol ásnak e vidéken vasércet? Mit tudsz Ó-Orsováról? a «Széchenyi útjáról»?

6. A Vaskapu szorosának ismertetését összefoglaló részlet.

Melyik hegység alatt éri el a Duna a *Vaskapu-* vagy *Klisszura-hegyszorost?* Milyen hosszú ez a hegyszoros? Merre fekszik tőlünk a Duna ezen vidéke? Mit képez itt a Duna hazánk és Szerbia között? Milyen e vidéken a Duna balpartja? Miféle hegység van itt? Milyen e vidéken a folyam jobb partja? Mely folyók ömlenek itt a Dunába a bal parton? Melyik folyó ömlik a Dunába itt a jobb partról? Melyik országa leggazdagabb itt a természetnek? Miféle kőzetből állanak e vidék hegyei? Miféle bányák vannak e vidéken? Miféle növények borítják itt a hegyeket? Milyen állatokban gazdag a Vaskapu szorosának vidéke? Melyik vidéken tanyáznak itt a sasok? Hol fordúlnak elő a holumbácsi legyek?

Melyek a nevezetesebb helyek a Duna mentén Baziástól Turn-Szeverinig? Miről nevezetes Ó-Moldova? Melyik országhoz tartozik Galambócz vára? Mit tudsz e várról? Melyik országhoz tartozik Milanovácz? Hol kezdődik a *Kis-Vaskapu* szírtszorosa és hol végződik az? Hány nagyobb szírtezet van ezen szorosban? Melyik szírtszoros van Orsova fölött? Hogyan nevezik ezen szírtszorost? Hol kezdődik a „*Nagy-Vaskapunak*“ nevezett szírtszoros? Melyik ennek a legveszedelmesebb pontja? Mit tudsz Ó-Orsováról? Miért építtették hajdan a római császárok és a jelen században Széchenyi István gróf itt a Duna partján levő sziklába vájt útakat? Mikor veszélyes a hajózás a Vaskapu szorosán? Melyik ponton legveszedelmesebb a hajózás? Hol folyik ki a Duna vize hazánkból? Melyik országot éri el itt? Miféle nép lakja a Dunának Baziástól Sipig terjedő partjait? Mivel foglalkozik e vidék lakossága? Ki volt e vidék lakosságának jóltevője?

Jegyzet. A fentebbi vázlatot a népiskola IV-ik osztályában egész terjedelmében csakis a Duna mentén levő iskolákban lehet felvennünk. Más vidékeken levő iskolákban elég ha a tanító a 6-dik pontban összefoglalt kérdésekhez szükséges ismereteket nyújtja. A polgári iskolák első osztályában a Dunamenti iskolák tanítói, az itt felhozott adatokat még egygyel-mással ki is bővíthetik Hunfalvy Jánosnak «A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása» című műve nyomán, a melynek III-dik kötete bővebben ismerteti hazánk ezen részét.

Azonban bármely osztályban, bármely vidéken szóljunk is a Vaskapu vidékéről, tiszta képzetet a növendék lelkében a vidékről egyedül a térkép segítségével nem költhetünk, ha csak a térképhez tájképeket is nem szemléltetünk. Mennyit kellene a tanítónak beszélnie Galambócz váráról és környékéről, míg a beszéd által oly képzetet kelthetne a gyermekben, mint a minő az általunk itt bemutatott képnek egyszeri megnézése által támadhat! Ezért

nem cselekedhetik a tanító helyesebben a földrajzi oktatás alkalmával, mint ha alkalmas tájképeket is szemléltet. *Vajha minél előbb rendelkeznének iskoláink az itt bemutatott tájképekhez hasonló, nagyobb alakban kiállított földrajzi szemléltetési képekkel!* Addig is, míg az iskolai céloknak megfelelő hasonló képeink nem lesznek, használja a tanító *Nagy Miklósnak* „*Magyarország képekben*“ című jeles munkájában s a hazai képes lapokban megjelent tájképeket szemléltetési eszközökül; mert a tanítás sikerességének biztosítására még e kis képek is többet érnek, mint a legrészletezőbb elbeszélés és az élőszóval nyújtott legtökéletesebb leírás.

y. r.

VEGYESEK.

Felső nép- és polgári iskolai tanitónői vizsgálatok Budapesten:

I. A polg. isk. tanítói vizsgálatok az I. kerületi állami tanítóképezdében (Budapesten I. kerület Országház-utcza 117.) f. é. junius 21-én és következő napjain.

II. A polg. isk. tanítónői vizsgálatok a VI. ker. állami tanítónőképezdében (Sugár-út 74. szám) junius 23-án és következő napján.

E vizsgálatokra jelentkezhetnek az erre vonatkozó miniszteri szabályrendelet értelmében mindazok: *a)* kiknek elemi népiskolai tanítói oklevelük van, s a polg. iskolai tanítóképezdei tanfolyamot elvégezték; *b)* mindazon tanképesített elemi népiskolai tanítók, kik képesíttetésük után legalább két évig vagy tanítottak, vagy tanulmányaikat felsőbb iskolákban folytatták; *c)* kik az érettségi vizsgálatot letették, vagy egyetemet látogattak, ha az érettségi vizsgálat letétele után számitandó legalább két évig tanitással foglalkoztak.

E vizsgálatra jelentkezők a vizsgáló bizottsághoz intézett és kellően bélyegzett folyamodványaikat f. é. május 21-ig azon tanfelügyelőhez nyujtsák be, kinek kerületében tartózkodnak; a tanfelügyelő pedig azt f. é. május 31-ig saját véleményezésével a polg. isk. tanítóképezde igazgatóságához teszi át. A folyamodványban világosan kiteendő, hogy mely szakcsoportból, vagy mely tudománykörből óhajt az illető vizsgálatot tenni; a folyamodványhoz mellékleudők: *a)* a keresztlevél, *b)* az eddigi tanulmányokról szóló bizonyitványok, *c)* a gyakorlati működésről és erkölcsi magaviseletről szóló bizonyítvány. *d)* A tanítói oklevél, vagy ha ezzel nem birna, az érettségi bizonyitvány. *e)* A testi épségre vonatkozó hiteles orvosi bizonyitvány.

Egyuttal figyelmeztetnek az illetők, hogy 1. a nagymélt, vallás- és közoktatásügyi minister urnak 1878. évi 11,787. és 1879. évi 2681. számu rendeletei alapján a felső nép- és polgári iskolai tanképesítési vizsgálatokért 10 frt vizsgálati dij szedetik.

2. E vizsgálati dij alól a felmentést kivételesen csakis a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr engedélyezheti.

3. A vizsgálati dij az állami polgári iskolai tanítóképezde igazgatójánál fizetendő le, s ennél fogva vizsgálatra csak azok bocsáttatnak, kik ebbeli kötelezettségüknek eleget tettek.

4. Azok, a kik valamely szakcsoportból a vizsgálatra jelentkeznek, a 10 frtnyi vizsgálat dijat az esetben is csak egyszer tartoznak lefizetni, ha a szabályrendelet 9. §-a értelmében az egyes tudománykörökből külön-külön tennék le a vizsgálatot: ugyanezen eljárás alá esnek azok is, kik több szakcsoportból különböző időben jelentkeznek vizsgálatra.

5. Azonban azok, kiknek vizsgájuk siker nélküli vala, ha ujból jelentkeznek, a dijnak ujból való fizetésére köteleztetnek.

Az elemi, iskolai tanitónői képesitési vizsgálatok ;

Budapesten a VI. ker. állami tanítónőképezdében jun 18-án és következő napjain. Ugyanitt a franczia nyelvtanítónői vizsgálatok junius 26-án, a kézi-munkatanítónői tankép. vizsgálatok junius 27-én tartatnak.

Budapesten a vizivásosi m. kir. áll. tanítónőképezdében f. é. jun. hó 21-én és következő napjain.

Győrött az állami tanítónőképezdében f. é. julius 22-én és következő napjain.

E vizsgálatokra jelentkezhetnek mindazok kik *a)* a tanítóképezdei rendes tanfolyamot bevégezvén egy vagy két évet gyakorlati tanítással töltöttek, *b)* kik a törvény keletkezte előtt gyakorló tanitók voltak, *c)* ki magukat a tanítóságra magán úton képezték.

A *kellően bélyegezett* folyamodványok keresztlevéllel,iskolai-orvosi-, szolgálati- s erkölcsi bizonyitványokkal fölszerelve f. é. május 21-ig azon tanfelügyelőhöz nyujtandók be, kinek kerületében az illető tanítóskodik vagy tartózkodik, ki azt a maga véleményének hozzácsatolásával f. é. május 31-ig a képezde igazgatójához teszi át.

---

* *A népnevelési egyletek ügyét Zichy Jenő gróf kezébe vette.* Fehérmegye, legutóbbi közgyülésén, a nemes grófnak következő indítványát fogadta el:

„*Tekintve, hogy az 1868-iki és későbbi 1876-iki népnevelési törvények teljes és tökéletes végrehajtása országszerte még nem sikerült ; tekintve, hogy az csak ugy érhető el, ha az összes társadalom azt megyénként népnevelési egyletek alakitásával népszerűsiti, indítványozom : mondja ki Fehérmegye közgyülése, hogy a népnevelési egyletek eszméjét elfogadja, azt magáénak vallván, átiratilag az ország összes törvényhatóságainak elfogadására ajánlja és saját kebeléből népnevelési egyletek létesítésére egy bizottságot küld ki.*“

* *A fővárosi polg. iskolai kézimunka tanítónők állomásainak szervezése* ügyében a Zichy Antal. elnök, Sztojanovics J., Vidéki J. és Szabó Károly tagokból álló közokt. bizottság a következő javaslatot terjesztette a főv. tanács elé: A méltányosság és a tanítás jól felfogott érdekei szempontjából az eddigi óradijas polg. iskolai kézimunka tanítónői állomások *véglegesen töltessenek* be és *rendzseresíttessenek.* — Az évi fizetés 600 frtban és 150 frt. lakbérben állapittassék meg, nyugdij s szabályszerinti kárpótlék igénynyel. — Egy-egy tanítónő hetenként 14 óra tanítására kötelezhető ; az azonfelüli órákért megfelelő díj járjon. — Képesítés gyanát megkivánandó elemi isk. tanítónői oklevélen kivül polg. isk. kézimunka tanítónői képesítés. (Iparmesternői okmány). A ki polg. isk. teljes képesítéssel bir, előnyben részesüljön. — A most alkalmazott erők meghagyandók, a mennyiben szabályszerü képesitéssel birnak. — Javasoltatik ezen felül, hogy a mely isk. osztályban 50 tanuló leánynál több jár, a tanítónőn kívül a kézimunkára még egy segéd is alkalmaztassék ideiglenes minőségben 300. évi dijjal.

* *Vasmegye közönsége 2000 frtot, — a szombathelyi püspök s ottani székes káptalan 1000 frtot ajánlott* a magyar nyelvet nem biró népisk. tanítók számára a nyári isk. szünetek alatt tartandó magyar nyelvi póttanfolyam költségeire. — *Haynald Lajos bibornok érsek* a Jankováczon felállítandó nőiskola czéljaira 6000 frtot adományozott ; nem különben a Zomborban tervezett, hasonló czélu intézetre már előbb megajánlott 30,000 frtot ujabban 40,000 frtra emelte. — *Zalka János,* győri püspök legujabban a győr-nádorvárosi kath. leányárvaház tőkéjének gyarapítására 500 frtot adományozott. — *Keszthelyen Hunyadi Imre gf. és neje,* szül. Győry gfnő saját költségükön leányiskolát tartanak fön,

melyben minden keszthelyi leány ingyen, a vidékről pedig 10 leány havi 10 frtért nyerhet oktatást; a szegények, inségesek pedig bőkezű támogatást találnak a grófi háznál. — *Szalay Pálné, szül. Faragó Zsuzsánna* úrnő, nagy-körösi lakos az ottani iskolaépület további költségeinek fedezésére, részint az abban alkalmazandó tanító fizetésének alapjára 9000 frtot adományozott.

— *Új zeneművek.* Táborszky és Parsch kiadásában Budapesten a következő zeneművek jelentek meg:

1. Rákóczy Induló. Ábránd hegedű — és zongorára, szerzé Huber Károly. Ára 1 frt 50 kr.

2. «A szomszéd uram kakasa.» — Lukácsy S. legujabb népszínművének összes eredeti dalai énekhangra zongora kisérettel. Ára 1 frt 50 kr.

3. P. Gyendai, Idyllek magyar dalok felett, zongorára szerzé Székely Imre. I. füzet ára 3 frt.

4. Amazonok Indulója. Székely Katalin című eredeti operetteből zongorára, szerzé Erkel Elek. Ára 80 kr.

5. Czigány négyes. (Párisi emlék) zongorára, szerzé Kecskeméty Gyula. Ára 60 kr.

6. Diabolini, Gyors-polka zongorára, szerzé ifj. Fahrbach Fülöp. — Ára 60 kr.

7. Láz polka. Zongorára, szeszé Halász Jenő. Ára 60 kr.

8. Majális. Lengyelke zongorára, szerzé ifj Fahrbach Fülöp. Ára 60 kr.

9. Wanderlust. Polka fr. zongorára, szerzé ifj. Fahrbach Fülöp. — Ára 60 kr.

Mellékletünkről: A sugáruti tanítóképző intézet tanítói azon czélból, hogy iskoláinkban a női kézi munka és házi ipar körébe vágó ügyességek fejlesztése alkalmával *a nemzeti műizlés ápolása országszerte könnyebben eszközölhető legyen*, a nemzeti iparmuzeumunkban és külföldi mezeumokban található *hazai munkákból vett motivomokat felhasználva a világhirü „Fischbach Fr.-féle" müintézetben kézi munka-mintákat észittet*, a melyek a „*Nemzeti Nőnevelés*" füzeteihez mellékletekül fognak adatni.

A mellékelt mintalapok ezen felül külön füzetekben is meg fognak jelenni, hogy azokat ne csak folyóiratunk előfizetői, hanem leányiskoláink növendékei is könnyebben megszerezhessék.

A jelen füzetünkhöz adott minták csak arra szolgálnak, hogy olvasóinkat előre is tájékoztassák a f. év szeptembertől kedzve megjelenő mellékleteink kiállításának minőségéről.

Bizton remélve, hogy leányiskoláinkban működő kartársaink bennünket eme, a kézimunka-oktatás és műizlés jobb irányba terelésére szükséges hasznos vállalatban támogatni fognak, nagyobb mennyiségben nyomatjuk műmellékleteinket, hogy azokkal minél olcsóbban szolgálhassunk a megrendelőknek. Nagy szolgálatot tennének e vállalatnak kartársaink, ha előre közölnék velünk, hogy a körülbelül 20 műlapot tartalmazó füzetből, melynek nagysága folyó iratunkénak fog megfelelni s 50 krajczárnál semmi esetre sem lesz drágább, hány példányt óhajtanak elárusítás végett átvenni. Az előleges megrendléseket levelezési lapokon kérjük e folyóirat szerkesztőségéhez intéztetni.